

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

VATANDAŞLIK AKTARIMI AÇISINDAN GEÇMİŞTEN
GÜNÜMÜZE SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARININ
İNCELENMESİ

Ayşe PAKSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2021

©2021-Ayşe PAKSOY

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

VATANDAŞLIK AKTARIMI AÇISINDAN GEÇMİŞTEN
GÜNÜMÜZE SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARININ
İNCELENMESİ

EXAMINATION OF SOCIAL STUDIES TEXTBOOKS
FROM PAST TO PRESENT IN TERMS OF CITIZENSHIP
TRANSFER

Ayşe PAKSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Tercan YILDIRIM

KIRŞEHİR-2021

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Ayşe PAKSOY tarafından hazırlanan “*Vatandaşlık Aktarımı Açısından Geçmişten Günümüze Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının İncelenmesi*” adlı tez çalışması tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Doç. Dr. Tercan YILDIRIM

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Fatih YAZICI

Üye.....(İmza)

Dr. Öğretim Üyesi Hamza YAKAR

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(İmza)

Doç. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda

uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2021

Ayşe PAKSOY

İmza

ÖZET

VATANDAŞLIK AKTARIMI AÇISINDAN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARININ İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Ayşe PAKSOY

Danışman: Doç. Dr. Tercan YILDIRIM

2021– 121

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı

Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı

Jüri

Doç. Dr. Tercan YILDIRIM(Danışman)

Doç. Dr. Fatih YAZICI

Dr. Öğretim Üyesi Hamza YAKAR

Ülkemizde milli eğitimin genel amaçları; Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek, şeklinde belirlenmiştir. Bu doğrultuda sosyal bilgiler dersi bu amacı gerçekleştirme konusunda merkezi bir önem taşımaktadır. Bireylere değerler ve beceriler aktarılırken kullanılan en önemli materyal ise ders kitaplarıdır. Bu çalışmada sosyal bilgiler ders kitaplarının vatandaşlık aktarımı açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi ve bu yöntemle bağlı olan durum çalışması kullanılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 1970 4. ve 5. sınıf, 1979 4. sınıf, 1982 5. sınıf, 1993 5. sınıf, 1997 4. sınıf, 1999 4. sınıf, 2004 5. sınıf, 2015 4. sınıf, 2017 5. sınıf, 2019 4 ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı olmak üzere 12 sosyal bilgiler ders kitabı yer almaktadır. Araştırma neticesinde elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi verilerin ayrıntılı ve derinlemesine incelenmesi sürecini kapsar. Araştırmacı tarafından ders kitapları ayrıntılı olarak okunduktan sonra kodlar oluşturulmuş, ardından geçici temalar ve ana temalara ulaşarak analiz sürecine son verilmiştir. İçerik analizi ile elde edilen veriler milli öğeler, vatan ve vatandaşlık temaları altında sunulmuştur.

Yapılan araştırma sonucunda, milli öğeler temasının tüm ders kitaplarında yaygın bir şekilde yer aldığı tespit edilmiştir. Alt temalar olan dil ve ırk anlatısının ise özellikle 1970 ve 1979 ders kitaplarında yer aldığı görülmektedir. Vatan temasının ders kitaplarında bir süreklilik arz ettiği görülmektedir. Fakat vatan

temasının alt teması olan vatanın maddi unsurları temasının 2015,2017 ve 2019 tarihli ders kitaplarında yer almadığı görülmektedir. Vatandaş profiline bakıldığında ise geçmiş dönem ders kitaplarında ödev temelli vatandaş profili hâkimken güncel ders kitaplarında hak temelli vatandaş profilinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ders Kitabı, Sosyal Bilgiler, Vatandaşlık Aktarımı, Vatandaşlık Profili,

ABSTRACT

EXAMINATION OF SOCIAL STUDIES TEXTBOOKS FROM PAST TO PRESENT IN TERMS OF CITIZENSHIP TRANSFER

M.Sc.Thesis

Preparer: Ayşe PAKSOY

Advisor : Assoc. Prof. Dr. Tercan YILDIRIM

2021 - 121

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

Department of Turkish and Social Science Education Department

Department of Social Studies

Jury

Assoc. Prof. Dr. Tercan YILDIRIM

Assoc. Prof. Dr. Fatih YAZICI

Assf. Prof. Dr. Hamza YAKAR

The general objectives of education in our country national; revolution and Atatürk principles and expressed in the Constitution, which is connected to the nationalism of Atatürk, the Turkish nation's national, ethical, humanitarian, spiritual and cultural values, adopting preserve and improve; his family, his country, his nation, and always working for the glorification of human rights based on the basic principles and the Constitution at the beginning of a democratic, secular and social state of law against citizens of the Republic of Turkey knows them and raise them as their duties and responsibilities in the form of behavior has been identified. In this direction, the social studies course is of central importance in achieving this goal. The most important material used when transferring values and skills to individuals is textbooks. In this study, it was aimed to examine social studies textbooks in terms of citizenship transfer.

Qualitative research method and case study related to this method were used in the research. In the study, document analysis was used as a data collection tool. Within the scope of the research, 1970 4th and 5th grade, 1979 4th grade, 1982 5th grade, 1993 5th grade, 1997 4th grade, 1999 4th grade, 2004 5th grade, 2015 4th grade, 2017 5th grade, There are 12 social studies textbooks, including 2019 4th and 5th grade social studies textbooks. The data obtained as a result of the research were analyzed with the content analysis method. Content analysis covers the process of examining the data in detail and in depth. After reading the textbooks in detail by the researcher, the codes were created, and then the analysis process was terminated by reaching the temporary themes and main themes. The data obtained through content analysis are presented under the themes of national elements, homeland and citizenship.

As a result of the research, it was found that the theme of nationalist elements is widely included in all textbooks. The narrative of language and race, which are sub-themes, appears especially in the textbooks of 1970 and 1979. It seems that the theme of Homeland has a continuity in textbooks. But the theme of material elements of the homeland, which is the sub-theme of the homeland theme, is not included in the textbooks dated 2015,2017 and 2019. Looking at The Citizen profile, it was found that while the homework-based citizen profile prevailed in the textbooks of the past semester, the rights-based citizen profile was included in the current textbooks.

Keywords: Textbook, Social Studies, Citizenship Transfer

ÖN SÖZ

Dünyada var olan birçok toplumun genel olarak devamlılıklarını sağlamak amacıyla başvurdukları yöntemlerden biri iyi vatandaş iyi insan yetiştirmektir. Özellikle siyasal seçkinler mevcut bulunan otoritenin devamlılığını korumak için meşru olan bilgiyi toplum içerisinde yer alan bireylere aktararak vatandaşlık bilinci oluşturmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla meşru olan bilgiler iktidarların ideolojik yansımaları çerçevesinde eğitim ortamları aracılığı ile bireylere aktarılmaktadır. Bu noktada eğitim ortamları siyasal seçkinler ve toplum arasında bir iletişim organı haline gelmektedir. Sosyal bilgiler dersinin vatandaşlık eğitimi açısından merkezi bir önem taşıyor olması siyasal iktidarlar tarafından önem arz etmektedir. Eğitim ortamlarında teknolojinin gelişmesine rağmen hala en önemli materyal olarak kullanılan ders kitapları ise meşru bilgilerin aktarıldığı en önemli araçlardan biri konumundadır. Dolayısıyla bu bağlamda vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler ders kitaplarında nasıl ele alınmış olduğu önemli bir konu teşkil etmektedir. Bu doğrultuda çalışmada 1968'den bugüne sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık aktarımının nasıl yapıldığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Geçmişten günümüze incelenen sosyal bilgiler ders kitapları, araştırmacılara bütüncül bir bakış açısı sunarak alana katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Araştırma süreci başladığı tarihten itibaren, engin bilgi ve tecrübelerini sunarak çalışma boyunca sabırla ilgisini esirgemeyen, ayağımın taşa takıldığı her noktada önümdeki engelleri kaldırmama yardımcı olarak hem akademik hem de kişisel alanda donanımlı hale gelmem için çok büyük çabalar sarf eden çok kıymetli tez danışmanım sayın Doç. Dr. Tercan YILDIRIM'a, bilgisine ve tecrübesine ihtiyacım olduğu her noktada desteklerini esirgemeyen çok değerli hocam Doç. Dr. Zafer KUŞ'a, savunma jüri üyeleri arasında yer alarak kıymetli görüşleri ile çalışmaya katkıda bulunan saygı değer hocalarım Doç. Dr. Fatih YAZICI ve Dr. Öğretim Üyesi Hamza YAKAR'a, akademik kariyer hedeflerimin her aşamasında yer alarak, yorulduğumda, bir desteğe ihtiyacım olduğunda, desteğini ve görüşlerini eksik etmeyen yol arkadaşım sayın Ümmügülsüm TORUN'a teşekkürlerimi sunuyorum. Kuşkusuz en büyük teşekkürü sonsuz desteklerinden ötürü aileme sunuyorum. Hayata gözlerimi açtığım ilk günden itibaren şefkatli ellerini üzerimden hiç çekmeyen, yapamayacağım dediğim her noktada sen her şeyi başarırın diyerek beni yüreklendiren, geçmişi ders çıkarmak için bir zaman dilimi geleceği ise fırsatları yakalamak için bir şans olarak görmemi sağlayan, hayatı boyunca mücadelesini bırakmayıp benim de azimli ve mücadeleci olmamı sağlayan annem Saliha PAKSOY'a, vermiş olduğum

tüm kararları destekleyerek varlığı ile kendimi güvende hissettiğim, atacağım her adım için geleceğime ışık olan babam Seyit Mehmet PAKSOY'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Kırşehir-2021

Ayşe PAKSOY

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
RESİMLER LİSTESİ.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR	xi
BÖLÜM I	1
1.GİRİŞ.....	1
1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	4
1.3. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	5
BÖLÜM II.....	6
2. KAVRAMSAL/KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ LİTERATÜR..	6
2.1. VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ	6
2.1.1. Vatandaşlık Nedir?	6
2.1.2. Türkiye’de Vatandaşlığın Gelişimi	9
2.2. ULUS-DEVLET, İDEOLOJİ VE EĞİTİM İLİŞKİSİ.....	15
2.3. TÜRKİYE’DE VATANDAŞLIK EĞİTİMİ	20
2.4. SOSYAL BİLGİLER VE VATANDAŞLIK AKTARIMI	24
2.4. KONU İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	29
2.4.1. Yurt İçi İlgili Çalışmalar	29
2.4.2. Yurt Dışı İlgili Çalışmalar	34
BÖLÜM III	36
3. YÖNTEM	36
3.1. ARAŞTIRMANIN DESENİ	36
3.2. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA ARACI.....	37
3.2.1. Çalışma Grubu.....	38
3.3. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ	39
3.4.GEÇERLİK VE GÜVENİLİRLİK.....	43
BÖLÜM IV.....	44

4. BULGULAR	44
4.1. SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA VATANDAŞLIK AKTARIMINA YÖNELİK KAVRAM VE TEMALAR.....	44
4.2. SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA YER ALAN VATANDAŞLIK AKTARIMINA YÖNELİK KAVRAM VE TEMALARLA OLUŞTURULMAK İSTENEN VATANDAŞLIK PROFİLİ.....	45
4.2.1. Milli Ögeler	45
4.2.2. Vatan.....	52
4.2.3. Vatandaşlık	56
BÖLÜM V	87
5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	87
5.1. SONUÇ VE TARTIŞMA	87
5.1.1. Milli Ögeler Temasına İlişkin Sonuçlar	87
5.1.2. Vatan Temasına İlişkin Sonuçlar.....	90
5.1.3. Vatandaşlık Temasına İlişkin Sonuçlar	91
5.2. ÖNERİLER.....	96
KAYNAKÇA.....	97
ÖZGEÇMİŞ	104

TABLULAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1. Meşrutiyetten Günümüze Vatandaşlık Eğitimi Dersleri.....	22
Tablo 3.1. Nitel Araştırmanın Özellikleri.....	36
Tablo 3.2. Çalışma Grubunu Oluşturan Sosyal Bilgiler Ders Kitapları.....	39
Tablo 3.3. Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Örnek Veri Çözümlemesi.....	42

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 3.1. İçerik Analizi Sürecinde Araştırmacı Tarafından Gerçekleştirilen Aşamalar ...41

Şekil 4.1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Veri Analizi Sonucu Elde Edilen Temalar...44

RESİMLER LİSTESİ

Sayfa

Resim 4.1. Milli Dil Kategorisinin 1970 Sosyal Bilgiler Ders Kitabına Yansıması.....	50
Resim 4.2. Irk Kategorisinin 1970 Sosyal Bilgiler Ders Kitabına Yansıması	51
Resim 4.3. Vatandaşın Ödevi Kategorisinin 1970 Sosyal Bilgiler Ders Kitabına Yansıması	60
Resim 4.4. . Vatandaşın Ödevi Kategorisinin 1982 Sosyal Bilgiler Ders Kitabına Yansıması.....	66
Resim 4.5. . Vatandaşın Ödevi Kategorisinin 1982 Sosyal Bilgiler Ders Kitabına Yansıması.....	67
Resim 4.6. . Vatandaşın Ödevi Kategorisinin 1982 Sosyal Bilgiler Ders Kitabına Yansıması.....	67
Resim 4.7. . Vatandaşın Ödevi Kategorisinin 1982 Sosyal Bilgiler Ders Kitabına Yansıması.....	68
Resim 4.8. . Vatandaşın Ödevi Kategorisinin 2015 Sosyal Bilgiler Ders Kitabına Yansıması.....	75
Resim 4.9. . Vatandaşın Ödevi Kategorisinin 2017 Sosyal Bilgiler Ders Kitabına Yansıması.....	77
Resim 4.10. . Vatandaşın Ödevi Kategorisinin 2017 Sosyal Bilgiler Ders Kitabına Yansıması.....	80

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
TDK	Türk Dil Kurumu

BÖLÜM I

1.GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın problemi, amacı ve önemi, araştırmanın sınırlılıklarına yer verilmiştir.

1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Geçmişten günümüze toplumların temel hedeflerine bakıldığı zaman şüphesiz ilk sırada mevcut siyasal sistemi ve toplum beklentilerini benimseyen iyi insan, iyi vatandaş yetiştirmek yer almaktadır. Bu durumun temel nedeni ise ülkelerin devamlılığını sağlayabilme düşüncesidir. Bir ülkenin devamlılığı sağlanırken bireyler arasında farklılıklar ortak amaçlar çerçevesinde birleştirilir ve bireylerde vatandaş olma bilinci kazandırılmaya çalışılır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2012:41). Kimlik inşası ile birlikte gelişim gösteren vatandaşlık kavramı, bir arada varlıklarını sürdüren toplumların din, dil ve kültürel gelişiminin, ekonomik ve sosyal yapısının günümüzdeki toplumsal yansıması olarak kabul edilir. Söz konusu gelişim sürecinin belirli değerler çerçevesinde toplanması ve bireylerce kabul görmesi vatandaşlık değerlerini önemli kılmalarının yanı sıra artmasını da sağlamaktadır (Özünal, 2015:15).

Vatandaşlık değerlerini benimseyen ulus-devlette yurttaşlık; bireyleri ve toplumu ahlaki açıdan geliştirmek, kanunlara bağlı olmalarını ve itaat etmelerini sağlamak, bir taraftan bireysel ve toplumsal görev bilincinin şekillenmesine katkıda bulunurken; diğer taraftan okullarda eğitim gören çocuklarda bazı kişilik özelliklerini oluşturmak, belli toplumsallık biçimlerini benimseterek yurttaşlık duyarlılık ve davranışlarını siyasal amaçlar doğrultusunda kullanmak anlamına gelmektedir (Üstel, 2004:22).

İlk olarak Atina ve Roma'da kendini gösteren vatandaşlık kavramı, ulus-devletle birlikte gelişim göstermiştir. Antik Çağda kolektif bilinç oluşturmayı amaçlayan vatandaşlık ya da bir diğer adıyla yurttaşlık erdemli yurttaşları öngörmektedir. Ortaçağ siyasal düşüncesinde yurttaşlık kavramı yerini Hristiyanlığın inanç temelindeki aidiyete bırakmıştır. İtalyan kent devletleri haricinde Ortaçağ Avrupa'sında yurttaşlık önemini kaybetmiştir. Fransız ve Amerikan devrimleri ile yeniden hayat bulan yurttaşlık kavramı ödevlerden çok medeni, siyasi ve sosyal haklar çerçevesinde tanımlanır olmuştur (Gürses, 2010:1).

Türkiye'ye bakıldığında ise vatandaşlığın eğitim serüveni Tanzimat Fermanı ile başlamaktadır. Ancak Batı'da olduğu gibi modern ve laik toplum oluşturma projesi cumhuriyet ile birlikte hayata geçirilmeye çalışılmıştır. 1930'lu yıllara değin yurttaşlık kavramında Osmanlı Devletinin izlerini görmek mümkünken, tek parti yönetiminin yer aldığı 1930 yılı itibariyle yurttaşlık kavramı, eğitimcilerin rejime uygun yurttaş yetiştirme amacıyla ilgilendikleri bir alan olmaya başlamıştır. Cumhuriyetle birlikte oluşturulmak istenen yurttaş profili, medenilik ve yurtseverlik kapsamında inşa edilmek istenmiştir. Temel amaç Cumhuriyet'in kendi yurttaşını yaratmak istemesidir. Yurttaşlık, Türk modernleşmesinin devleti temel alan bir yapı içerisinde, milliyetçi, laik ve eşit yurttaş tanımı kapsamında 'ödevlere' ağırlık veren bir temelde gelişmiştir (Gürses, 2020, s.2). Devam eden süreçle birlikte bir ulus yaratma amacıyla olan modernite projesi kapsamında yurttaşlığın kendisi de oluşturulmaya veya inşa edilmeye çalışılmıştır. Bir başka deyişle yurttaşlık inşası Cumhuriyet'in kendini toplumsal ve siyasal anlamda yeniden üretmesiyle birlikte düşünülmüştür(Güngör, 2008:4).

Yurttaşlık kavramının temelinde ulusal kimliğin yatmaktadır. Ulus kimliğinin oluşumuna bakıldığında eğitim politikalarının etkin bir rol oynadıkları görülmektedir. Eğitim politikaları ve dolayısı ile eğitim, ulusal kimliğin oluşmasını ve devamlı hale gelmesini sağlamaktadır. Bireylerin ulus kimliği kazanarak yurttaşlaşmalarında eğitimin ideolojik boyutunun önem arz ettiği görülmektedir (Güngör, 2017:439). Eğitim ortamları ideolojinin bütün fonksiyonlarını bir araya getirerek toplumsal alanın siyasal iktidara bağlılığının üst noktalara ulaştığı ortamlardır. Eğitim ortamında mevcut siyasal iktidarın benimsemiş olduğu ideolojik ilkelere aykırı olan her türlü düşünce dışlanırken siyasal iktidarın oluşturmuş olduğu değerler ve ilkeler öğrencilere sürekli olarak aktarılmaktadır. Böylece mevcut iktidar yönetiminin meşruiyeti yeniden üretilmektedir. Bu noktada eğitim tüm toplumu saran siyasal statükoculuğu, toplumsal bir kaderciliği besleme işlevi görmektedir (Çetin, 2001:210).

Toplumsal ve siyasal düzenin söylemsel varlığının sürekli kılınabilmesi için, o düzen içindeki bireylerin de özneler olarak inşası kaçınılmaz olmaktadır. Bu bakış açısıyla ideolojik söylem, kendi söylemsel varlık alanı doğrultusunda bireyleri özneler olarak kuran ve oluşturmaktadır. Bu bağlamda ideoloji egemen söylemin, bireyleri özgürleşmiş olduklarına ikna ederek itaat alma süreci olarak ifade edilebilir (Parlak, 2005:4). Çetin (2001)'e göre ise ideoloji, siyasal seçkinlerin topluma yön verirken toplumun da siyasal seçkinleri değerlendirdiği ve bu bakımdan objektif kıstasların sağlandığı kayda değer bir meşruiyet

aracıdır. İdeolojiler, bireylerin ve buna bağlı olarak toplumun geleceğini belirlemek ve bu noktada toplumsal kabulü sağlamak zorundadırlar. Bu durumu göz önünde bulunduran her ideoloji bu amaç için çeşitli araçlar kullanmaktadırlar. Bu araçlar kapsamında en etkili olanı ise şüphesiz eğitimidir (Kayaalp, 2015:4). Bu bağlamda ulus-devletlerde özellikle eğitim kurumlarının zorunlu olmasının altında yatan temel hedefin eğitim ortamlarının ‘vatandaşlığı üreten bir fabrika’ olarak görülmesidir (Caymaz, 2008:5).

Siyasal seçkinler amaçlamış oldukları hedeflere ulaşmak için kendileri için uygun olan mevcut bilgi ve değerleri eğitim ortamları aracılığı ile gelecek nesillere aktararak meşruiyetlerini kalıcı hale getirmeye çalışırlar. Fakat eğitim ortamlarında bireylere aktarılacak olan bilgi ve değerler daha önceden toplum içerisinde yer alan çatışma ve mücadelelerin etkisi ile ortaya çıkmaktadır. Öğretim programı ve ders kitapları aracı ile sınıflarda öğrencilere/bireylere sunulacak kabul edilmiş olan bilgiler toplum içerisinde yer alan çeşitli gruplar ile iktidar ilişkilerinin sonucudur. Dolayısıyla bu bağlamda iktidar ve eğitim birbiri ile bağlantılı iki terimdir. Eğitim ortamlarında iktidarın etkisinin en yoğun olduğu alan ise ders kitaplarıdır. Ders kitapları, siyasi iktidarlar tarafından benimsenen meşru bilgi ve değerlerin topluma aktarılacak kalıcı olmasını sağlayan eğitsel araç olarak görülür (İnal, 2008:105).

Siyasi otoritenin ders kitaplarına olan müdahaleleri rejim problemleriyle birlikte önem kazanmaktadır. İktidarlar ideoloji oluşturma veya mevcut ideolojiyi devam ettirme materyali olarak eğitime ve ders kitaplarına büyük önem vermektedirler. Oluşturulan ders kitapları ya iktidar tarafından bizzat hazırlanmakta ya da hazırlanmış olan ders kitapları ideoloji, inanç, değer konusunda incelenerek siyasi iktidara uygun içerik olacak şekilde düzenlenmektedir. Siyasi iktidarlar kendi ideolojilerini, değer, inanç ve normlarını içermeyen ders kitaplarının eğitim öğretim ortamına girmelerine müsaade etmemektedir (Doğan, 1994:15).

Ders kitapları, bir toplumun nesillerinin gelecekte donanımlı, başarılı ve bulunduğu çağa uyum sağlayan bireyler olmalarını sağlamak için otorite tarafından benimsenen resmen kabul görmüş bilgileri içerir. Geniş bir kitle tarafından doğruluğu kabul edilen ve öğrencilerde görmelerini istedikleri kurallar ve davranış şekillerinin yer aldığı ders kitapları, sadece bilgi aktarımı için değil aynı zamanda toplumun siyasal ve toplumsal normlarını da aktarılması ve bunların kalıcı hale getirilmesi için de kullanılmaktadırlar. Öncelikle tarih dersi olmak üzere, sosyal bilgiler ders kitapları ile öğrencinin, nereden gelip nereye gittiği, yaşamış olduğu coğrafyanın sınırlarını ve bu coğrafyadaki hak ve

sorumlulukları verilerek kim olduğu açıklanmaya çalışılır. Başka bir anlatımla öğrenci kimlik inşası sürecine dâhil edilir. Özellikle sosyal bilgiler gibi insan ve toplumu konu alan ders kitapları ve içerisinde yer alan konular kimlik oluşumu ve gelişimine katkı sağlayarak, geçmiş yoluyla bugünün yorumlanmasını ve bu doğrultuda geleceğe yönelik adımlar atılmasını teşvik etmektedir (Aslan, 2010:216).

Siyasal otorite tarafından resmen kabul edilen bilgilerin sunulduğu ders kitaplarının içeriği tahmin edilir ki tarafsız değildir. Toplum tarafından benimsenmiş olan bilgi, değer ve inançların öğrencilere aktarılması ve bununla birlikte kazandırılması hedeflenmiştir (Parlak, 2005:6). Bu bağlamda çalışmanın problemi Türkiye’de 1968’den günümüze 4 ve 5. Sınıflarda okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık aktarımının nasıl yapıldığıdır. Araştırmada ders kitaplarında ortaya çıkan temel kavram ve temalara odaklanılmıştır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı, ülkemizde Sosyal bilgiler adı altında bir dersin konulduğu 1968’den günümüze ilkokullarda okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında dönemlerin ideolojik etkilerine bağlı olarak nasıl bir vatandaş profili oluşturulmaya çalışıldığını ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi:

- Geçmişten günümüze sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık aktarımı nasıl yapılmıştır? şeklinde oluşturulmuştur. Araştırmanın alt problemleri şu şekildedir:
 1. Sosyal bilgiler ders kitaplarında hangi kavram ve temalar ön plana çıkmaktadır?
 - a) Sosyal bilgiler ders kitaplarında milli öğeler ile ilgili anlatımlar nelerdir?
 - b) Sosyal bilgiler ders kitaplarında vatan ile ilgili anlatımlar nelerdir?
 - c) Sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık ile ilgili anlatımlar nelerdir?
 2. Sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan vatandaşlık aktarımına yönelik kavram ve temalarla nasıl bir vatandaşlık profili ortaya konulmaktadır?

1968’den günümüze ilkokul 4 ve 5. sınıflarda okutulan sosyal bilgiler ders kitapları araştırmanın veri kaynağı olarak seçilmiştir. Söz konusu ders kitapları belirli dönemlere ayrılarak kategorize edilmiştir. Bu noktada ders kitaplarında vatandaşlık aktarımının nasıl yapıldığı ve bunu yaparken hangi temel noktalara değinildiği incelenmektedir.

Ders kitaplarında vatandaşlık üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların genellikle belirli dönemleri kapsadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu doğrultuda araştırmada sosyal bilgiler dersinin öğrencilere okutulmaya başlandığı tarihten itibaren günümüze kadar okutulan ders kitapları üzerinde inceleme yapılarak vatandaşlık aktarımının nasıl gerçekleştirildiğini dönemler çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece uzun bir dönemi kapsayan sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık aktarımı konusu bütüncül bir bakış açısıyla incelenmiş aynı zamanda dönem dönem karşılaştırma imkânı bulunmuştur. Bu bağlamda araştırmanın alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.3. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Geçmişten günümüze sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık aktarımının incelendiği bu çalışma, 1970, 1975-1991, 1991-1998,1998-2005,2005-2018,2019-2020 dönemlerinden iki adet sosyal bilgiler ders kitabı olmak üzere toplam 12 adet sosyal bilgiler ders kitabı ile sınırlı tutulmuştur. Söz konusu ders kitapları, 1970 4.ve 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı, 1979 4. Sınıf ve 1982 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı, 1993 5. Sınıf ve 1997 4. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı, 1999 4. Sınıf ve 2004 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı, 2015 4. Sınıf ve 2017 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı ve 2019 4 ve 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabıdır. Bu ders kitaplarının seçilmesinde geçmişten günümüze sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık aktarımının bütüncül bir şekilde ortaya koymak amacı etkili olmuştur.

BÖLÜM II

2. KAVRAMSAL/KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ LİTERATÜR

2.1. VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bu bölümde vatandaşlık tanımına yer verildikten sonra Türkiye’de vatandaşlık tarihine kısaca değinilmiştir.

2.1.1.Vatandaşlık Nedir?

İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır. Bu durum onun bir toplum içerisinde yer almasını mecbur kılmıştır. Her insan, içerisinde yer aldığı toplumun kimlik yapısını benimseyerek o topluma ait olmaya çalışmıştır. İçinde bulunduğu toplumun temel özelliklerine tabii olan ve ona göre hareket eden insanlar, birlikte yaşama sürecinin ortaya çıkardığı aidiyet duygusu ile vatandaşlık bilincinin mevcudiyet kazanmasında pay sahibi olmuşlardır (Özünal, 2015:2).

Vatandaşlık kavramını tanımlamadan önce söz konusu kavramın yapısal kökenine baktığımızda vatan kavramı ile karşılaşmaktayız. Gökalp (1968) ‘e göre ‘Vatan, üzerinde oturuşan toprak demek değildir. Vatan, milli kültür dediğimiz şeydir ki üzerinde oturduğumuz toprak onun ancak dış yüzünden ibarettir’. Türk Dil Kurumu tarafından yapılan tanımda ise vatan yurt olarak belirtilmiştir. Yurt kavramının tanımına bakıldığında ‘Bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası, vatan’ (tdk.gov.tr) şeklindedir. Söz konusu kavram yaşanan coğrafya, içerisinde yer alınan toplum yapısı, kültürel değerler vb. gibi çeşitli etkenlerden dolayı farklılık arz edebilmektedir. Vatandaş/Yurttaş ise, sosyal yaşam içerisinde, hukuksal anlamda eşitsizliği sonlandıran ulus-devletin çocuğu olarak tanımlanmaktadır (Ünsal, 1998:4).

Vatandaşlığın tarihsel yolculuğuna bakıldığında birçok farklı tanımla karşı karşıya gelmektedir. Söz konusu kavramın siyasi, sosyolojik, hukuki vb. boyutu bu tanımların çeşitlenmesinde önem arz etmektedir. Vatandaşlığın tanımlarına bakıldığında;

Ünsal (1998:4) vatandaşlığı, kişiyi otoriteye bağlayan hukuksal bir bağ olarak tanımlamaktadır. Bunun yanında sadece hukuksal bağ ile sınırlandırmayı doğru bulmayarak ekonomik, sosyolojik, siyasi ve sosyal bağlara da vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda Ünsal, otoritenin vatandaşın hizmetinde olduğu toplumlarda yurttaşlığın demokrasi çerçevesinde gelişeceğini aksi takdirde yurttaşlığın ‘zor zanaat’ olacağını belirtmektedir. Dolayısıyla yurttaşlığın haklar çerçevesinde ön planda olmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Aybay (1998)' a göre vatandaşlık kısaca devleti oluşturan öğelerden biridir. Devletin insan ögesi, bireysel kişilerden oluşan bir bütünü ifade etmektedir. Bu bütün ile devlet arasındaki ilişki vatandaşlığı oluşturmaktadır.

Bir başka tanıma bakıldığında vatandaşlık liberal bir çerçevede ele alınmış ve seçkin sınıf ile birey arasında hak ve sorumluluklar kapsamında ele alınan bir sözleşme olarak ifade edilmektedir (Arat, 1998:67).

Bilgin (1998), vatandaşlığın tanımından bahsederken birey ya da toplumun siyasal iktidara karşı beslediği aidiyet duygusuna vurgu yapmaktadır. Bu aidiyet duygusu içerisinde vatandaşlık belirli yasalara dayandırılmıştır. Bununla birlikte aidiyet duygusuyla oluşan yurttaşlığın, kimlik inşasının temellerini attığını belirtmektedir.

Üstel (1999:80)'in tanımına baktığımız zaman vatandaşlık, teritoryal devlete politik aidiyetin ifadesi olarak belirtilmektedir. Kişinin bu çerçevede hak ve ödevlerle oluşturulmuş bir yasal statüye bağlılığının yanında siyasal-kamusal alanda nasıl ve ne oranda rol aldığıın göstergesidir. Bu rol alma durumu, ulus-devlet sisteminin bireye yüklediği sorumluluklar ve devletin sahip olduğu bakış açısı doğrultusunda bireyi nasıl anlamlandırdığıyla paraleldir.

Yurttaşlığa farklı bir bakış açısı ile yaklaşan Bernard P. Dauenhauer ise yurttaşlığı geleneksel tanımlarının dışında bir tanımla ifade etmiştir. Yurttaşlığın yeniden kavramsallaştırılmasını öneren Dauenhauer (2001), evrensel yurttaşlık diyebileceğimiz bir tanımdan bahsetmektedir. 'İnsan yaşamının uluslararasılaşması' olarak ifade ettiği ' karmaşık yurttaşlık' olarak adlandırdığı tanımında Dauenhauer, bireylerin ait oldukları toplum kadar farklı ülkelere dolayısıyla tüm dünyaya karşı da sorumluluklarının olduğunu belirtmektedir. İyi yurttaş ise her ne kadar kendi ülke ve toplumuna öncelik verse de diğer toplum ve ülkeleri de göz önünde bulundurmalıdır. İyi yurttaşın sorumlulukları ülkesinden doğarak yabancı ülkelere doğru genişlemektedir. Yurttaşlığın vazgeçilmez ana koşulu, geniş bir kitlenin yurttaşlığı hayata geçirme konusunda ortak amaç etrafında birleşmesidir. Fakat yurttaşlığın 'kırılgan' yapısından dolayı ortak amaç idealinin her şart ve durumda mümkün olmayacağı da aşikârdır (Dauenhauer, 2001).

Modern anlamda, bireyi ulus devlete tabii tutan bir ilişki olarak ifade edilen vatandaşlık, ayrıca devletin bireylere dayattığı kurallar bütünü ve bir kimlik anlatısı olarak da ele alınmaktadır (Gündüz ve Gündüz, 2002:15).

Kadioğlu (2008)'nun ele almış olduğu vatandaşlık tanımında, vatandaşlık dört farklı şekilde görülmektedir. Bunlar;

- 1.Ulusal kimlik veya milliyet olarak vatandaşlık,
- 2.Evraklar temelinde tanımlanan vatandaşlık
- 3.Haklar temelinde tanımlanan vatandaşlık
- 4.Görev ve sorumluluklar temelinde tanımlanan vatandaşlık, şeklinde dir (Kadioğlu, 2008:21).

Yukarıda ele alınan ifadelerden yola çıkararak, vatandaşlık kavramının çeşitlilik taşıdığını ve bu çeşitliliğin ise yazarların, bu kavramın farklı yönlerine odaklanmaları sonucunda olduğunu görmekteyiz. Bu doğrultuda kimi ırk birliğine dayalı ulus devleti; kimi vatandaşların sahip olduğu kazanım, yetki ve konumu kapsayan hak ve statüyü; kimi ise toplumun temel karakterini ve 'biz'lik duygusunu ifade eden kimlik ve aidiyet kavramlarını merkeze almıştır (Güngör, 2008:11).

Vatandaşlığın tanımı ve ortaya çıkışı konusunda kuşkusuz birçok yazarın atıf yapmadan geçemediği Marshall(2000) ise yurttaşlığın üç farklı boyutundan bahsetmektedir. Bunlar sırayla medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar şeklinde dir.

Medeni Haklar: Medeni hakların ortaya çıkış serüveni genel olarak İngiliz Devrimi ve Reform Yasası arasındaki dönemi kapsamaktadır. Oluşumu 18.yy 'da başlayan medeni haklar; bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlük unsurlarından oluşmaktadır.

Siyasal Haklar: Politik karar alma sürecine seçmen ve seçilen olarak katılma hakkını ifade eden siyasal hakların oluşum dönemi ise 19.yy'ın başlarına rastlamaktadır.

Sosyal Haklar: Sosyal hakların ise ortaya çıkış dönemi 20.yy'a denk gelmektedir. Sosyal haklar; ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmaktan modern bir birey gibi yaşayabilme hakkına değin uzanan geniş bir haklar dizininden oluşmaktadır. Eğitim hakkı ve sosyal hizmetler bu çerçevede değerlendirilebilir (Marshall ve Bottomore, 2000)

Vatandaşlığı tarihsel süreç içerisinde üç eksen de ele alan Marshall'ın kuramına iki eksen daha katılmasının gerekliliği savunulmaktadır. *Kültürel haklar* ekseninin savunucusu olan Bottomore, bu eksenle birlikte modernitenin getirdiği bazı olguların hkimiyetini kaybetmeye başladığını ileri sürmektedir. Bu olgular: aynılaşma, homojenleşme, akltrasyon, ve asimilasyondur. Bu kavramlar yerini farklılık, heterojenlik, çok

kültürlülük ve entegrasyon kavramlarına bırakmıştır. *Ekonomik haklar* ekseninin savunucusu olan Ayhan Kaya ise öncelikle toplumun alt katmanında yer alan bireylerin ekonomik haklarının korunma altına alınmasını savunmaktadır (Gündüz ve Gündüz, 2002:17).

2.1.2. Türkiye’de Vatandaşlığın Gelişimi

‘Önce kul vardı sonra tebaa, ardından hoş geldin yurttaş, güle güle tebaa!’ Devamlılıklarını din ve gelenek unsurlarından alan mutlakiyetçi krallıklar ve imparatorluklar, devamlılıklarını halkın egemenliğinden alan laik yönetim şekilleri ile yer değiştirdiklerinde, bir başka deyişle demokratik yönetim şekilleri egemen olduğunda elde edilen yurttaşlık tanımı zamanda ve mekânda değişime uğrayacak; aynı, hukuksal, sosyal ve siyasal anlamını ifade etmeyecektir (Ünsal, 1998).

Osmanlı devletinde, yönetici seçkin tarafından hakimiyet altına alınan kişiler, kul ve tebaa konumunda idi. Halk yani reaya, sürü olarak görülür ve yönetici de halkın yani sürünün sahibi ve koruyucusu sayılırdı. Diğer taraftan, farklı devletlerde de mevcut bulunduğu gibi, Osmanlı’da uyruklar(tebaa) arasında eşitsizlik söz konusuydu ve bu eşitsizlik doğal karşılanmaktaydı (Aybay, 1998:37). Reaya, bir başka deyişle sürü, şeriat kurallarına tabi olarak adaletli bir şekilde güdülmeliydi. Reaya da bu geleneğe göre, yöneticisine koşulsuz itaat edecekti (Ünsal, 1998). İnalçık (1958)’ın da ifade ettiği üzere bu durum baba-çocuk ilişkisini andırıyordu. Çocuk, babaya sorgusuz itaat ederken, baba da onun korunmasından ve idare edilmesinden sorumluydu.

Osmanlı toplumu yöneticiler (askeri) ve yönetilenler (reaya) olmak üzere iki grup şeklinde düzenlenmişti. Yönetilenler, siyasi hayata katılmamanın yanı sıra vergi vermekle mükelleftiler. Vatandaşlığı reddeden siyasi yapı, devletin gücünü artıran ekonomik yapıyla pekiştirilmişti. Teorik olarak devlete ait olan toprak, sultan tarafından tımarlı sipahilere veriliyor; onlar da bu toprağı işleyip vergileri alıyorlardı (Arat, 1998:67).

Bu bağlamda Osmanlı siyasal yapısı, bir yanda siyasal katılım hakkı olmayıp vergi veren reaya, diğer yanda vergi vermeyen devlet katındakiler olarak çizilmekteydi. Osmanlı ideolojisine baktığımız da ise, hükümdar ile yönetilenlerin arasına başka kişi ve gruplar girmemesi esası vardı. Sultanın şahsı ile temsil edilen devlet, kendisi haricinde oluşup odaklanılan dinamikleri dışlıyor ve bununla birlikte yok ediyordu. Bu durumda Osmanlı Devleti’nde yaşayan birey, ‘ait’ olduğu topluluğa tabii idi. Ayrıca tebaa arasında bir ikilik mevcuttu. Tebaa Müslüman olup olmamalarına göre iki kısımdan oluşmaktaydı. Siyasal

katılımda yer alan kısmı Müslümanlar oluşturuyordu. Gayrimüslim tebaa ise ikinci sınıf uyruk sayılmaktaydı. İslam bir nevi, bürokratik sisteme dahil olmak için bir şart hükmündeydi (Gürses, 2010:57).

Osmanlı devletinin çöküş döneminde ise bu durumun tam tersi söz konusuydu. Gayrimüslim tebaa, ayrıcalık tanınan yabancı devlet uyruğuna geçerek, elde ettikleri uyrukluk statüsünü Osmanlı devletine karşı kullanmaya başlamışlardı. Kapitülasyonlardan yararlanma fırsatı bulan bu kişiler Osmanlı yönetimine karşı kendilerini güvence altına alıyor ve bir tür dokunulmazlık kazanıyorlardı. Bu durumda olanların sayısının artması ve devlet için tehdit olma durumuna gelmesinden dolayı, uyrukluk konusunun ciddi bir düzenlemeye ve değişikliğe uğraması ihtiyacı duyulmuş ve 1869'da Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi yayınlanmıştır (Aybay, 1998:38).

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinin detaylarını incelemeden önce sultan ve 'kul'ları arasında gerçekleşen ve ilk kez kâğıda geçirilen Şer'i Hüccet (Şer'i Belge)'den bahsetmek gerekmektedir. Öyle ki Şer'i Belge, askerlerin, yönetici seçkinlerin şeriata ve kanunlara uygun davranış sergilememelerinden dolayı devlet işlerine karışmaları ilkesini içeriyordu. Bu belge bir bakıma padişahın egemenliğinin paylaşılması konusunda bir adım olduğu düşünülebilir. Yine 1808 tarihinde imzalanan Sened'i İttifak, padişahın halktan gelen baskılara boyun eğdiği düşüncesini ortaya koyabilir. Fakat esasen her iki belge de Osmanlı merkezîyetçiliğini güçlendirmekte, birkaç düzenleme haricinde, tebaanın durumuna herhangi somut bir iyileştirme getirmiyordu. Bundan dolayı da unutulup gitmişlerdir (Ünsal, 1998:11).

1839 tarihli, bütün Osmanlı uyruklarının can, mal, ırz ve konut dokunulmazlıklarını güvence altına alan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve 1856 tarihli, gayrimüslim halkın hukuksal statülerinde ve dinsel toplumsal yaşamlarında birçok düzenlemeyi içeren Islahat Fermanı, II. Meşrutiyet'le beraber yönetici seçkinlerin baskın hedefi haline gelecek olan, vatandaşlar topluluğu oluşturma yoluyla Osmanlı Devleti'nin yıkılışına son verme idealinin hukuksal arka planını oluşturmaktadır (Üstel, 2004:25).

1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesine gelinecek olunursa, 9 maddeden oluşan söz konusu kanun, İslam dünyasında din ilkelerini dışarda bırakan ilk uyrukluk yasası olarak bilinmektedir. 1851 Fransız Kanunu örnek alınarak hazırlanan söz konusu kanun uyrukluğun kazanılması ve kaybedilmesi koşulunu düzenlemektedir. Vatandaşlığın formülü konusunda bilgi içermemekle birlikte bir ulusa ya da topluma ait oluşla ilgili bir

özellikte taşımamaktadır. Bunun yanında Müslüman ve zimmi ayrımını ortadan kaldıran kanun, kadın ve erkek Osmanlı uyruklarını eşitlememektedir (Üstel, 2004:26).

Gerçekleştirilen reformlar ve kimlik oluşturma politikaları açısından II. Abdülhamit dönemi incelenecek olursa, diğer dönemlerden farklılık arz ettiği görülebilir. Çünkü söz konusu dönemde modern devletin ulus oluşturma bağlamındaki yapılanmasının kavrandığına ve hızla devreye sokulduğuna şahit olunmaktadır (Şimşek, 2008:143).

Tanzimat politikalarının artarda iflas ettiği bir dönemde II. Abdülhamit, bir anayasa hazırlayacağını duyurarak tahta çıkmıştır. Namık Kemal’inde katkılarının olduğu bir komisyon tarafından anayasa (Kanuni Esasi) hazırlanmaya başlandı. Şimşek’in ifadesiyle Kanun-i Esasi’, modernleşme bağlamında yurttaşlık ve ulusal kimlik kavramları açısından eksiklikler barındırmaktaydı. Ayrıca söz konusu anayasada Tanzimat döneminden itibaren bir kimlik politikası haline gelen Osmanlıcılıkta yer alıyordu. Osmanlıcılık, ‘*Devlet-i Osmaniyye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olursa olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur(madde.8), “bunlar, yasa önünde hak ve ödevler bakımından eşittir(madde.17)’* ifadeleri ile kimlik politikası olmaya devam etmiştir. Ayrıca çokuluslu bir imparatorlukta “devletin resmi dilinin Türkçe” (madde.18) olduğu ifade ediliyordu. Türk diline vurgu yapılmakla birlikte Osmanlıcılık siyaseti, tüm Osmanlı vatandaşlarının din, dil, mezhep farklarının üzerine çıkmış, onları bir siyasal kimlik (Osmanlı kimliği) altında birleştirmek amacı güdülmüştür (Şimşek, 2008:144). Kanun-i Esasi ile birlikte temel hak ve hürriyetler güvence altına alınmış, kul-tebaa-reaya olan halk artık ‘vatandaş’ statüsüne yükselmiştir (Kuş, 2020:15).

Osmanlı Devleti’nin son on yılları yoğun bir kimlik tartışması içinde geçmiş, Osmanlı kimliğini tanımlamada başlıca üç tez (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) ya da Yusuf Akçura’nın deyimiyle ‘üç tarz-ı siyaset’ çarpışmıştır (Özbudun, 1998:151).

Kanun-i Esasi döneminde vatandaşlar için aranan ‘kimlik arayışının’ en uygunu Osmanlıcılık düşüncesiydi. Çünkü Osmanlıcılık düşüncesi dine veya ırka göre ayırım yapmamaktaydı. Fakat Gayrimüslim halkın devletten ayrılmasıyla Müslüman/ Türk nüfusunun yoğunlukla yaşadığı yerler elde kalmış oldu. Bu durumda ‘din-inanç’ temelli vatandaşlık anlayışına geçildi. Bu anlayış ise İslamcılıktı. Müslüman olup Türk olmayanların da devletten ayrılması ile bu anlayışta son buldu. Kapsamın iyice

daralmasıyla birlikte yalnızca etnik/kültürel kimliği esas alan Türkçülük anlayışına geçildi. Balkan Savaşı ile birlikte resmen beliren ulus temelli Türkçülük anlayışı, I. Dünya Savaşı sonucu Osmanlı Devleti'nin parçalanması ile daha da güç kazandı. Bunun yanında, gelişen ve yükselen bu Türk Milliyetçiliği, yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelini oluşturdu (Kuş, 2020).

II. Meşrutiyet dönemi, 'tebaa'dan yurttaşa geçiş süreci olarak, Osmanlı İmparatorluğunda 19.yüzyılın ortasından itibaren merkezi bürokratik devletin kurulması doğrultusunda ortaya çıkan anayasal gelişmeler ve kanunlaştırma hareketleri bağlamında, yurttaşlığın Osmanlı İmparatorluğunun son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu aşamasındaki değişimi açısından önemlidir (Güngör, 2008:114). Üstel (2004:27), bu dönemdeki 'yeni vatandaş'ın oluşumu ile ilgili şunları ifade etmektedir ;

“II. Meşrutiyet'in öngördüğü siyasal modernleşme, cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişle tarifini bulan yeni bir siyasal-kamusal alan anlayışını ve onun aktörü olacak 'vatandaş' ı gerektirir. II. Meşrutiyet'i izleyen dönemde yapılan bir dizi düzenlemeyle yeni siyasal özne 'vatandaş' ile devlet arasındaki hukuksal-siyasal ilişkinin kuralları belirlenir”.

Türkiye Cumhuriyeti kurucuları, devraldıkları imparatorluk üzerinde köklü değişimler gerçekleştirerek toplumu ve yeni kurulan devleti, geçmişte kalan imparatorluk döneminden farklı bir şekilde yönetmeye başlamışlardı. Bu doğrultuda, öncelikle egemenlik anlayışı olmak üzere siyasi, içtimai ve iktisadi pek çok alanda yeni kurulmuş olan devlet, miras alınan siyasal yapıya göre birçok farklılıklar içermekteydi. Bu mücadele ve devrim sürecinin önderliğinde Mustafa Kemal yer almaktaydı. Mustafa Kemal'in yanında ise ekseriyetle asker ve bürokratlar görev almış; toplum yapısı gerçekleştirilen değişim ve dönüşüm çerçevesinde yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte laikleşme çalışmalarından egemenliğin halka verilmesine kadar siyasal alandaki yeniliklerin yanında; kıyafet, ölçü birimi ve alfabede gerçekleştirilen değişim gibi, toplumun sosyal yaşamına doğrudan etki edecek pek çok alanda değişim ve dönüşüm çalışmaları hayata geçirilmiştir. Söz konusu derin dönüştürme projesinin merkezinde ise; vatandaşlık ve vatandaşlık eğitim politikaları yer almıştır (İbrahimoğlu, 2014).

Yepyeni bir dönüşüm yaşanmaktayken, geride kalmış bir siyasal dünyanın ürünü olan Kanun-i Esasi'nin durumun gereklerine cevap getirmesi ise beklenemezdi. Kurtuluş

Savaşı koşullarında oluşan yeni devlet ve iktidar düzenine ilişkin kuralları gösterecek yeni bir anayasa ihtiyacı belirginleşmişti (Tanör, 2002:247).

Bu anayasa 1921 tarihinde ilan edilen ve 24 maddeden oluşan Teşkilat-i Esasi idi. Söz konusu anayasada vatandaşlığı açıkça ifade eden bir madde yer almıyordu. Fakat Anayasa koyucunun, vatandaş kavramını nasıl düşündüğünü, anayasayı oluşturan diğer maddelerden tahmin etmek mümkündür. Bunların başlıcası, 'Türkiye Devleti' ifadesinin yer aldığı 3. Madde oluşturmaktadır. Devletin tanım şekli anlamlıdır. Çünkü devlet, 'Türk Devleti' olarak değil 'Türkiye Devleti' olarak tanımlanmıştır. Bu tanımın arkasında kurucu kadronun, Kurtuluş Savaşını sadece Türkler değil diğer unsurlar tarafından da verildiği izlenimini yaratma çabası vardır. Bundan ötürü, mücadele eden unsurların birliğini bozacak ve mücadeleyi zarara uğratacak bir ifadeyi kullanmaktan bilinçli olarak kaçınılmıştır (Coşkun, 2009:8).

Cumhuriyet'in ilk Anayasası olan 1924 Anayasası ile vatandaşlık kavramı Anayasa hukukuna girmeyi başarmıştır. Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur' (madde 88/1). Bu cumhuriyete yaraşır, laik ve çağdaş bir yurttaşlık anlayışıdır (Aybay, 1998:39).

TBMM tarafından kabul edilen İlk Vatandaşlık Kanunu 1928 tarihinde yayımlanmış olan 1312 sayılı kanundur. Söz konusu kanun oldukça çok kişiye Türk vatandaşlığı verme arzusunda idi. Bu durumun temel nedeni Cumhuriyetin ilk yıllarındaki mevcut nüfus azlığının psikolojik etkisiydi. Cumhuriyet'in 10.yıl kutlamaları için bestelenmiş olan 10.yıl marşında yer alan '10 yılda 15 milyon genç yarattık, her yaştan!' dizeleri bu bakımdan anlam taşımaktadır. Söz konusu kanun gereğince Türkiye'de veya yabancı devletlerde doğması farketmesizin bir Türk babanın ve ananın çocukları Türktür. Kanunun dikkat çeken özelliği ise şudur; Bir yabancı ile evlenen Türk kadın, Türk vatandaşlığını korurken, Türkle evlenen yabancı kadın ise Türk vatandaşı olmaktadır (Aybay, 1998). Bu durum da yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi Türk vatandaşlığına olabildiğince kişiyi dahil etme arzusu vardır.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, yeni bir toplumsal yapı oluşturma amacının daha çok kitlelere ulaşabilmesi için birçok yenilik yapılmış, zamanla Anadolu'nun en ücra köylerinde bulunan toplumların bile bu sürece katılmalarına dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda, öncelikle ulus devlet inşası bağlamında, toplumu homojenleştirme ve tek tip haline getirme çalışmalarına başlanmıştır. Halk milli duygular çerçevesinde bir araya

getirilerek, kültürel açıdan milliliğin her alanda yer edinmesi sağlanmıştır. Bu amaç beraberinde yeni kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunlardan bazıları Millet Mektepleri, Halkevleri, Türk Dil ve Türk Tarih Kurumu'dur. Oluşturulan bu kurumların, kendilerine ait birtakım farklı amaçları olsa da temelinde hepsi de toplumu ortak milli değerler etrafında bir araya getirerek ulus inşa etmek amacıyla kurulmuştur (İbrahimoglu, 2014:37).

1923-1950 tarihleri arasındaki dönemde, yeni bir ulus, yeni bir devlet ve bu devlete üyelik anlamında bir vatandaşlık anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır. Söz konusu dönemde, haklardan daha çok ödevler ön planda tutulmuş, etkinen ziyade edilgen bir vatandaşlık anlayışına gidilmiştir. Tüm bunlara rağmen, çağdaş, modern ve laik bir hedef benimsenerek böyle bir kimliği içselleştirmiş vatandaşlar yaratılmaya çalışılmıştır. Bu dönem Osmanlı ile hesaplaşma dönemi olduğundan dolayı İslam ve Osmanlılık gibi kavramlardan özenle kaçınılmış ve uzak durulmuştur (Polat, 2011:145).

Vatandaşlık kavramına detaylı bir şekilde yer veren 1961 Anayasasına baktığımız zaman, söz konusu Anayasa, 54. Maddesinde vatandaşı şöyle tanımlamaktadır ; ‘ Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür (Coşkun, 2009:17). Tanör (2002)’ ün ifadesiyle 1961 Anayasası, Devlet’i ‘kutsal’ sayacak olan 1982 Anayasası’ndan farklı olarak, İnsan ve bireyi yüce bir değer saymakta, bunların ve toplumun hak ve özgürlüklerinin uzlaştırılıp geliştirilmesini ana hedef olarak görmektedir (Tanör, 2002:378).

Vatandaşlığı 1961 Anayasasındaki tanımıyla ifade eden 1982 Anayasasında, Kuş (2020)’un ifadesiyle bir gerileme söz konusudur. Vatandaşlık hak ve özgürlüklerinde yaşanan gerileme doğrultusunda 1982 Anayasası, birey karşısında devleti korumayı ve güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bunun yanında, 1982 Anayasası’nda bireylere verilen hak ve özgürlükler azınlıkta iken, görev ve sorumluluklar daha fazla yer edinmiştir (Kuş, 2020, s.20). Buna rağmen Coşkun’a göre, 1924,1961 ve 1982 Anayasaları, aynı zihniyeti yansıtmaktadır. Bu zihniyete göre, Türk ve Türklük ön planda yer almaktadır (Coşkun, 2009:17).

Özetle, Türkiye’de vatandaşlık kavramı, Cumhuriyetçi gelenekle birlikte vatandaşın devlete karşı görev ve sorumluluklarına vurgu yapılarak ortaya çıktı. Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın altı ok’unda yer alınan temeller, vatandaşlığın da temelleri olarak görülmeye başlandı. Böylece bu ilkeleri benimsemek bir vatandaşlık

görevi sayıldı. Cumhuriyet seçkinleri vatandaşların sadece kamusal alanda değil, özel alanda yerine getirmeleri gereken vazifeleri de tanımlamaya giriştiler. (Kadıoğlu, 2006:181).

2.2. ULUS-DEVLET, İDEOLOJİ VE EĞİTİM İLİŞKİSİ

Bilindiği gibi devlet kavramını oluşturan unsurlardan en fazla öneme sahip olanı millet bir başka deyişle ulus kavramıdır. Söz konusu kavramın ortaya çıkış tarihine bakıldığında, Batı'da oluşmuş olan toplumsal ve siyasal değişimi gerçekleştiren olayların bir sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılır. Avrupa'da feodalizmin son bulması ile beraber yeni siyasal, iktisadi ve toplumsal ilişkiler bireylerin ulus bilinci etrafında birleşmesini sağlamıştır. Bu durum merkez devletlerin ortaya çıkması ve iktisadi bağımlılıkların gelişim göstermesini ve ulus olgusunun meydana gelmesine hız kazandırmıştır (Komşu, 2008:6)

Türk ulus devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk milleti/ulusu şöyle tanımlamaktadır: 'Millet, dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir' (İnan,1998:18).

Türk milletinin oluşumunda etkili olan unsurları ise şöyle sıralamıştır:

- a)Siyasal varlıkta birlik
- b) Dil birliği
- c)Yurt birliği
- d)İrk ve menşe birliği
- e)Tarihi karabet
- f) Ahlaki karabet (İnan, 1998:22).

Din birliğinin de bir milletin oluşumunda etkili olduğunu belirten kişiler de mevcuttur. Ancak bizler Türk milletine baktığımızda bu durumun aksini gördüğümüzü söyleyebiliriz. Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce de büyük bir millettir. İslam dini benimsendikten sonra bu din, diğer milletlerle Türk milletinin birleşip bir millet oluşturmalarına etki etmedi. Aksine bu din, Türk milletinin milli bağlarını zayıflatarak milli his ve heyecanına olumsuz yönde etki etmiştir. Bu beklenen bir durumdu. Çünkü Muhammed'in kurmuş olduğu bu dinin amacı, bütün milletlerin üstünde kapsayıcı bir ümmet siyaseti idi (İnan, 1998:21).

Smith(1999) e göre ise ulusal kimlik ve ulusal niteliklerin özellikleri ise şöyledir:

1. Tarihi bir toprak/ülke, ya da yurt
2. Ortak mitler ve tarihi bellek
3. Ortak bir kitlesel kamu kültürü
4. Topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler
5. Topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkanına sahip oldukları ortak bir ekonomi (Smith, 1999:31).

Ulus-devletin tanımına bakıldığında ise Yücel ve Pustu (2006:214) ulus devleti, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde, yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirecek ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak gelenekler ile köken mitini canlandıracak birleşmeyi amaçlayan devlet olarak açıklamıştır.

Ulus-devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde yasal güç kullanma hakkının var olmasının yanında, ortak kültür, simgeler ve değerler oluşturarak, yönetimi altındaki toplumu türdeşleştirerek birleştirmeyi amaçlayan bir devlet modelini yansıtmaktadır (Vatandaş, 2020:56).

Ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber sınırları kesin olarak çizilmiş, çizilen sınırlar çerçevesinde aynı topraklar üzerinde yaşayan insanların ortak kimlikleri oluşmuş ve bu oluşum sonucunda bireyler söz konusu kimlikleri sorgusuz kabul etmeye başlamışlardır. Belirli sınırlar içerisinde, ancak ortak kimliğe sahip insanlarca kullanılacak haklar oluşmuştur. Bu sınırların içerisinde yaşayan insanların ayrıcalıkları ulusun meydana gelmesine etki etmiş, aynı toprak parçası üzerinde yaşayan insanların ortak kimliği ulus devletin meşruiyetini sağlamıştır (Danışan, 2019:8).

Ulus-devlet oluşuma göre devlet; vatandaşlarca fikri ve hissi olarak derin köklere sahiptir. Bunun yanında duygusal olarak bağlı olunan devlet, resmi bir konumda değildir. Devlet, sadece siyasi olaylar çerçevesinde düşünülmemekte, bunun yanında ahlaki ve manevi yönden vatandaşları tatmin eden bir oluşum olarak görülmektedir (Durgun, 2000:115).

Ulus-devletlerin ortaya çıkış sürecine bakıldığında farklı toplumlarda, farklı zamanlarda ve farklı nedenlerden dolayı ortaya çıktığı görülür. Örneğin, İngiltere ve Fransa'da toplumun iç dinamikleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Almanya'da ise ulus oluşumu, ulus devletten daha önce ortaya çıkmış ve milliyetçilik hareketleri ile hız kazanmıştır. Bu bağlamda farklı uluslaşma süreçleri ve ulus devletin ortaya çıkışı modern

yurttaşlığın farklı gelenekler içinde farklı anlamlar kazanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, ortaya çıktığı gelenekler fark etmeksizin ulus devlet ve yurttaşlık eş zamanlı olarak yükselmişler ve modern yurttaşlık, ulus-devlet sınırları içinde gelişim kazanmıştır (Gündoğdu, 2003:25).

Vatandaşlık değerlerini benimseyen ulus-devlette yurttaşlık; bireyleri ve toplumu ahlâki açıdan geliştirmek, kanunlara bağlı olmalarını ve itaat etmelerini sağlamak, bir taraftan bireysel ve toplumsal görev bilincinin şekillenmesine katkıda bulunurken; diğer taraftan okullarda eğitim gören çocuklarda bazı kişilik özelliklerini oluşturmak, belli toplumsallık biçimlerini benimseterek yurttaşlık duyarlılık ve davranışlarını siyasal amaçlar doğrultusunda kullanmak anlamına gelir. Yurttaş veya vatandaş bu süreç içerisinde toplumsal ve siyasal ilişkilerini düzenleyip geliştirirken birtakım hak ve sorumluluklara da sahiptir. Toplumun bütün bireylerini içeren, en azından belli ortak kurumların siyasal topluluk olabilmesi için, hak ve sorumluluklara dair tek bir yasaya sahip olunmalıdır. Böylelikle yasal ve siyasal haklar millet modelinin tamamlayıcısı olabilir. Böylece ulus-devlet yurttaşlığı, bireyin devletle olan ilişkisini tanımlar. Makbul yurttaş, devlete bağlılık duygusu besleyen ve görevlerini yerine getirme sorumluluğu taşıyan kişi olarak tanımlanır (Üstel, 2004).

Yurttaşlık kavramının temelinde ulusal kimliğin olduğu yok sayılamayacak bir gerçektir. Ulusal kimliği meydana getiren ve devamlılığını sağlayan kuşkusuz ulusal eğitim politikalarıdır. Bu bağlamda, ulusal eğitim politikalarının ve dolayısıyla eğitimin bireylerin yurttaşlaştırılmasında önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir. Eğitimin ideolojik boyutu, yurttaş olma bilincinin yerleştirilmesinde önem arz etmektedir (Güngör, 2017:439).

Eğitim ortamları, iktidarlar tarafından topluma dikte edilen ideolojilerin toplum tarafından içselleştirilip iktidara bağlılığı en üst noktada yaşadıkları bölgelerdir. Eğitim alanlarında mevcut iktidarın kabul görmediği bütün unsurlar eğitim alanının dışında tutulmaya çalışılır. İktidarların benimsemiş olduğu, değerler, ilkeler, normlar bu alanlara yerleştirilerek siyasal iktidarın meşruiyeti yeniden üretilir. Bu kapsamda bakıldığında eğitim, insanların siyasal iktidara uyum sağlanması ve mevcut düzenin korunması için kullanılan ideolojik bir araçtır (Çetin, 2001:210).

Siyasal iktidarlar kendi çıkarları doğrultusunda olan bilgi ve değerleri eğitim ortamları içerisinde tanımlayarak ve bu tanımların benimsetilmesini sağlayarak

meşruiyetlerini kalıcı hale getirmeye çalışırlar. Eğitim alanlarında hangi bilgi ve değerlerin verileceği konusu, toplumsal çatışmaların sonucunda belirlenmektedir. Belirli ırk, cinsiyet ve dinsel gruplar ve iktidar ilişkileri sonucunda müfredat ve ders kitaplarında aktarılabacak bilgilere yer verilir. Buradan anlaşılacağı üzere iktidar ve eğitim ayrılmaz ikili terim olarak kabul edilir (İnal, 2008:105).

Ders kitapları, mevcut bulunan siyasal iktidarın resmi ideolojisi ile paralellik taşıyan bilgi ve değerlerin yeniden üretilerek genç nesillere aktarıldığı eğitsel araçlardır (İnal, 2008, s.106). Son yıllarda, gelişen teknolojiye paralel olarak okullarda kullanılan eğitim öğretim materyalleri gelişme göstermektedir. Ders sürecinin aktif olarak geçirilmesi ve hem öğretmen hem de öğrenci için verimli olması için çeşitli araç ve materyaller okullarda yerini almıştır. Tüm bu yeniliklere rağmen ders kitapları eğitimin temel taşı konumundadır. Teknolojik gelişmeler ve değişen programlarla yeniden revize edilen ders kitaplarının çağa ayak uydurabilmesi ve uzun yıllar önemini koruması sağlanmaktadır (Kab, 2012:14).

Okullarda okutulan ders kitaplarında, oluşması istenen ideal insan tipinin özellikleri verilmekte ve öğrencilerin bu özelliklere sahip bireyler olmalarını sağlamak için bu özellikleri örnek almaları istenmektedir. İnsanın sosyal bir varlık olması onu, belirli bir toplum içinde yaşamaya ve yaşadığı toplumun normlarını, değerlerini, davranış biçimlerini dikkate almaya zorunlu kılmıştır. Yaşadığı topluma uyum sağlayamadığı takdirde insan hem kendi yaşamını zorlaştıracak hem de toplumun yaşamını zorlaştıracaktır (Şanlı, 2007:40).

Ders kitapları, bir toplumun nesillerinin gelecekte donanımlı, başarılı ve bulunduğu çağa uyum sağlayan bireyler olmalarını sağlamak için otorite tarafından benimsenen resmen kabul görünmüş bilgileri içerir. Geniş bir kitle tarafından doğruluğu kabul edilen ve öğrencilerde görmelerini istedikleri kurallar ve davranış şekillerinin yer aldığı ders kitapları, sadece bilgi aktarımı için değil aynı zamanda toplumun siyasal ve toplumsal normlarını da aktarılması ve bunların kalıcı hale getirilmesi için de kullanılmaktadırlar. Öncelikle tarih dersi olmak üzere, sosyal bilgiler ders kitapları ile öğrencinin, nereden gelip nereye gittiği, yaşamış olduğu coğrafyanın sınırlarını ve bu coğrafyadaki hak ve sorumlukları verilerek kim olduğu açıklanmaya çalışılır. Başka bir anlatımla öğrenci kimlik inşası sürecine dahil edilir. Özellikle sosyal bilgiler gibi insan ve toplumu konu alan ders kitapları ve içerisinde yer alan konular kimlik oluşumu ve gelişimine katkı sağlayarak,

geçmiş yoluyla bugünün yorumlanmasını ve bu doğrultuda geleceğe yönelik adımlar atılmasını teşvik etmektedir (Aslan, 2010:216).

Toplumun yapı taşını oluşturan çocuklarda arzulanan kimlik profilinin oluşturulması ve mevcut otoritenin benimsediği ideolojilerin kalıcı hale gelmesini sağladığı için, tüm teknolojik gelişmelere rağmen ders kitaplarının bugün de olduğu gibi gelecekte de önemini koruyacağı düşünülmektedir.

19.yüzyıldan itibaren eğitimin yaygınlaşmasıyla siyasî iktidarların ders kitaplarına olan ilgisi artarak devam etmiştir. Ders kitaplarının zorunlu olarak okutulmasıyla siyasi iktidar ders kitapları aracılığı ile milyonlarca öğrenciye ulaşarak toplumsal düzeni sürdürmeyi ve vatandaşlık değerlerini aktarmaya aynı zamanda amaçladığı ideal vatandaşı oluşturmaya çalışır (Yıldırım, 2014).

Siyasi otoritenin ders kitaplarına olan müdahaleleri rejim problemleriyle birlikte önem kazanmaktadır. İktidarlar ideoloji oluşturma veya mevcut ideolojiyi devam ettirme materyali olarak eğitime ve ders kitaplarına büyük önem vermektedirler. Oluşturulan ders kitapları ya iktidar tarafından bizzat hazırlanmakta ya da hazırlanmış olan ders kitapları ideoloji, inanç, değer konusunda incelenerek siyasi iktidara uygun içerik olacak şekilde düzenlenmektedir. Siyasi iktidarlar kendi ideolojilerini, değer, inanç ve normlarını içermeyen ders kitaplarının eğitim öğretim ortamına girmelerine müsaade etmemektedir (Doğan, 1994:15).

Böylelikle iktidar tarafından oluşturulmak istenen vatandaş profili ders kitapları aracılığıyla öncelikle nesiller tarafından içselleştirip daha sonra da kalıcı hale gelmesi mümkün kılınmaktadır. Ders kitaplarının zorunlu ve eleştiriye kapalı olan eğitim materyalleri olması nedeniyle meşrulaştırma sürecinde etkili yöntemlerin başında gelmektedir.

Meşrulaştırma sürecinde ulus devletler, benimsedikleri kültürel değerleri aktarmak için, kamusal eğitimi millileştirme ve zorunlu olmasını sağlama, kamusal olmayan eğitim alanlarını ise kontrolü altında tutarak denetleme yoluna gitmiştir. Bu süreçte eğitim, genç nesillere kimlik kazandırmanın, onları ulusa ve kültüre bağlı kılmanın vazgeçilmez bir yoldur. Kültür bir milleti diğer milletlerden ayıran en temel özelliktir. Kendini diğer toplumlardan kültür aracılığı ile ayıran milletler, ulus toplum halini almıştır. Ulus-devletler kültürel ve eğitim alanlarında belirgin bir özerkliğe sahiptir. Tek bir siyasi kültür ve eğitim, bireyleri ulusun vatandaşları olarak toplumsallaştırmada büyük imkanlar sunmuştur. Ulus

devletlerde eğitimin öncelikli amacı vatandaşlık eğitimi olduğu için eğitim zorunlu ve ücretsiz olma özelliklerine sahiptir. Vatandaşları kamusal yaşamda etkin kılmak, siyasi iktidara bağlılığını sağlamak, hak ve sorumluluklarının farkına varmak, tek kimlikli vatandaşlar oluşturmak ve bu durumun devamlılığını sağlamak ulusal eğitimin başlıca siyasal amaçları arasında yer alır (Özyurt, 2013:11-12).

Sonuç olarak eğitim ve ders kitapları siyasi iktidarlar sahip oldukları ideolojileri doğrultusunda arzuladıkları vatandaş profilini oluşturmada etkin enstrümanlar olarak yıllarca önemini korumuştur.

2.3. TÜRKİYE’DE VATANDAŞLIK EĞİTİMİ

Vatandaşlık eğitimi öğrencileri, aktif ve sorumluluklarını bilen katılımcı bireyler olması; bireyin vatandaşlığa dönüşümü, vatandaşlık ile ilgili bilgi, beceri ve değerleri kazanarak davranış haline getirme; bu eğitim aracılığıyla gelecekteki vatandaşlık rollerine hazırlanma eğitimi olarak tanımlanmaktadır (Zabun, 2018:18).

Bireylerin doğumuyla birlikte kazanmış olduğu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının, eğitim süreci halini alma durumu, vatandaşlık eğitimi oluşturmaktadır. Örgün eğitim bağlamında bakıldığında, ‘insan ve vatandaş’ olarak kişilerin karşılıklı haklarını ve sorumluluklarını içeren bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç dahilinde birey/öğrenci, sahip olduğu hakları bilme, kullanma ve koruma bilincine varır ve aynı haklar ve sorumluluklardan diğer birey/öğrencilerin de sahip olduğunu kavrar. Bu bağlamda vatandaşlık eğitiminin, bireyin kendisini tanımasını sağlarken, aidiyet bağı hissederek mevcut bulunduğu toplumda devlete ve hukuka hem anayasal hem de vicdani olarak bağlı kalması gibi fonksiyonlar sağladığı söylenebilir (Genç ve Çelik, 2018:127).

Milli birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli bir yere sahip olan vatandaşlık eğitimi, hukuk kuralları ve toplumsal hayatı düzenleyen kuralları tanıtır ve bireylerce içselleştirilmesini sağlar. Toplumun birlikte bir düzen içerisinde yaşamasını kolaylaştıran unsurların oluşması ve gelişmesine etki eder. Bu unsurlar: ‘hoşgörü, uzlaşma, iç disiplin ve toplumsal yarar’ değerleridir. Bunun yanında vatandaşlık ile ilgili olan ‘demokrasi, haklar, sorumluluk, hoşgörü, saygı, eşitlik ve farklılık’ gibi kavramların aydınlatılmasını sağlamaktadır (Merey, Karatekin, Kuş, 2012:798).

Bir ülkede bireylerin, yaşadıkları toplum ve toplum içerisinde yer alan kurum ve kuruluşlara uyumunu amaç edinen vatandaşlık eğitimi, söz konusu ülkenin devamlılığını sağlamak, farklılıkları ortak amaç etrafında birleştirmek ve bireylere vatandaş olma

bilincini sağlamak noktasında büyük öneme sahiptir. Bundan dolayı vatandaşlık eğitimi, sadece örgün eğitim kapsamında okullarda öğretilen bir ders değil aynı zamanda yaşam boyu öğrenmeye dayalı dinamik bir süreçtir. Bu süreç içerisinde var olan birey, ‘bilgili, problem çözücü, katılımcı, sorumluluk sahibi, toplumsal sorunlara duyarlı’ olarak, toplumsal yaşam içerisinde yer edinmektedir (Hablemitoğlu ve Özmete, 2012:43).

Demokrasinin gerektirdiği davranışları kazandıran ve insan haklarına saygıyı bir yaşam şekline dönüştüren bir eğitim türü olarak vatandaşlık eğitimi (Som ve Karataş, 2015) toplum açısından da ulus ve dünya yaşamına katılmaya istekli, demokratik süreçlerde yerini alan etkin ve sorumlu vatandaşlığın ortaya çıkmasında etkilidir (Çelik, 2009:7).

Bir ülkenin iyi bir gelecek ve demokratik bir toplumsal yapıya sahip olması, yetiştirilen vatandaşların nitelikleri ile doğru orantılıdır. İyi vatandaş iyi bir toplumun oluşmasında temel etkidir. İyi vatandaşların yetiştirilmesi de ancak iyi bir vatandaşlık eğitimiyle mümkündür. Bundan dolayı okullarda verilen vatandaşlık eğitimi dersinin amacı iyi vatandaş yetiştirmektir. Bu doğrultuda devletler, vatandaşlık eğitimi dersini bir plan ve program dahilinde bireylere sunmaktadır (Gürel, 2016:642).

Söz konusu eğitimin amacı, ulus devlet yapısının oluşumunda toplumu ortak değerler etrafında bir araya getirmektir. Bu eğitimle beraber oluşturulan yeni düzenin devamlılığı sağlanır ve birey arzu edilen toplumun bir parçası haline getirilir. Vatandaşlık eğitiminin önemli bir boyutu da milli kimlik ve bu kimliğin eğitim yoluyla gelecek nesillerce benimsenmesinin sağlanmasıdır. Böylece devletlerce arzulanan kültürleri sonraki nesillere aktarma durumu gerçekleştirilmiş olur. Devletler kendi ideolojileri ve toplum kültürüne göre hazırlanmış eğitim programlarını bireylere sunmaktadır. Vatandaşlık eğitiminin öğretim programlarında yer almasında, ulus-devletlerin ortaya çıkışı, toplumsal ve siyasal alanda laikleşme ve çocuk eğitimine bakış açısındaki gelişmeler etkili olmuştur (İçen vd., 2017:28).

Ülkemizde vatandaşlık eğitimi dersleri, Fransız modernleşmesinden etkilenmiş olan Osmanlı devlet adamlarının etkisi sonucunda II. Meşrutiyet döneminde verilmeye başlanmıştır. Başlangıçta genel ahlak konularını içeren söz konusu ders, devamında özellikle 1912-13 Balkan Harbi sonrasında güç bulan Türk milliyetçiliğinden söz etmeye başlamıştır. Tek- parti yönetimi döneminde dinden bağımsız bir milli kimlik oluşturmayı hedefleyen bu dersler, 1946’da çok partili hayata geçişle birlikte din-gelenek kavramlarını

da içermeye başlamıştır. Vatandaşlık eğitimi dersleri, yönetici aydınların ideolojik düşüncelerinden etkilenmiş, bu etkilerin sonucu ise ders kitaplarına yansımıştır. Ülkemizde vatandaşlık eğitimi programları, değişen iktidarlar doğrultusunda yeniden yapılandırılmaya gidilmiştir (Şen, 2019:2).

1913 tarihinde ilköğretimde bir takım düzenlemeler gerçekleşmiştir. Bu düzenlemeler farklı ülkelerin programları incelenerek gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda yüz bir maddelik ‘Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati’ (İlköğretim Geçici Yasası) hazırlanmış ve aynı tarihte kabul görmüştür. Bu tarih vatandaşlık eğitimi açısından önem arz etmektedir. Çünkü ilk kez 1913 tarihinde vatandaşlık eğitimi ilköğretim ders müfredatında yerini almıştır. Bununla birlikte en çok değişime uğrayan söz konusu ders aynı zamanda oluşturduğu etki itibarıyla iktidarların en fazla dikkatini çektiği ders konumuna gelmiştir (Kuş, 2020:44).

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinde vatandaşlık alanı, devletin ve ulus inşası sürecinin en önemli unsurları konumunda olmuştur. Atatürk’ün direktifleriyle 1924 tarihinde okullarda zorunlu ders olarak verilmeye başlanan Malumat-ı Vataniye dersi, bu önemin en açık göstergesidir. Malumat-ı Vataniye dersi daha sonra, Yurt Bilgisi ve Vatandaşlık Bilgisi adı ile öğretim programlarında yer edinmiştir. Böylece Türkiye’de ‘cumhuriyetin ulus ve vatandaşlık temelinde kendini yeniden üretmesi’ eğitim aracılığı ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Civan, 2007:33).

Tablo 2.1.Meşrutiyetten Günümüze Vatandaşlık Eğitimi Dersleri (Kuş, 2020, s.45).

Yıl	Dersin Adı	Sınıf Düzeyi	Ders saati/hafta
1329 (1913-1914)	Muhasabat-ı Ahlakiye Tarihiyye, Sıhhiye ve Medeniyye	3,45 ve 6	değişmekte
1338 (1922-1923)	Malumat-ı Medeniyye	3. ve 4	2 saat
1340 (1924-1925)	Musahabat-ı Ahlakiyye Ve Malumat-ı Vataniye	1,2,3,4 ve 5	1 saat
	Malumat-ıVataniyye	Ortaokul 2 ve 3.	1
1926	Yurt Bilgisi	İlkokul 4. ve 5.	2 saat (4. Sınıf) 1 saat (5.sınıf)
1927	Vatani Malumat	Ortaokul 2 ve 3	1 saat
1931-32	Yurt Bilgisi	Ortaokul 1,2 ve 3.	1 saat
1936	Yurt Bilgisi	İlkokul 4 ve 5. sınıf	2 saat (4.sınıf) 1 saat (5.sınıf)
1938	Yurt Bilgisi	Ortaokul 2 ve 3	1 saat
1949-48	Yurttaşlık Bilgisi	Ortaokul 1,2 ve3.	1 saat

1962	Toplum ve Ülke İncelemeleri	İlkokul 4 ve 5	6 saat (4.sınıf) 5 saat (5.sınıf)
1968	Sosyal Bilgiler	İlkokul 4 ve 5	6 saat (4.sınıf) 5 saat (5.sınıf)
1970-71	Sosyal Bilgiler	Ortaokul 1,2 ve 3.	5 saat (ortaokul 1,2) 4 saat (ortaokul 3)
1985	Vatandaşlık Bilgileri	Ortaokul 8	3 saat
1997-98	Sosyal Bilgiler	İlköğretim 4,5,6 ve 7	3 saat
	Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi	İlköğretim 7 ve 8	1 saat
2005	Sosyal Bilgiler	İlköğretim 4,5,6 ve 7	3 saat
	Vatandaşlık Eğitimi	ara disiplin	
2010-11	Sosyal Bilgiler	İlköğretim 4,5,6 ve 7	3 saat
	Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi	İlköğretim 8.	1 saat
2015	Sosyal Bilgiler	İlkokul 4, ortaokul 5,6 ve 7	3 saat
	İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi	İlkokul 4	2 saat
2018	Sosyal Bilgiler	İlkokul 4, ortaokul 5, 6 ve 7	3 saat
	İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi	İlkokul 4	2 saat

Tablo 1'e baktığımız da vatandaşlık eğitimi dersinin sürekli olarak değişime uğradığını görmekteyiz. Bu bağlamda Kuş'un ifadesiyle vatandaşlık eğitiminin değişime uğramasında iki ana unsur etkilidir. Bunlar 'meşrutiyet' ve 'Cumhuriyet'tir. Meşrutiyet ve cumhuriyet unsurları, mevcut buldukları dönemlerde öğretim programlarında ve ders kitaplarında değişime neden olmuşlardır. Meşrutiyet döneminde 'Osmanlılık' kavramı ön planda iken Cumhuriyet döneminde 'Türk' kavramı ön planda olmuştur (Kuş, 2020:46).

1926 ve 1936 programlarında Yurt Bilgisi, 1948 programında Yurttaşlık, 1968 programından sonra Vatandaşlık eğitimi olarak karşımıza çıkan ders, 1995 yılı itibari ile Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi adıyla yerini almıştır (Elkatmış, 2013:60). 2005 yılında eğitimde gerçekleştirilen reformlarla birlikte disiplinler arası yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır. Belirlenen ara disiplinler içerisinde yer edinen 'İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi' ilköğretim derslerinin içerisine serpiştirilerek uygulama alanı bulmuştur. Bunun yanında 'Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi' dersi programdan

kademeli olarak kaldırılmıştır.2008-2009 öğretim yılı itibari ile söz konusu dersin öğretim programlarından tamamen kaldırılması kararı alınmıştır. 2010-2011 öğretim yılında ‘Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi’ yeniden zorunlu bir ders olarak verilmeye başlanmıştır. Ayrıca vatandaşlık ve insan hakları eğitimi ara disiplinler aracılığıyla ilköğretim derslerinin (Sosyal Bilgiler, Hayat Bilgisi, Türkçe, Matematik, Fen ve Teknoloji, İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, Müzik ve Beden Eğitimi) içerisinde yer almıştır (Merey, Karatekin ve Kuş, 2012:800).

Vatandaşlık eğitiminin yıllar içerisinde gerçekleştirmiş olduğu değişim itibariyle görüyoruz ki söz konusu eğitim, yönetici seçkinlerce önemli bir konumdadır. Ulus inşası ve arzu edilen vatandaş yaratma projelerinde dinamik bir rol oynayan vatandaşlık eğitimi, günümüzde de önemini korumaktadır.

Vatandaşlık eğitimi bazen doğrudan vatandaşlık dersi kapsamında verilirken bazen de diğer derslerle bir araya getirilerek örtük bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Fakat vatandaşlık eğitimi çoğunlukla tarih dersleri içerisinde yer almıştır. 1900’lü yılların başlarında ortaokullarda eğitim programları içerisinde yer alan sosyal bilgiler dersi kısmen bu eğitimi karşılamaya başlamış, kimi zaman vatandaşlık eğitimi ile birlikte programda yer alırken kimi zaman da yalnızca sosyal bilgiler dersi bu ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır (Yıldırım, 2019:71).

2.4. SOSYAL BİLGİLER VE VATANDAŞLIK AKTARIMI

Her ülkenin eğitim sisteminin genel amacı “iyi / etkili vatandaş” yetiştirmek olmakla birlikte bu görev okullarda daha çok sosyal bilgiler dersine düşmektedir. Demokrasi ile yönetilen bir ülkede, Sosyal Bilgiler dersinin temel amacı, demokratik süreci geliştirecek, aktif katılım gösterebilecek etkili vatandaşlar yetiştirmektir (Akhan, Çiçek ve Mert, 2019:10).

Sosyal bilgiler dersi insan ve toplum yaşamını konu almasından dolayı, sürekli bir değişim içerisinde. Toplumsal yaşamda ki olayların çeşitlenmesi ve bu olayların tek bir boyuta indirgenememesinden dolayı sosyal bilimlerin de alanı genişlemekte bu durum da sosyal bilgilere etki etmektedir. Bilindiği üzere sosyal bilgiler dersinin kültürel devamlığı sağlama ve devletin istediği yurttaş profilini oluşturma gibi amaçları da vardır. Bu bakımdan Sosyal Bilgiler ülkelerin toplumsal ve siyasi yapıları göz önünde bulundurulduğunda farklı tanımlamaların yapıldığı dolayısıyla mevcut tanımlamalarda çeşitliliğin yaşandığı bir alandır (İpek, 2011:11).

Ülkemizde Sosyal Bilgiler, en geniş tanımıyla Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 2005 tarihli Sosyal Bilgiler Programı'nda şu şekilde tanımlanmıştır:

'Sosyal Bilgiler, bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın sosyal ve fizikî çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir' (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2005:42).

Söz konusu tanıma bakıldığında sosyal bilgiler ile ilgili dört unsurun ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu unsurlardan ilki sosyal bilgilerin bireyin toplum içerisinde var olma durumunu sağlamak amacıyla olması, ikincisi sosyal bilgilerin sosyal bilimler ve vatandaşlık bilgisi konularını içermesi, üçüncüsü sosyal bilgilerin bireyin sosyal ve fiziki ortamlarıyla bağını zaman boyutuyla ele aldığı ve son olarak sosyal bilgilerin toplu öğretim anlayışı benimsenerek oluşturulmuş bir ders olduğudur (Safran, 2008:4).

Kabapınar (2016) ise sosyal bilgileri, ilköğretim okullarının 4-5-6-7. Sınıflarında mevcut bulunan bir ders veya öğretim programı şeklinde tanımlamıştır. Sosyal bilgiler, sosyal bilimler çerçevesinde akademik ortamda oluşturulan bilimsel bilgiyi içermekte ve bu bilgiyi söz konusu dersin muhatapları olan öğrencilere aktarmaktadır. Dolayısıyla öğrencilere sosyal bilgiler vasıtasıyla bilgiler aktarılırken öğrencilerin yaşı, ilgi ve ihtiyaçları ve hazır bulunuşluk düzeyleri dikkate alınmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda sosyal bilgiler dersini, sosyal bilimlerin pedagojik ilkeler çerçevesinde sadeleştirilmiş bir biçimde öğrencilere aktarma şekli olarak ifade edebiliriz (Kabapınar, 2016:3). Aynı zamanda sosyal bilgiler, hemen her türlü yaşam koşullarında dünya düzenini referans alarak bilgiye dayalı kararlar alıp problem çözen, etkin vatandaş yetiştirmek maksadıyla sosyal ya da beşeri bilimlerden almış olduğu bilgi ve becerileri kaynaştırarak uygulanmasını sağlayan bir öğretim programı olarak tanımlanabilir (Şener, 2019:5).

Bilgili (2016) sosyal bilgiler ile ilgili farklı tanımlara yer vermiştir. Bu tanımlar şöyledir: Bireyleri sorumluluklarının farkında birer vatandaş olarak yetiştirme isteği, İlkokul ve ortaokul düzeylerinde iyi ve sorumlu vatandaş yetiştirmek hedefiyle, sosyal bilimler çerçevesi içerisinde oluşturulmuş bilgilere dayanarak, öğrencilere var oldukları

sosyal hayat ile ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırılmaya çalışıldığı bir öğretim alanı (Bilgili, 2016:4).

Sosyal bilgilerin bir başka tanımı Zarrillo (2016) tarafından yapılmıştır. Söz konusu tanımda sosyal bilgiler şöyle ifade edilmektedir: Sosyal bilgiler insan üzerine bir çalışmadır. Sosyal bilgiler çocukların bilgi edinmelerine, öğrenme süreçlerini tamamen kavramalarına ve aktif birer vatandaş olmalarına yardımcı olmalıdır (Zarrillo, 2016:4).

Sosyal Bilgiler ile ilgili yapılan söz konusu tanımlar sosyal bilgiler alanının ve dersinin özelliklerini içermektedir. Bu doğrultuda sosyal bilgiler ile ilgili yapılan tanımlar söz konusu dersin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Tanımlarda geçen temel ifadeler şu şekildedir:

1. Etkili vatandaş yetiştirme,
2. Kültürleme,
3. Çocuğa görelilik,
4. Bilgi temelli,
5. Yöntem,
6. Zaman(geçmiş, bugün, gelecek),
7. Alan ve ders boyutudur (Tay, 2010:10).

Sosyal bilgilerin tanımlarında da görüldüğü üzere söz konusu ders bireylerin etkili vatandaş olarak yetişmelerinde büyük role sahiptir. Bu durum ise bireylerin tecrübelerini bir sonraki nesile aktarmalarıyla gerçekleşebilir. Bu aktarım bilimsel düşünme yöntemleri ve zaman dikkate alınarak sağlanmaktadır. Bütün bu durumlar sosyal bilgilerin farklı anlayışlar sunulmasına neden olmuştur. Bu anlayışlar; vatandaşlık aktarımı olarak sosyal bilgiler, sosyal bilim olarak sosyal bilgiler ve yansıtıcı inceleme olarak sosyal bilgiler olmak üzere üç temel kategoride toplanmıştır (Tay, 2010:14). Çalışmanın konusunu oluşturması nedeniyle vatandaşlık aktarımı olarak sosyal bilgilerin tanımına bakmamız yerinde olacaktır.

Vatandaşlık aktarımı olarak sosyal bilgiler yaklaşımı en eski yaklaşımdır. Vatandaşlık aktarımı aracı olarak sosyal bilgiler anlayışında oluşturulan içerikte egemen gücün etkilerini görmek mümkündür. Genç nesillere nasıl bir bilgi, değer ve tutumların aktarılacağı durumu yetişkinlerin daha iyi bildiği sayılısından hareket edilir. Bu

yaklaşımındaki bir sosyal bilgiler programının içeriğinde öğrenciye aktarılması gereken kazanımlar şu şekilde yer almaktadır:

- Geçmiş öğrenme,
- Geçmiş ve gelecekle gurur duyma,
- Sorumluluk alma,
- Uygun davranışlar sergileme
- Otoriteye bağlılık (Barr, Barth ve Shermis, 1978 akt. Safran, 2008:8).

Söz konusu yaklaşımda sosyal bilgilerin amacı çeşitli öğretim öğrenme yöntemleri kullanarak bireylere ‘millî’ ve ‘demokratik’ değerlerin kazandırılmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda kullanılan somut bilgiler iyi vatandaş için önem arz etmektedir. Bu noktada toplumsal hayat içerisinde kendini gerçekleştiren, sosyal iletişimi kuvvetli, iş birliğine önem veren, çevreye uyumlu, iyi ve mutlu bir vatandaş olarak yetiştirmek; bunu gerçekleştirirken de millî kültür değerlerinin farkında ve benimseyen bir anlayış geliştirmek amaçlanır. Oluşturulan sistemde temel öncelikli olan rejim/sistem/devlettir ve amaç olabildiğince birbirlerine benzeyen homojen vatandaş yani homojen toplum yapısını oluşturmaktır (Bektaş Öztaşkın, 2016:11).

Sosyal bilgilerin amaçlarından bir diğeri, toplumsallaşmayı sağlamaktır. Hızla değişen demokratik toplumda, mevcut toplumsal değerleri sorgulayarak, yeni değerler üretebilen, eleştirel, yaratıcı vatandaşlara gereksinim vardır. Etkili demokratik vatandaş, bilgiye ve akıl yürütmeye dayalı düşünme süzgecinden her olayı geçirmelidir (Memişoğlu, 2014:1566).

Sosyal Bilgilerin Öğretim Programına vatandaşlık aktarımı açısından bakıldığında öğrencilerin (MEB, 2018:7):

1. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri,
2. Atatürk ilke ve inkılaplarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrayıp demokratik, laik, millî ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmaları,
3. Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri,

4. Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri,

16. Millî, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri,

17. Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri, amaçlanmaktadır.

Söz konusu program da ‘Etkin Vatandaşlık’ öğrenme alanı yer almaktadır. Vatandaşlık eğitimini amaçlayan Etkin Vatandaşlık öğrenme alanına ilişkin şu açıklamalar yapılmıştır (MEB, 2018:12).:

1. Bu öğrenme alanı sosyoloji, siyaset bilimi ve hukuk çerçevesinde etkin vatandaşlık kavramına odaklanmaktadır.
2. Öğrencilerin, grup, kurum ve sosyal örgütlerin nasıl oluştuğunu; onları etkileyen ve kontrol eden mekanizmaları; bunların bireyleri ve kültürü nasıl etkileyip kontrol ettiklerini ve varlıklarını nasıl sürdürüp değiştirdiklerini bilmesi önemlidir.
3. Bu konuda elde edilen bilgiler ışığında, öğrenciler “Toplumumuzda ve diğer toplumlarda grupların, kurumların ve sosyal örgütlerin rolü nedir? Grup, kurum ve sosyal örgütlerden ben nasıl etkileniyorum? Grup, kurum ve sosyal örgütler nasıl değişir? Bu değişikliklerde benim rolüm nedir?” sorularına cevap verebilmelidir.
4. Toplum yaşamında doğacak sorunların en önemli güvencesi olarak örgütlü bir devlet gücünün varlığını kavrarlar.
5. Toplumsal sorunların nasıl çözüldüğünü ve düzenin nasıl sağlandığını anlayarak egemenliğin kaynağının millete dayandığı yönetimlerde, birey haklarının ve toplum düzeninin nasıl korunduğunu fark ederler.
6. Toplumsal hizmetlere ve değişik resmî etkinliklere katılma yollarını öğrenerek yönetimi etkilemek için hangi demokratik yolların olduğunu kavrarlar.

Şen (2019)’e göre 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında hedeflenen vatandaşlık eğitimi neoliberalizm ideolojisi ile ilişkilidir. Söz konusu program bireyleri sosyo-politik eylemlere yönlendirmek yerine neoliberal bir düzenin gerektirdiği bir birey profilini oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda programın, ‘girişimci muhafazakâr yurttaş’ olarak adlandırılan sosyal kimlikleri var etmeyi amaçladığı söylenebilir. Ayrıca

söz konusu öğretim programı yoğun bir şekilde geleneksel vatandaşlık eğitimini sunmaktadır. Bireylere bilgi düzeyinde aktarmalar yapılarak beceri düzeyinin zayıflatıldığı görülmektedir. Bu noktada 2005 ve 2010 programlarına karşılık 2018 programının geleneksel vatandaşlık eğitimine yöneldiği ifade edilebilir.

2.4. KONU İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

İncelenen literatür taraması neticesinde, 1968'den günümüze Sosyal Bilgiler ders kitaplarının kapsamlı bir şekilde incelendiği çalışmaya rastlanmamıştır. Söz konusu çalışmalar ya belli bir dönemi kapsamakta ya da başka konu alanlarını içermektedir. Fakat söz konusu konu ile ilgili, sosyal bilgiler ve vatandaşlık eğitimi kapsamında, ders kitapları ve öğretim programlarının incelendiği çalışmalara ulaşılmıştır. Bu çalışmaların detaylarına aşağıda yer verilmiştir.

2.4.1. Yurt İçi İlgili Çalışmalar

Parlak (2005) '*Türkiye'de İdeoloji-Eğitim İlişkisi: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*' adlı doktora tezi çalışmasında, erken cumhuriyet dönemi esnasında çocuk ve gençlerin nasıl bir ideolojik söylemle donatıldıklarını araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada otuz tarih ve yirmi yurt bilgisi ders kitapları incelenmiştir. İncelenen ders kitapları içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarının ideolojik söyleminin birincisi, yeni bir ulus ve kimlik inşası, ikincisi ise bir ulus içinden yeni bir yurttaşın yaratılması olmak üzere iki temel hedef doğrultusunda kurgulandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sarıcan (2006) '*1998 ile 2004 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarının Vatandaşlık Değerleri Açısından Karşılaştırılması*' adlı yüksek lisans tezi çalışmasında 1998 ve 2004 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bunun yanında 50 öğretmene konuyla ilgili anket formu sunulmuştur. Araştırmada tarama yöntemi kullanılmış, verilerin çözümlenmesi için nitel ve nicel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen verilere göre 2004 programının 1998 programına göre demokratik yaşama uyumlu bireyler yetiştirmede daha başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ertürk (2006) '*Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatanseverlik ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi*' adlı yüksek lisans tezi çalışmasında 1997 ve 2004 yıllarına ait ilköğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarını incelemiştir. Çalışmasında, 2004 yılında

gerçekleştirilen ilköğretim müfredat değişikliğinin hangi koşulların ürünü olarak ortaya çıktığını, ders kitaplarında ki toplum, yurttaşlık ve vatanseverlik anlayışını anlamaya çalışmayı amaçlamıştır. Elde edilen veriler neticesinde 2004 müfredat değişikliğinin ve yenilenen ders kitaplarının iki amaca hizmet ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunlardan ilki ulus-devlet paradigmasına dayanan ekonomi anlayışını değiştirmek, ikincisi ise milli kültürü ve milli kimliği yeniden tanımlama çabasıdır.

Ersoy (2007) '*Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretmenlerin Etkili Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri*' adlı doktora tezi çalışmasında, öğretmenlerin Sosyal bilgiler dersinde etkili vatandaşlık eğitimi için gerçekleştirdikleri uygulamaları ve vatandaşlık eğitimi konusundaki eğitim gereksinimlerini belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmada tarama modeli kapsamında yöntem çeşitlenmesinden yararlanılmıştır. Öncelikli olarak nitel, ardından nicel veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilere göre öğretmenler, Sosyal Bilgiler dersinde vatandaşlık konularının öğretiminde; vatandaşlık bilgisinin yanı sıra, vatandaşlık eğitiminde planlama, yöntemler, etkinlik örnekleri, araç-gereçler ve değerlendirme konularında eğitim gereksinimi duyduklarını ifade etmişlerdir.

Civan (2007) '*Tek Parti Dönemi İlköğretim Vatandaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Vatandaş Modeli*' adı yüksek lisans tezi çalışmasında, Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlamak üzere yetiştirilmek istenen vatandaş modelini döneme ait vatandaşlık ders kitapları ışığında ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada tarihsel betimleme ve yorumsal yaklaşım yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Araştırmada 1923-1945 yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitapları incelenmiştir. Çalışma sonucunda Tek Parti Döneminde yetiştirilmek istenen vatandaş modelinin görev vurgulu, haktan çok vazife odaklı, gerektiğinde bireysel menfaatlerinden vazgeçebilen, vatansever, milliyetçi bireyler yetiştirmek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Güngör (2008) '*Ulus-Devlet Yurttaşlığından Küresel Yurttaşlığa Türkiye'de Yurttaşlık Olgusu*' adlı doktora tezi çalışmasında Türkiye'de modern yurttaşlığın oluşumunu, gelişimini, çözülüşünü ve alternatif yurttaşlık önerilerini, küreselleşme, çok kültürlülük, ulusalcılık, ulusal eğitim ve ulus-devlet kavramlarıyla ele alıp incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmada kullanılan tarihsel yaklaşım ile yurttaşlığın gelişimindeki tarihsel süreçlerle birlikte günümüze değin uzanan yurttaşlık üzerinde odaklanmayı ve belgesel gözlem tekniğine dayalı olarak yapılması planlanmıştır. Araştırma sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar toplumsal yapımızdaki sosyal, kültürel,

ekonomik ve siyasal değişim ve dönüşümlerin yurttaş oluşturma ve yetiştirme ile ilgili anlayışın değişim ve dönüşüme uğramasına neden olduğu görülmüştür.

Alpaslan (2008) ‘ *Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Vatandaşlık İlişkisi: Vatandaşlığın Dönüşümü*’ adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, küreselleşme sürecinde vatandaşlığın dönüşümüne işaret eden gelişmeleri betimleyici bir perspektiften ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmada elde edilen veriler doğrultusunda, ulus-devletler ve ulus-devletlerin vatandaşları olan bireylerin küreselleşme sürecinde kendilerini içinde buldukları krizin aynı zamanda bir kimlik sorunu kaynağı olarak ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gürses (2010) ‘ *Türkiye’de Ders Kitaplarında Yurttaşlık: Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarından Bugüne Kavramsal Dönüşüm*’ adlı doktora tezi çalışmasında, ders kitaplarının, yurttaşlık algı ve tanımlamalarını söylemsel öğelerle sabitlemesi, neleri dışlayarak veya neleri bünyesine katarak inşa ettiğini incelemiştir. Araştırma kapsamında 1930-2007 yılları arasındaki her on yıllık dönem için üç kitap seçilmiştir. Toplam 24 kitap çalışmaya dahil edilmiştir. Üç ana dönem çerçevesinde incelenen Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarında Türk-Tarih Tezi’nin yurttaşlık algısının çerçevesini belirlediği görülmüştür.

Göz (2010) ‘ *İlköğretimde Demokrasi ve Vatandaşlık Eğitimi*’ adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, vatandaşlık eğitimi veren Sosyal Bilgiler Öğretmenleri ile Sınıf Öğretmenlerinin vatandaşlık konularına ilişkin bilgileri ve davranış düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 240 Sınıf Öğretmeni ve 79 Sosyal Bilgiler Öğretmeni olmak üzere toplam 319 öğretmen oluşturmuştur. Çalışmada genel tarama modeli uygulanmıştır. Elde edilen veriler neticesinde öğretmenlerin vatandaşlık bilgi ve davranış düzeylerinin yüksek çıktığı görülmüştür. Öğretmenlerin en çok bilgi ve davranışa sahip oldukları kategorinin ‘demokrasi: saygı ve eşitlik’ olduğu belirlenmiştir.

İpek (2011) ‘ *İlköğretim 6. Ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Vatandaşlık Eğitiminin Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Hedeflere Uygunluğu Yönünden Değerlendirilmesi*’ adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, 2006 yılından itibaren okutulan Sosyal Bilgiler ders kitaplarının yurttaşlık eğitimi/siyasal sosyalleşme boyutunu, MEB’in hedefleri ve Sosyal Bilgiler Programı’nın amaçları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler ışığında, ders kitaplarındaki konularda ağırlıklı olarak ulus devlet anlayışını, özünde

bir değişiklik yaratmadan günümüz dünyasının gereksinimlerine ve AB kriterlerine uygun hale getirme çabası tespit edilmiştir.

Kab (2012) *'Türkiye'deki Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Almanya'daki Tarih, Coğrafya ve Vatandaşlık Eğitimi Ders Kitaplarıyla Karşılaştırılması'* adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, her iki ülkenin ders kitaplarının dış ve iç yapı özellikleri, metin yapıları, görsel kanıt ve etkinliklerin sayı ve nitelikleri karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler sonucunda Türk ders kitaplarının dış yapı özelliklerinin geliştirilerek daha ilgi çekici hale getirilmesinin gerekli olduğu belirlenmiştir.

Şahin (2012) *'Türkiye'de Sosyal Bilgiler Dersi Müfredatındaki (2005-2011) Yurttaşlık Modelinin Avrupa Birliği Yurttaşlık Eğitimi Politikaları Bağlamında Değerlendirilmesi'* adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, Avrupa Birliği yurttaşlık eğitimi politikaları ile Türkiye'de Sosyal Bilgiler dersi müfredatını karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada ilişkisel tarama modeli yöntemi kullanılmıştır. Veriler, yasal metinlerden, araştırma eserlerinden, kitap, dergi, makale ve internet sayfalarından elde edilmiştir. Elde edilen veriler sonucunda, Avrupa Birliği yurttaşlık eğitimi politikalarının, Türkiye'de Sosyal Bilgiler dersi müfredatındaki yurttaşlık modeline önemli ölçüde etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Altındağ (2013) *'Tek Parti Dönemi'nde (1924-1946) İlkokullarda Vatandaşlık Eğitimi'* adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, siyasal yapının Yurt Bilgisi ders kitaplarına yansımaları ve istenilen yurttaş modelini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada 1924-1946 tarihleri arasında okutulan Yurt Bilgisi ders kitapları incelenmiştir. İncelenen Yurt Bilgisi ders kitaplarında amacın, Türk inkılabını benimsemiş, Cumhuriyet rejimine sadık ve fedakâr birer yurttaş yetiştirmek olduğu görülmüştür. Bu durumda 1924-1946 tarihlerinde yurttaşlık bilincinin oluşturulması için Cumhuriyet Yurttaşı'ndan beklenen tutum ve davranışlar Yurt Bilgisi ders kitaplarında öğrencilere sunulmuştur.

Yıldırım (2014) *'Meşrutiyet'ten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşası'* adlı doktora tezi çalışmasında, Meşrutiyet döneminden günümüze kadar geçen süreç içerisinde Ortaöğretim kurumlarında okutulan tarih ders kitaplarında Türk kimliğinin inşasını incelemiştir. Araştırmada nitel içerik ve doküman analizi teknikleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler tematik kodlama yapılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde ortaöğretim tarih ders kitaplarında Türk

kimliğinin inşasında milli seciye kavramı üzerinden bir devamlılık olduğu ve öteki vurgusunun dönem dönem değişiklik gösterse de özde aynı kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özyurt (2014) '*Ortaöğretimde Vatandaşlık Bilincinin Oluşmasında T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Rolü*' adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, bireylerin bir vatandaş olarak sorumluluk ve haklarının farkında olmalarında T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin etkisini ortaya koyabilmeyi amaçlamıştır. Araştırmada betimsel yöntem türlerinden olan tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmada 292 öğrenciye anket formu sunulmuştur. Elde edilen veriler sonucunda öğrencilerin vatandaşlık açısından T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konularını gerekli gördükleri belirlenmiştir. Örnekleme oluşturan öğrencilerin anket cevaplarına göre vatandaşlığı millet kavramı ile aynı gördükleri anlaşılmıştır.

Kayaalp (2015) '*İdeoloji-Vatandaşlık İlişkisi Bağlamında 1923-1950 Türkiye'sinde Sosyal Bilgiler Kapsamındaki Ders Kitaplarının İncelenmesi*' adlı yüksek lisans tezi çalışmasında erken Cumhuriyet Dönemi'ni şekillendiren ideolojinin ders kitapları üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu amaç doğrultusunda 1923-1950 tarihlerinde Sosyal Bilgiler dersi olarak okutulan, Tarih, Malumat-ı Medeniye, Malumat-ı Vatanîye, Yurt Bilgisi, Vatandaşlık bilgisi, gibi derslerin kitapları üzerinde araştırma yapılmıştır. Çalışmada tarihsel araştırma modeli kullanılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Kemalizm'in kendi vatandaşını inşa etmek için eğitimden faydalandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Eroğlu (2016) '*Farklı Milli Kimliklere Sahip Öğrencilerin Vatandaşlık (Eğitimi) Algılarının İncelenmesi*' adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, farklı milli kimliklere mensup öğrencilerin iyi vatandaş kavramından ne anladıkları ile bu algılarına, aldıkları eğitimin nasıl etki ettiğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışma Rus, Kolombiyalı ve Ruandalı olmak üzere 15 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada görüşmeler aracılığı ile elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Rus katılımcıların vatandaşlık eğitimini önemsemediği, Rusya'nın beklentilerini yerine getirme yükümlülüğü hissetmedikleri, Kolombiya'nın davranış eğitimine önem verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çiçek (2018) '*Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İyi Vatandaşlık Algılarının İncelenmesi*' adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının iyi vatandaşlık algılarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada tarama modeli yöntemi

kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda İyi Vatandaşlık Algısı Ölçeği oluşturulmuş ve 337 öğretmen adayına uygulanmıştır. Araştırma sonucunda Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının iyi vatandaşlık algı düzeylerinin yüksek çıktığı, bununla birlikte iyi vatandaşlık algı düzeylerinin değişkenlere göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Güven (2018) '*Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Milliyetçilik ve Yurtseverlik Değerleri Açısından Analizi*' adlı çalışmada, milliyetçilik ve yurtseverlik değerlerine ilişkin öğretmen görüşlerinin belirlemesini ve bahsi geçen değerlerin Sosyal Bilgiler Ders kitaplarında nerelerde yer aldığını tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışma betimsel tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 45 Sosyal Bilgiler öğretmeni oluşturmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre öğretmenlerin milliyetçilik ve yurtseverlik kavramlarına olumlu anlam yükledikleri, birlik ve beraberlik olgusunun devamlılığında bu değerlerin önemine yönelik farkındalık sahibi oldukları tespit edilmiştir.

2.4.2. Yurt Dışı İlgili Çalışmalar

Sosyal bilgiler ve vatandaşlık eğitimi ile ilgili yurt dışında yapılan önemli çalışmalara ilişkin bilgiler aşağıda yer verilmiştir.

Rapaport (2013) '*Sosyal Bilgiler Sınıfında Küresel Vatandaşlık Temaları: Öğretim Cihazları ve Öğretmenlerin Tutumları*' adlı makalesinde öğretmenlerin sosyal bilgiler sınıfında küresel vatandaşlığın kavramsal çerçevesini nasıl kullandıklarını ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin küresel vatandaşlığın yönlerini ele almak için hangi müfredat araçlarını ve pedagojilerini kullandıklarını araştırmıştır. Söz konusu çalışmada en az üç yıllık deneyimli öğretmenler ile yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile görüşmeler sağlanmıştır. Çalışma sonucunda, sosyal bilgiler öğretmenlerinin sınıflarında uluslararası konularla ilgili bilgileri sıklıkla kullandıklarını ve vatandaşlık eğitimine küresel ve uluslararası bakış açılarını dâhil etme eğiliminde olduklarına ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada öğretmenlerin var olan vatandaşlık türlerini öğretmek için yardıma ihtiyaçları olduğu görülmüştür.

Boon ve Sim (2008) tarafından kaleme alınan '*Vatandaşlık Ne Anlama Geliyor? Singapur Okullarında Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatandaşlık Anlayışları*' adlı çalışmada siyasi liderlerin vatandaşlık eğitimi üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğu merkezi bir eğitim sistemine sahip olan Singapur'u ele almıştır. Çalışmanın amacı Singapur okullarında sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatandaşlık anlayışlarını ortaya koymaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden örnek olay çalışması kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında Çinliler, Malaylar, Hintliler, Avrasya ve diğer kategorisinde yer alan ırklara mensup olan 8 öğretmen yer almıştır. Irk kriterinin yanında yaş ve cinsiyette çalışmada ele alınan iki diğer kriterdir. Bulgular milliyetçi, sosyal açıdan ilgili ve kişi odaklı, ulusun geçmişinin farkındalığı ve düşünen yurttaşlık olmak üzere dört temayı ortaya çıkarmıştır. Araştırma sonucunda Singapur'da sıkı kontrollere rağmen katı, kuralcı veya homojen olmayan bir vatandaşlık eğitimi ortamını yansıtmaktadır.

Joppke (2007), *'Vatandaşlığın Dönüşümü: Statü, Haklar, Kimlik'* başlıklı çalışmasında vatandaşlık konusunda son zamanlarda yaşanan değişimleri statü, haklar ve kimlik boyutlarıyla ele almayı amaçlamıştır. Çalışmada statü ile ilgili olarak vatandaşlığa erişim serbeşleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Haklar boyutunda sosyal hakların zayıfladığı fakat azınlık haklarının artış gösterdiği ifade edilmiştir. Kimlik boyutunda ise var olan kimliklerin evrensel vatandaşlık bağlamında değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Piattoeva (2010), *'Vatandaşlık Eğitim Politikaları ve Devlet, Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısıyla Rusya Ve Finlandiya'* adlı doktora çalışmasında vatandaşlık eğitiminin uluslar üstü gündemini anlamayı ve Rusya ve Finlandiya'daki eğitim politikalarını analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda nitel araştırma yöntemi kullanılmış veri kaynağını ise Rusya ve Finlandiya vatandaşlık politika belgeleri oluşturmuştur. Çalışmada özellikle devlet oluşumu ve ulus inşası sürecinde devlet okullarında devlet ve vatandaşlık eğitimi arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Araştırma sonucunda Avrupa Konseyi ve UNESCO'nun tek bir vatandaşlık eğitimi yöntemi olmadığına ulaşılmıştır. Geleneksel vatandaşlık eğitiminin aksine proaktif olmayı savunmaktadırlar. Ayrıca vatandaşlıkta çeşitliliği teşvik ederek vatandaşlığı yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeylere uzanan çok katmanlı bir kavram olarak algılamaktadırlar. Bunun yanında ulusal hükümetlerin vatandaşlık eğitimi politikalarında rolü devam etmekte ve hala ulus-devlet eğitim politikası ve uygulamasında merkezi bir oyuncu olarak kabul edilmektedir.

BÖLÜM III

3. YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın yöntemi, deseni, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler sunulmuştur.

3.1. ARAŞTIRMANIN DESENİ

Bu çalışmada vatandaşlık aktarımı açısından geçmişten günümüze sosyal bilgiler ders kitapları incelenmiştir. Bu doğrultuda araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, alguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasını amaçlayan nitel bir sürecin takip edildiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018:41). Nitel araştırmalar psikolojik ölçümler ve sosyal olaylarla ilgili nicel araştırma yöntemlerine göre daha derinlemesine bilgi sağlarlar. Bu araştırmalar geleneksel araştırma yöntemleriyle ifade edilmesi zor olan sorulara cevap bulmak için gereklidir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2017:252).

Tablo 3.1’de nitel araştırmanın özelliklerine yer verilmiştir.

Tablo 3.1: Nitel Araştırmanın Özellikleri (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2017:253).

Özellikler	Açıklamalar
Doğal Ortam	Olguların, olayların ya da davranışların gerçekleştiği doğal ortamda çalışılır.
Doğrudan veri toplama	Araştırmacı verilere doğrudan kaynağından ulaşır.
Zengin betimlemelerin yapılması	Bağlam ve olguların derinlemesine anlaşılmasını sağlayacak detaylı betimlemeler yapılır.
Sürece yönelik	Olgu ve davranışların nasıl ve neden gerçekleştiğine odaklanır.
Tümevarımcı veri analizi	Sentezlenerek elde edilen bilgilerden yola çıkarak ikna edici genellemeler yapılır.
Katılımcının bakış açısı(Araştırmacının katılımcı rolü	Katılımcının anlamasına ve anlamlandırmasına odaklanır.
Araştırma desenlerinde esneklik	Araştırma deseni, çalışmanın gerçekleştiği duruma göre gelişir ve değişir.

Nitel araştırma yöntemleri; karmaşık, değişken, tartışmalı 'birçok yöntem ve araştırma uygulamalarının olduğu' bir alandır. Nitel araştırma, bu bağlamda tek bir varlık değil, devasa bir çeşitliliği kapsayan bir şemsiye terimdir (Punch, 2016:132).

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, araştırmacının gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem ya da bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler hakkında çoklu bilgi kaynakları (örneğin gözlemler, mülakatlar, görsel-işitsel materyaller, dokümanlar ve raporlar) kullanılarak detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır (Creswel, 2020:99). Durum çalışmalarında amaç durumların anlaşılır bir şekilde değerlendirilmesi ve ortaya çıkarılmasıdır (Yin, 2017:4). Durum analizi, derinlemesine çalışma ve karşılaştırma yapmak amacıyla verilerin özel durumlara göre düzenlenmesini içermektedir. İyi yapılandırılmış durum çalışmaları bütüncül olmasının yanında bağlamsal hassasiyete sahiptir. Durumlar; bireyler, gruplar, mahalleler, programlar, kurumlar, kültürler, bölgeler ya da ulus devletler olabilmektedir. Bu noktada hedef araştırılması tercih edilen her bir durum hakkında kapsamlı, sistematik ve detaylı bilgi toplamaktır (Patton, 2018:447).

Durum çalışmalarını yürütmek için şu aşamalar izlenmektedir (Creswel, 2020:102-103):

1. Araştırmacı, araştırma problemini inceledikten sonra durum çalışması deseninin uygun olup olmadığını gözden geçirir.
2. Araştırmacılar bu aşamada durum veya durumları belirler.
3. Durum çalışması araştırmalarında gözlem, mülakat, dokümanlar ve görsel-işitsel materyaller gibi veri toplama araçları tercih edilir.
4. Elde edilen verilerin bütüncül analiz veya tek yönlü analizi yapılır.
5. Yorumlama aşamasında, araştırmacı durumun anlamını yorumlayarak raporlaştırır.

3.2. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA ARACI

Veri toplama; ortaya çıkan araştırma problemlerine cevap verebilmek amacıyla nitelikli bilgiler toplamayı gerektiren, birbiri ile ilişkili bir dizi faaliyet olarak tanımlanabilir (Creswel, 2020:148). Vatandaşlık aktarımı açısından geçmişten günümüze sosyal bilgiler ders kitaplarının incelendiği bu çalışmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2018:189). Dokümanlar, etkili bir şekilde kullanılmayı gerektiren, nitel araştırmalarda

önem arz eden bilgi kaynaklarıdır. Doküman incelemelerinde araştırmacı gözlem veya görüşme yapmadan çalışma amacı doğrultusunda verilere ulaşarak hem zamandan hem de ekonomiden tasarruf edebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018:190). Güncel ya da geçmişten kalan belgeler, sosyal araştırmacı için oldukça zengin bir veri kaynağını oluşturmaktadır (Punch, 2016:180). Bu doğrultuda doküman incelemesi, araştırmacıya geniş bir örneklem oluşturmasını olanak tanımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018:192).

Araştırmada doküman incelemesi tekniği kapsamında incelenmesi amaçlanan sosyal bilgiler ders kitapları belirlenmiştir. Belirlenen sosyal bilgiler ders kitaplarına, ilgili alan yazın taramasının ardından ulaşılmıştır. Kimi ders kitapları dijital ortamdan elde edilirken kimileri ise satın alınarak elde edilmiştir.

3.2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmada çalışma grubunu, 1970 tarihinden başlamak üzere günümüze kadar okutulan sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Çalışma grubu Alaca (2017) tarafından kaleme alınan '*Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme*' adlı makaleden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Alaca (2017), sosyal bilgiler ders kitaplarını öğrenimde oldukları tarihler doğrultusunda dönemleştirmiştir. Bu doğrultuda araştırmacı söz konusu makaleden yararlanarak ders kitaplarıyla ilgili şu dönemleri oluşturulmuştur:

1. Dönem: 1970
2. Dönem:1975-1991
3. Dönem:1991-1998
4. Dönem:1998-2005
5. Dönem:2005-2018
6. Dönem: 2019-2020

Oluşturulan dönemler kapsamında her bir dönemden 4. ve 5. Sınıflara ait sosyal bilgiler ders kitapları seçilmiştir. Bu kitaplar 1970 4.ve 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı, 1979 4. Sınıf ve 1982 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı, 1993 5. Sınıf ve 1997 4. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı, 1999 4. Sınıf ve 2004 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı, 2015 4. Sınıf ve 2017 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı ve 2019 4 ve 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabıdır. Bu doğrultuda her bir dönemden iki ders kitabı olmak üzere toplamda 12 adet sosyal bilgiler ders kitapları incelenmiştir. Çalışma grubunda 4. ve 5. Sınıf ders kitaplarının tercih edilmesinin amacı, söz konusu ders kitaplarının geçmişten günümüze kesintiye uğramadan okutulmasıdır. Dolayısıyla söz konusu ders kitapları süreklilik arz etmektedir. Çalışma grubunu oluşturan ders kitapları Tablo 3.2'de yer almaktadır.

Tablo 3.2: Çalışma Grubunu Oluşturan Sosyal Bilgiler Ders Kitapları

Yıllar	Kitap Adı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
1970	Sosyal Bilgiler ilkokul:4	Rakım Çalapala	İnkılap ve Aka Kitabevleri
1970	Sosyal bilgiler ilkokul:5	Rakım Çalapala	İnkılap ve Aka Kitabevleri
1979	4.Sınıf Sosyal Bilgiler	Ferruh Sanır Tarik Asal Niyazi Akşit	Başbakanlık Basımevi
1982	5.Sınıf Sosyal Bilgiler	Ferruh Sanır Tarik ASAL Niyazi Akşit	Başbakanlık Basımevi
1993	İlkokullar İçin Sosyal Bilgiler 5	-	Milli Eğitim Basımevi
1997	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	-	Milli Eğitim Basımevi
1999	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Güler Şenünver Dr. Ezdihar Karabulut H.Samim Kesim Rıfat Turgut Nesime Ercan Mustafa Küçükbaycan Hasan Uslu Aliye Akay	Milli Eğitim Basımevi
2004	İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 5	Fuat Sarıalioğlu Müslüm Karadaş	Cemre Yayıncılık
2015	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Bekir Birbiçer	Dikey Yayıncılık
2017	Ortaokul Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 5	Ömer Faruk Evirgen Jülide Özkan Suna Öztürk Zuhul Özdural	Milli Eğitim Basımevi
2019	İlkokul Sosyal Bilgiler 4 Ders Kitabı	Sami Tüysüz	Tuna Yayıncılık
2019	Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 5	Erhan Şahin	Anadol Yayıncılık

3.3. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ

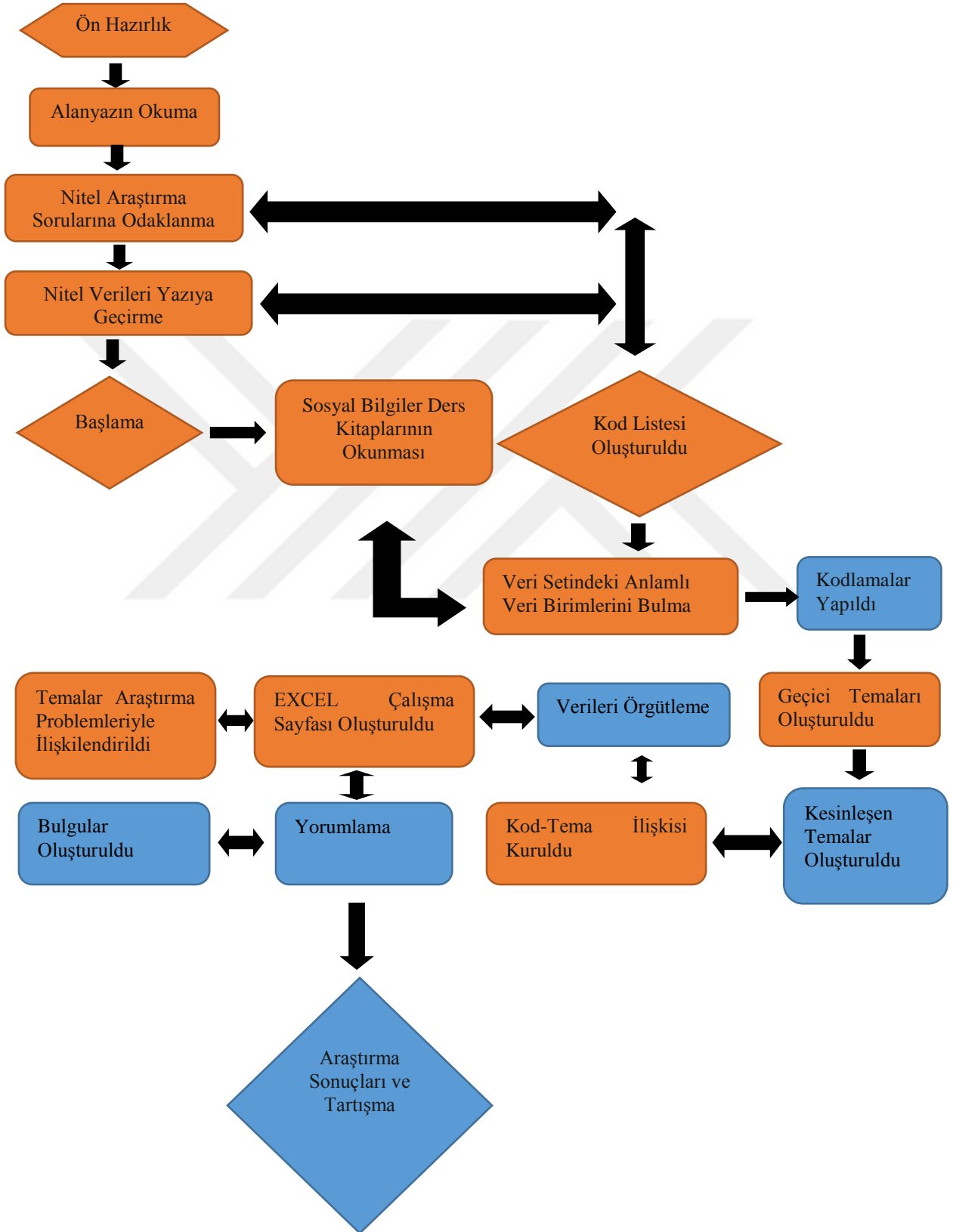
Vatandaşlık aktarımı açısından geçmişten günümüze sosyal bilgiler ders kitaplarının incelendiği araştırmada ders kitaplarından elde edilen veriler, içerik analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi özellikle sosyal bilimciler tarafından oldukça yaygın bir şekilde kullanılan önemli tekniklerden biridir. Söz konusu analiz

tekniki, belirli kurallara dayanarak elde edilmiş kodlarla bir metnin sözcüklerinin belirli kategoriler aracılığıyla özetlendiği sistematik bir teknik olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2017:259). İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu amaç doğrultusunda toplanan veriler ilk olarak kavramsallaştırılır, ardından elde edilen kavramlara göre mantıklı bir şekilde düzenlenir ve son olarak verileri açıklayan temalara ulaşılır. Bu doğrultuda içerik analizinde asıl yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar aracılığı ile bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği şekilde yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018:242).

Nitel araştırma verileri içerik analizi tekniği ile şu dört aşamada gerçekleştirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018:243):

1. Verilerin kodlanması: İçerik analizinde ilk aşama verilerin kodlanmasıdır. Bu aşamada araştırmacı verileri inceleyerek, anlamlı bölümleri oluşturmaya ve her bölümün kavramsal olarak ne anlama geldiğini bulmaya çalışır. Bu doğrultuda araştırmacı ders kitaplarını birçok kez okuyarak kodlamalar yapmıştır. Yapılan kodlamalar ders kitaplarının sağ kenar bölümlerine yazılmıştır. Ardından bir kod listesi yapılmış ve bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Oluşturulan bu liste verilerin düzenlenmesinde anahtar liste görevini görmektedir. Kodlamada kullanılan kavramlar, araştırmacının kendisinden, okuduğu alan yazından ya da verinin içinden gelebilmektedir.
2. Temaların bulunması: Kodlama işlemi gerçekleştirildikten sonra verileri genel düzeyde açıklayabilen ve kodları belirli kategoriler altında toplayabilen temaların bulunması gerekir. Bu bağlamda araştırmacı kodları bir araya getirip inceledikten sonra kodlar arasında ortak yönler bulmaya çalışmıştır. Kodlar aracılığıyla veriler kategorize edilmiş ve genel bir olguya işaret edecek temalar oluşturulmuştur. Araştırmacı ders kitaplarından elde edilen verileri ‘Milli Öğeler’, ‘Vatan’, ‘Vatandaşlık’ temaları çerçevesinde düzenlemiştir.
3. Bulguların yorumlanması: İçerik analizinin son aşamasında araştırmacı elde ettiği veriler neticesinde yorumlama ve çıkarımlarda bulunmaktadır. Araştırmacının bilgi toplama sürecinin bir parçası olmasından dolayı konuyla ilgili düşünce ve yorumları büyük önem arz etmektedir. Bu noktada araştırmacı elde edilen bulguları neden-sonuç ilişkisi kurarak yorumlamaktadır.

Araştırmacı tarafından gerçekleştirilen içerik analizi süreci Şekil 2.3'te detaylı olarak aktarılmıştır.

Şekil 3.1: İçerik analizi sürecinde araştırmacı tarafından gerçekleştirilen aşamalar (Yıldırım ve Şimşek, 2018:254'ten uyarlanmıştır).

Araştırmacı tarafından elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Ders kitapları ayrıntılı olarak okunduktan sonra kodlar oluşturulmuş, ardından geçici temalar ve ana temalara ulaşarak analiz sürecine son verilmiştir. Araştırmacı tarafından yapılan kodlamalar ve temalar araştırma problemi kapsamında oluşturulmuştur.

Tablo 3.3. Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Örnek Veri Çözümlemesi

Cümle	Kodlar	Alt Tema	Ana Tema
O gün, herkes muhtarın söylediği yerde toplanır, hep birlikte güle oynaya o işi yapıp bitirirler. Köylüler imece ile çalışmaktan çok hoşlanırlar.	Dayanışma	Milli Birlik ve Beraberlik	
Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir.	Türk Milletinin Özellikleri	Türk'ün Karakteri	Milli Öğeler
Böylece her millet; dili, gelenek ve görenekleri, millî kıyafetleri, bayramları, inançları, ahlaki değerleri ve sanat anlayışı ile başka milletlerden ayrılır.	Milli Unsurları	Milli Kültür	
Aile bir eğitim kurumudur. Eğitim; yetişen kuşağa, iyilik, doğruluk, güzellik, sanat zevki, tabiat sevgisi ve düzenli olma gibi değerleri kazandırır. Her çocuk, disiplini ailede öğrenir.	Ailenin Özellikleri	Aile	
Çünkü Türkiye bir turist cennetidir. Tarihi eserlerinin zenginliği bakımından bir benzeri yoktur. Güneşi bol, plajları çoktur. Denizlerinde ve göllerinde balık, ormanlarında av hayvanları doludur.	Cennet Vatan	Vatanın Maddî Unsurları	Vatan
Hepimiz okula gidiyoruz. Bu senin hakkın. 'Benim canım okula gitmek istemiyor!' deme şansımız yok. Devlet bize parasız ilköğretim sağlamak zorunda. İlköğretim sonrasında, hepimizin yetenekleri ve ilgileri doğrultusunda bir eğitim almasını sağlamak devletin görevi	Sosyal Devlet	Devletin Ödevi	Vatandaşlık
Her Türk'ün yurt savunmasında bir ödevi vardır. Bu bakımdan, her Türk askerdir. Fakat asıl askerlik görevini erkek vatandaşlar yapar	Askerlik Yapmak	Vatandaşın Ödevi	

Araştırmacı, Tablo 3.3'te görüldüğü üzere sosyal bilgiler ders kitaplarından elde edilen verileri detaylı ve ayrıntılı olarak incelemiştir. Araştırmacı, araştırmanın eksenini oluşturan problem durumunu göz önünde bulundurarak verileri çözümlemiş kendi görüş ve yorumlarına yer vermeden raporlaştırmıştır.

3.4.GEÇERLİK VE GÜVENİLİRLİK

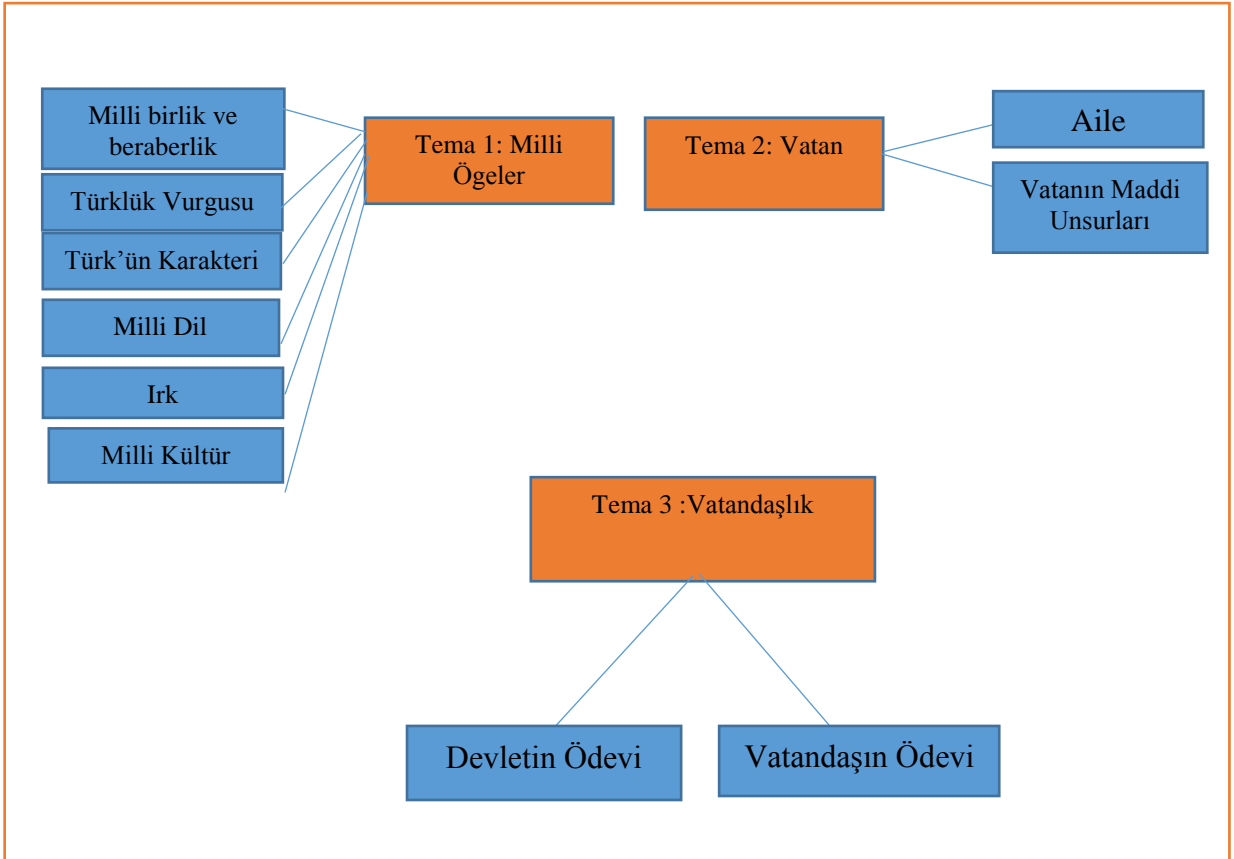
Araştırmacı, çalışma sonuçlarının inandırıcılığını sağlamak amacıyla geçerlik ve güvenilirlik yöntemlerini uygulamıştır. Nitel araştırmada geçerlilik, araştırmacının araştırdığı olguyu, olduğu biçimiyle ve olabildiğince yansız gözlemesi anlamına gelmektedir. Toplanan verilerin detaylı bir şekilde sunulması ve araştırmacının sonuçlara nasıl ulaştığına dair bilgileri ifade etmesi nitel bir araştırmada geçerliğin önemli kıstasları arasında yer almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018:270). Nitel çalışmalarda güvenilirlik ise veri setlerinin birden fazla kodlayıcı tarafından incelenerek karşılaştırılan sonuçlar arasında ki kararlılıktır (Creswell, 2020:255). Bu doğrultuda araştırmacı veri analizi sürecinde elde edilen verilerle süreç boyunca etkileşim içinde olarak ders kitaplarında birbiri ile ilişkili temaları ortaya koymuştur. Çalışmada konu alanı uzmanı ile ayrı ayrı kodlamalar yapılarak ortaya çıkan temalar karşılaştırılmış, söz konusu karşılaştırmalarda görüş birliği ve görüş ayrılığı sayıları elde edilerek, araştırmacının (iç) güvenilirliği Miles & Huberman'ın (1994:64) formülü (Güvenirlik= Görüş Birliği/ Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı) kullanılarak hesaplanmıştır. Çalışmaya uygun olarak gerçekleştirilen güvenilirlik çalışmasında toplamda % 91 oranında bir uzlaşma (güvenirlik) sağlanmıştır. Veri analizi süreci uzman tarafından değerlendirilerek elde edilen veriler araştırmacı tarafından tarafsız bir şekilde raporlaştırılmıştır.

BÖLÜM IV

4. BULGULAR

4.1. SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA VATANDAŞLIK AKTARIMINA YÖNELİK KAVRAM VE TEMALAR

Yapılan içerik analizi sonucunda incelenen sosyal bilgiler ders kitaplarından milli ögeler, vatan ve vatandaşlık olmak üzere 3 tema ortaya çıkmıştır. Elde edilen temalara yönelik bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 4.1. Sosyal bilgiler ders kitaplarının veri analizi sonucu elde edilen temalar

Yapılan çalışmada incelenen sosyal bilgiler ders kitaplarının analizi sonucunda milli ögeler, vatan, vatandaşlık temaları elde edilmiştir. Milli ögeler teması milli birlik ve beraberlik, Türklük vurgusu, Türk'ün karakteri, milli dil, ırk, milli kültür kategorilerinden, vatan teması aile, vatanın maddi unsurları kategorilerinden, vatandaşlık teması ise devletin ödevi ve vatandaşın ödevi kategorilerinden oluşmaktadır.

4.2. SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA YER ALAN VATANDAŞLIK AKTARIMINA YÖNELİK KAVRAM VE TEMALARLA OLUŞTURULMAK İSTENEN VATANDAŞLIK PROFİLİ

Bu bölümde 1970, 1979-1982, 1993-1997, 1999-2004, 2015-2017 ve 2019 tarihlerine ait ilköğretim 4 ve 5. Sınıflar için okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarından elde edilen veriler milli ögeler, vatan ve vatandaşlık temaları altında sunulmuştur.

4.2.1. Milli Ögeler

1970, 1979-1982, 1993-1997, 1999-2004, 2015-2017 ve 2019 tarihlerine ait ilköğretim 4 ve 5. sınıflar için okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında *milli ögeler* merkezi bir konumda yer almaktadır. Milli ögeler teması altında milli birlik ve beraberlik, Türklük vurgusu, Türkün karakteri, milli dil, milli kültür, ırk kategorileri ön plana çıkmaktadır. Bu kategoriler genel olarak devamlılık arz etmektedir.

4.2.1.1. Milli Birlik ve Beraberlik

Milli Birlik ve Beraberlik kategorisi incelenen bütün ders kitaplarında yaygın olarak görülmektedir. Örneğin 1970 yılına ait Rakım Çalapala'nın kaleme aldığı sosyal bilgiler ders kitabında milli birlik ve beraberlik vurgusunun yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda öncelikle köy hayatından örnekler verilmiştir. Köy işlerinin birlikte yapılma süreci aktarılmış, imece tanıtılmıştır. İmece tanıtıldıktan sonra insanların bir arada iş yapmaktan hoşlandıkları ifade edilmiş, birlik ve beraberlik duygusu pekiştirilmeye çalışılmıştır. *'O gün, herkes muhtarın söylediği yerde toplanır, hep birlikte güle oynaya o işi yapıp bitirirler. Köylüler imece ile çalışmaktan çok hoşlanırlar. Yalnız köyün yapılması zorunlu işlerini değil, köylülerin isteğe bağlı olan işlerini de imece ile hep birlikte yaparlar'* ifadeleri ile bireylere her durum ve koşulda birlikte olmanın önemi aktarılmıştır. Bu bağlamda bireylerde milli birlik bilinci oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir (Çalapala, 1970:44).

Benzer şekilde 1979 tarihli incelenen sosyal bilgiler ders kitaplarında milli birlik ve beraberliğin vurgulandığı görülmektedir. Özellikle birlik ve beraberliğin ailede başladığından söz edilmiş daha sonra birlikte çalışmanın vatani korumak için birlik halinde olunmasının öneminden bahsedilmiştir. Yurdun daha iyi hale gelmesi halkın birlik ve beraberlik içinde olma durumuna bağlanmıştır. Gönül birliği ve güç birliği ile hareket edildiği takdirde mutlu günlere erişilebileceği aktarılmıştır. Bu noktada özellikle aile içerisinde üzüntülü ve sıkıntılı günlerde bireylerin birbirlerine daha çok yardımda

bulunması gerektiği şu cümle ile ifade edilmektedir: ‘*Ailede herkes, üzüntülü ve sıkıntılı günlerde, birbirine daha çok yardım yapar; mutluluk, sevinçler, üzüntüler, acılar paylaşılır*’ (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:14).

1997 tarihli ders kitabına bakıldığında milli birlik ve beraberliğin tanımı yapılmış her koşul ve şartta birlik içerisinde olmanın öneminden bahsedilmiştir. ‘*Kurtuluş Savaşımızın hazırlık döneminde Mustafa Kemal Paşa, öncelikle milli birlik ve beraberliği sağlamıştır. Türk milletini ortak amaçlar etrafında birleştirmeden savaşı başlatmamıştır. İşte bu yüzden Türk milleti, Kurtuluş Savaşında tek vücut olarak hareket etmiş, canını dişine takarak düşmanları yurdundan kovmuştur. Bu birlik sayesinde bütün engellere karşı bağımsızlığını, vatanını korumasını bilmiştir*’ ifadeleri ile özellikle Kurtuluş Savaşı dönemindeki birlik ve beraberliğe vurgu yapılmıştır (Şenünver ve Karabulut vd., 1997:17).

1999 tarihli ders kitaplarında birlik ve beraberliğin özellikle okulda başladığından bahsedilmektedir. Okul toplu olarak yaşanan en sevimli yuvalardan biri olarak tanımlanmıştır. Daha sonra bu yuva yani okul kutsallaştırılarak, birçok bireyin kardeş olarak bu yuvada yer aldığından bahsedilmiştir. Ardından bu yuvada yer alan bireylerin sevinçli ve kederli günlerinde birbirlerinin yanında olması gerektiği vurgulanmıştır (Şenünver, Karabulut vd., 1999:25). Toplumda yer alan kişilerin acı ve kederli günlerinde birbirlerine destek olması gerektiği söz konusu kitaplarda aktarılmıştır. Bu duruma destek olarak “*Birimiz hepimiz için, hepimiz birimiz için*” ifadelerine yer verilerek birlik ve beraberliğin önemine değinilmiştir (Şenünver, Karabulut vd., 1999:34). Bunun yanında milletleri birbirine bağlayan en kuvvetli bağın milli birlik ve beraberlik olduğu vurgulanmıştır. Özellikle Kurtuluş Savaşı dönemlerinde Atatürk’ün milli birlik ve beraberliğe çok önem verdiğiinden bahsedilmiştir.

2015 yılına ait sosyal bilgiler ders kitaplarında milli birlik ve beraberlik vurgusu özellikle Kurtuluş Savaşı dönemleri örnek verilerek aktarılmaya çalışılmıştır. Milli Mücadele döneminde Atatürk önderliğinde kadınların, erkeklerin, çocukların, yaşlıların büyük bir fedakârlık içinde oldukları belirtilmiştir. Bu bağlamda bireylere milli birlik vurgusunun ne kadar önemli olduğu aktarılmaya çalışılmaktadır:

Kurtuluş Savaşı’mızın hazırlık döneminde, Mustafa Kemal Paşa, öncelikle milli birlik ve beraberliği sağlamıştır. O, bir toplumun yaşamasının ve mutluluğunun ancak dilekte ve dileği gerçekleştirme yolunda tam birlik olunmasına bağlı bulunduğunu savunmuştur. Türk milletini ortak amaç etrafında birleştirmeden savaşı başlatmamıştır. Hiç şüphesiz vatanın bütünlüğünün sağlanmasında ve bağımsızlığımızın kazanılmasında, Türk milletinin güçlülere

karşı birlik ve dayanışma içerisinde olması önemli rol oynamıştır. Milli varlığımızın temeli, milli şuur ve milli birliktir (Birbiçer, 2015:45).

2019 yılına ait sosyal bilgiler ders kitaplarından elde edilen bulgular neticesinde söz konusu kitaplarda milli birlik ve beraberlik vurgusunun yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda yoğunlukla kültürel unsurlara değinilmiştir. Gelenek ve göreneklerin milli birlik ve beraberliği pekiştireceği belirtilmiş, huzur ve barış ortamının oluşmasına ve sürdürülmesine etki edeceği ifade edilmiştir. Dini, milli ve mevsimlik bayramların birlik ve beraberliğe katkıda bulunduğu belirtilmiştir. İnançların, ortak değerlerin, bayrak ve vatan sevgisinin, bayramların milli birlik ve beraberlik içinde yaşamak için önem arz ettiği öğrencilere aktarılmıştır.

Milli bayramlarda milletimizin birlik ve beraberliğini, bağımsız olduğunu göstermek amacıyla kurum ve kuruluşları, okulumuzu ve evlerimizi bayrağımızla süsleriz. Milli takımlarımızı yaptıkları spor müsabakalarında bayrağımızla destekleriz. Milli takımlarımızın başarılarını hep beraber elimizde bayraklarla kutlarız. Bayrağımız bağımsızlığımızın birlik ve beraberliğimizin simgesidir. Şehitlerimizin bize bıraktığı bu kutsal emanete gereken önemi ve değeri göstermenin gerekliliğini hiçbir zaman unutmamalıyız (Şahin, 2019:173).

4.2.1.2. Türklük Vurgusu

Sosyal Bilgiler ders kitapları incelendiğinde Türklük vurgusunun özellikle 1970 yılına ait ders kitaplarında yer aldığı görülmektedir. İncelenen söz konusu döneme ait sosyal bilgiler ders kitabının tamamında Türklük vurgusuna değinilmiştir. Bu durum kimi zaman Mustafa Kemal'in sözleri ve başından geçen olaylarla desteklenmiş kimi zaman da seçim gerekleri için ön koşul olarak gösterilmiştir. Mustafa Kemal'in '*Ne mutlu Türküm diyene*' sözünün yer yer öğrencilere aktarıldığı görülmektedir. Bir başka yerde bu durum şöyle ifade edilmiştir:

Ders 'Kurtuluş Savaşı' idi. Derse kaldırılan çocuk, öğrendiklerini büyük bir heyecan içinde, göğsü kabararak anlattı, anlattı. O susunca Atatürk sordu: -Bir şeyi söylemeyi unuttun: Türk milletini kim kurtardı? Çocuk, yüreğinin bütün inancıyla cevap verdi: -Atamız kurtardı! Atatürk bu cevaba kesin bir işaretle karşı geldi ve şöyle dedi: -Hayır çocuğum! Türk milletini kendi kanı kurtardı! (Çalalpala, 1970:255).

4.2.1.3. Türk'ün Karakteri

Türk'ün karakteri kategorisinin genel olarak 1970, 1979-1982, 1993-1997, 1999-2004, yıllarına ait ders kitaplarında vurgulandığı görülmektedir. Örneğin incelenen 1970 tarihli sosyal bilgiler ders kitabında Türk milletinin özelliklerine büyük oranda yer verildiği görülmektedir. Türkün, cesur, konuksever, doğru, yardımsever, temiz, hoşgörülü,

küçüklerini sayan, büyüklerini seven özelliklerine vurgu yapılmıştır. Kahraman bir orduya, övünülecek bir ordu sistemine sahip olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında Türkleri birbirine bağlayan bağlara yer verilmiştir. Dil, tarih, yurt, ekonomi, kültür ve ülkü bağları detaylı bir şekilde ifade edilmiş sırayla bireylere önemi vurgulanmıştır. Ardından Türk bayrağının önemi üzerinde durulmuş, sembollerle vatan sevgisi ve milli karakter oluşturulmaya çalışılmıştır. Vatan için gerekirse seve seve canını verme durumu şu ifadelerle açıklanmıştır:

Gerektiği zaman, milletimiz uğrunda her şeyimizi vermekten, hatta ölmekten çekinmeyeceğimizi belirtiriz. İşte Türk ülküsü budur. Bu ülkü birliği de biz Türkleri birbirimize bağlar, bir millet yapar (Çalalpala, 1970:263).

1979 yılına ait sosyal bilgiler ders kitaplarına bakıldığında Türk milletinin zeki, çalışkan, doğru, sözünün eri, cesur, fedakâr, konuksever, yardımsever, hoşgörülü, temiz, bilgiyi ve güzel sanatları seven, geleneklerine ve göreneklerine bağlı olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte Türk milletini birbirine bağlayan bağlara yer verilmiştir. Bu bağlar sırasıyla verilmiş ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Aynı topraklar üzerinde yaşamının önemi vurgulanmış söz konusu toprakların ataların kanlarını dökerek elde ettikleri açıklanmıştır. Bu durumda üzerinde yaşanan vatanın Türk milletini birbirine bağlayan bir bağ olduğu açıklanmıştır. Bunun yanında ortak bir kültüre sahip olduğu belirtilmiştir. Türklerin yaşayışına gelenek ve göreneklerine, duygularına, türkülerine oyunlarına vurgu yapılmıştır. Ortak bir tarihin olduğundan söz edilmiş, bu süreçte birlikte yaşanan olaylardan bahsedilmiştir. Son olarak Türklerin birliğinin sembolü olarak Türk bayrağının öneminden bahsedilmiştir (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:228-230).

1997 tarihli ders kitabında millet kavramının tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre aralarında dil, kültür ve tarih birliği olan insanların millet olabileceği vurgulanmıştır. Bunun yanında bir insan topluluğunun millet olabilmesi için dil birliği, tarih birliği, kültür birliği ve ülkü birliği gibi özelliklerinin olması gerektiğinden bahsedilmiştir (Şenünver, Karabulut vd., 1997:179). Söz konusu ders kitaplarında Türk milletinin özelliklerine yer verilmiştir. Bu bağlamda Türk milletinin doğru, çalışkan, temiz, hoşgörülü, konuksever, yardımsever, cesaretli, büyüklerine saygılı küçüklerine sevgili olduğundan bahsedilmiştir. Bu durumu desteklemek için Atatürk'ün sözlerine yer verilmiştir.

'Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Türk milleti milli birlik ve beraberlikle güçlükleri

yenmesini bilmiştir. Türk milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale müspet ilimdir. Türk milletinin bir özelliği de güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir'(Şenünver, Karabulut vd., 1997:183).

1999 ve 2004 tarihli ders kitaplarında Türklerin tarihinden bahsedilmiş, köklü bir tarihe mensup oldukları vurgulanmıştır. Bunun yanında 'Türk Milletinin Özellikleri' başlığı altında Türk milletinin, doğru, hoşgörülü, saygılı, çalışkan, konuksever, yardımsever, cesaretli olduğundan bahsedilmiştir.

Her ulus kendisini diğer uluslardan ayıran özelliklere sahiptir. Türk ulusunun da kendine özgü özellikleri vardır. Türk ulusu, tarihin en eski ve büyük uluslarındandır. Tarihin hiçbir döneminde başka bir ulusun egemenliği altında yaşamamıştır. Türk ulusunun temel özelliklerini vurgulayan kişi Atatürk'tür (Saralioğlu ve Karadaş, 2004:19).

Her zaman övündüğümüz, gurur duyduğumuz, bizi mutlu ve başarılı kılan özelliklerimizden bazıları şunlardır: Doğruluk, Hoşgörülü olmak, Çalışkanlık, Konukseverlik, Yardımseverlik, Cesaret, Büyüklere saygı, küçüklere sevgi (Saralioğlu ve Karadaş, 2004:22).

2004 tarihli sosyal bilgiler ders kitabında ilk kez ulus kavramına ve tanımına yer verildiği görülmektedir. Bu noktada Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına, Türk ulusu denir." şeklinde tanımladığı ulus tanımına yer verilmiştir (Saralioğlu ve Karadaş, 2004:13). Ulus sevgisinin bütün sevgilerin üzerinde olduğu vurgulanmıştır. Özellikle Kurtuluş Savaşı'nda ulus sevgisinin ön planda yer aldığı belirtilmiştir. Herkesin bu noktada canlarını ve mallarını ulusun varlığı için feda ettiği vurgulanmıştır. Ardından bir topluluğun ulus sayılabilmesi için dil, tarih, yurt, kültür ve ülkü birliğinin olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Türk ulusunda bu özelliklerin tamamının yer aldığı belirtilmiştir (Saralioğlu ve Karadaş, 2004:14).

4.2.1.4. Milli Dil

Sosyal bilgiler ders kitapları incelendiğinde milli dil kategorisinin özellikle 1970 tarihli ders kitaplarında yer aldığı görülmektedir. İncelenen söz konusu döneme ait ders kitaplarında milli dile vurgu yapılmadan önce Türklerin Anayurdunun Orta Asya olduğu belirtilmiş, burada yaşayan insanların zamanla göç ederek Türk dilini tüm dünyaya yaydıkları ifade edilmiştir. Bu durumda dünyada Türk dilini kullanan milletlere yer verilmiştir (Çalapala, 1970:134).

Resim: 84 — Çeşitli adlarla anılan kan kardeşlerimizden birkaç tip

Resim 4.1 Milli dil kategorisinin 1970 sosyal bilgiler ders kitabına yansımaları : (Çalapala, 1970:134).

Resim 4.1’de görüldüğü üzere Türkçe konuşan insanlara yer verilmiş, bu kişiler ‘kan kardeşlerimiz’ olarak ifade edilerek milli dil üzerinden aidiyet hissi oluşturulmaya çalışılmıştır.

4.2.1.5. Irk

Irk kategorisinin 1970 ve 1979-1982 yıllarına ait ders kitaplarında yer aldığı görülmektedir. Örneğin Rakım Çalapala’nın kaleme almış olduğu 1970 yılına ait sosyal bilgiler ders kitaplarında insanların deri renklerine göre sınıflandırıldıkları belirtilmiş, sırasıyla beyaz, sarı ve siyah ırka yer verilmiştir. Türklerin beyaz ırka ait oldukları vurgulanmış, özellikle siyah ırka mensup insanların geride oldukları ifade edilmiştir. Bu bağlamda 1970 yılına ait ders kitaplarında özellikle ırk anlatımlarında Türk Tarih Tezinin etkisinin olduğu görülmektedir. Irka ait vurgular fotoğraflarla desteklenmiş, ders kitaplarında şu şekilde yer almıştır:

Resim: 81 — Beyaz ırktan bir Türk çocuğu.

Resim: 82 — Siyah ırktan bir zenci çocuğu.

Resim: 83 — Sarı ırktan bir Çinli çocuğu.

Resim 4.2:Irak kategorisinin 1970 sosyal bilgiler ders kitabına yansması (Çalapa, 1970:133).

4.2.1.6. Milli Kültür

Milli kültür kategorisinin özellikle 2015-2017 ve 2019 tarihli ders kitaplarında vurgulandığı görülmektedir. 2017 tarihli ders kitabında kültürel özelliklere yer verildiği görülmektedir. Kültürel özellikler öğrencilere bir diyalog şeklinde aktarılmıştır. Kültürün tanımı yapılmış, Türk kültüründe yer alan güreş, oyunlar, bayramlar, türkülerden bahsedilmiştir. Türk mutfağına yer verilen ders kitaplarında özellikle lokumun önemine değinilmiş, 1900'li yılların başında insanların Batı'ya olan hayranlığının artmasıyla lokum kültürünün yerini çikolatanın aldığı ifade edilmiştir. Bunların yanında Türklerin misafirperverliğinden bahsedilmiştir (Evirgen, Özkan vd., 2017:58).

2019 tarihli sosyal bilgiler ders kitaplarına bakıldığında ise öncelikli olarak millet ve kültürün tanımı yapılmış ardından milli kültürün tanımına yer verilmiştir. Her milletin dili, gelenek ve görenekleri, milli kıyafetleri, bayramları, inançları, ahlaki değerleri ve sanat anlayışının var olması nedeniyle milli kültürün milletlere göre değişiklik göstereceği belirtilmiştir. Milli kültürü yansıtan öğeler içerisinde tarihi yapıların, anıtların ya da el işi ürünlerin olabileceği ifade edilmiştir. Bunların yanında destanlardan, türkü ve şairlerden bahsedilmiştir. Kız isteme, nişan ve düğün törenlerinden bahsedildiği ders kitaplarında dilin de milli kültür içerisinde önemli bir yeri olduğu vurgulanmıştır. İnsanların yaşadıkları toplumun kültürünü zaman içinde öğrendiğinden ve bu kültürün korunmasının gelecek nesillere aktararak gerçekleştiği belirtilmiştir. Ders kitaplarında kültürün zaman içerisinde değişime uğrayabileceği, yeni neslin yaptığı yeniliklerle kültürün gelişmesine katkı sağlayabileceği ifade edilmiştir.

Millet; dil, tarih ve kültür birliği olan insan topluluğudur. Bir milleti oluşturan insanlar çeşitli amaçlarla araç gereçler yapar, yapılar inşa ederler. Duygu ve düşüncelerini söz, yazı, müzik veya resim yoluyla anlatmaya çalışırlar. Sevinçlerini ve üzüntülerini paylaşarak kader ortaklığı yaparlar. Uzun bir zamana yayılan bu yaşantılarının sonucunda da milli kültür adı verilen, kendilerine özgü maddi ve manevi değerler meydana getirirler. Böylece her millet; dili, gelenek ve görenekleri, milli kıyafetleri, bayramları, inançları, ahlaki değerleri ve sanat anlayışı ile başka milletlerden ayrılır (Tüysüz, 2019:38).

4.2.2. Vatan

1970, 1979-1982, 1993-1997, 1999-2004, 2015-2017 ve 2019 tarihlerine ait ilköğretim 4 ve 5. sınıflar için okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarının tamamında **vatan** teması önemli bir konumdadır. Vatan teması kapsamında aile ve vatanın maddi unsurları kategorileri yer almaktadır. Bu kategorilerde bir süreklilik mevcuttur.

4.2.2.1. Aile

İncelenen sosyal bilgiler ders kitaplarının tamamında aile vurgusunun yer aldığı görülmektedir. İlk olarak 1970 tarihli ders kitaplarına bakacak olursak aile yuva bağlamında tanıtılmış, en küçük insan topluluğu olduğu belirtilmiştir. Aile içerisinde yer alan bireylerin aile ocağını oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu noktada aile içerisinde yer alan bireylere sevgi duyulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bireylerin tüm çalışmalarının aile ocağında rahat yaşamak amacıyla oldukları ifade edilmiştir. Bu bağlamda yuva olarak önce aile tanıtılmış, vatan ile özdeşlik kurulmaya çalışılmıştır. Bireylerin tıpkı yuvalarını sevdikleri gibi vatanlarını da sevmeleri beklenmektedir. Aile ocağında rahat yaşamak için çalışan bireylerin, aynı durumda vatanlarında da rahat yaşamak için çalışmaları gerektiği aktarılmaktadır (Çalapala, 1970:3).

İncelenen 1979 tarihli ders kitaplarında ailenin güçlü bir toplum olduğu üzerinde durulmuştur. Aile bireyleri olan baba, anne ve çocuğun birbirinden ayrılmasının çok zor ve acı olacağı ifade edilmiştir. Aile içerisinde huzur ve mutluluğun çocukların çabaları ile gerçekleşeceği belirtilmiştir. Bu noktada aile üzerinden aidiyet hissi oluşturulmaya çalışılmış ailesini kaybeden çocukların da büyük adam olabileceklerine değinilmiştir. Bu durum Mustafa Kemal örneği ile desteklenmiştir (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:14).

1997 yılına ait ders kitaplarında ailenin, milletin, devletin ve insanlığın çekirdeği olduğundan bahsedilmiştir. Aile ‘milli ve sosyal huzurun kaynağıdır’ ifadelerine yer verilmiş çocuğun aile ile birlikte eğitime hazırlandığından bahsedilmiştir. Bu noktada çocukların aile içerisinde tasarruflu olmayı öğrenmelerine dikkat çekilmiştir. Ailede düzen, huzur, sevgi, saygı ve dayanışmanın esas olduğundan bahsedilmiştir. Aile bir eğitim kurumu olarak tanıtılmış, bireylerin ailelerinden aldıkları eğitimle beraber iyi insan iyi vatandaş olma yolunda ilerlediklerinden söz edilmiştir.

‘Aile bir eğitim kurumudur. Eğitim; yetişen kuşağa, iyilik, doğruluk, güzellik, sanat zevki, tabiat sevgisi ve düzenli olma gibi değerleri kazandırır. Her çocuk, disiplini ailede öğrenir. Düzenli ve demokratik hayata burada alışır. Dinî inançlarını, yine bu yuvada edinir.

Gelenek ve göreneklerini aynı yuvada kazanır. Ailesinden aldığı eğitim ve diğer alışkanlıklarla iyi bir insan, iyi bir vatandaş olma yolundaki ilk adımları bu yuvada atar (Şenünver, Karabulut vd., 1997:12).

Benzer şekilde 1999 tarihli ders kitaplarında ailenin anne, baba ve çocuktan oluşan toplumsal bir kurum olduğu ifade edilmiştir. Aile bireylerinin kan bağı ile birbirlerine bağlı oldukları vurgulanmış, aile içerisinde yer alan hak ve ödevlere değinilmiştir. Atatürk'ün *“Uygarlığın esası, İlerlemenin ve gücün temeli, aile hayatındadır”* sözüne yer verilerek ailenin öneminin bireylerce pekiştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu ders kitaplarında aile ne kadar düzenli ise çocukların da o kadar sağlam ve kişilikli olacakları belirtilmiştir. Bu noktada sağlam ve kişilikli bireylerin iyi bir toplum oluşturacağı ifade edilmiştir (Şenünver, Karabulut vd., 1999:9-12).

2017 tarihli sosyal bilgiler ders kitaplarında aile vurgusu bireylere tanıtılan rollerle birlikte verilmiştir. Ailenin içerisinde yer alınan en önemli grup olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanında öğrencilerin okullarına başlarken ailelerinden ilk kez ayrıldıkları için çok zorlandıkları fakat okul ortamının da çok güzel bir ortam olduğu zamanla alışıldığı ifade edilmiştir.

2019 yılına ait sosyal bilgiler ders kitaplarına bakıldığında ise ailenin toplumun en küçük birimi olduğu belirtilmiş temel ihtiyaçların ailenin yardımıyla karşılandığı ifade edilmiştir. Bundan dolayı ailenin yer alınan en önemli grup olduğu vurgulanmıştır. Bireylerin katıldığı ilk grup olmasının yanı sıra hayata dair ilk bilgilerin aile yardımıyla öğrenildiği söz konusu ders kitaplarında belirtilmiştir. Aileye yer verilen vurgular doğrultusunda bireylerde önce aileye daha sonra vatana karşı aidiyet hissinin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Aile toplumun en küçük birimi olarak kabul edilmektedir. Temel ihtiyaçlarımızı ailemizin yardımıyla karşılarız. Onlar sayesinde bebeklikten çocukluğa, çocukluktan yetişkinliğe geçeriz. Bu nedenle aileyi içinde yer aldığımız en önemli grup olarak niteleyebiliriz. Aile katıldığımız ilk sosyal gruptur. Hayata dair ilk bilgileri onlardan öğreniriz. Bebeklik dönemimizden itibaren bize ailemiz bakar. Beslenme ve barınma gibi fiziksel ihtiyaçlarımızla birlikte sevgi ve saygı gibi duygusal ihtiyaçlarımızı da ailemiz sayesinde karşılarız. Üzüntü ve sevinçlerimizi onlarla birlikte yaşarız. Ailemiz bizi hayata hazırlar. Birey olarak toplumun bir parçası olmayı öğretir (Şahin, 2019:19).

4.2.2.2. Vatanın Maddi Unsurları

Vatanın maddi unsurları kategorisinin 1970, 1979-1982, 1993-1997, 1999-2004 yıllarına ait ders kitaplarında vurgulandığı görülmektedir. İncelenen 1970 yılına ait sosyal bilgiler ders kitaplarında vatan coğrafi özelliklerle tanıtılmaya çalışılmıştır. Türkiye tanıtılırken ‘güzel yurdumuz’ ifadelerine yer verilmiş, bir turist cenneti olduğu aktarılmıştır. Tarihi eserlerin zenginliği bakımından bir benzerinin olmadığı ifade edilen Türkiye’de, plajların, denizlerin ve ormanların varlığı üzerinde durulduğu görülmektedir. Coğrafi özelliklerden bahsedilirken aynı zamanda camilere, kiliselere ve eski şehir kalıntlarına yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda bakıldığında bireylere/öğrencilere cennet vatan tasavvuru aktarılmaya çalışılmış, bu yolla aidiyet hissi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çünkü Türkiye bir turist cennetidir. Tarihi eserlerinin zenginliği bakımından bir benzeri yoktur. Güneşi bol, plajları çoktur. Denizlerinde ve göllerinde balık, ormanlarında av hayvanları doludur. Kışları ılık geçer. Dağlarında kayak yapılabilir. Kaplıcaları, sağlık veren suları pek çoktur. Meyveleri, yiyecekleri çok çeşitlidir. Camileri, kiliseleri, eski şehir kalıntıları sayısızdır. İnsanlarımız da güler yüzlü cana yakın, konukseverdir. Halk oyunlarımız, atalardan kalma çeşitli sporlarımız yabancılar için çok ilgi çekicidir (Çalapala,1970:52).

1979 tarihli ders kitabında toprak ve coğrafya aracılığıyla vatan tanıtılmış toprağın kutsallığından ve bölünmez oluşundan bahsedilerek aidiyet hissi oluşturulmaya çalışılmıştır. Vatanın bütün güzellikleri ve zenginlikleri ile Türk’ün ve Türk çocuğuna ait olduğu ifade edilmiştir. Kutsal topraklar yani vatanın ise bireylerden tek istediğinin bilgili, akıllı, çalışkan ve birbirine sınıksız kenetlenmiş olmalarıdır. Vatanın Mustafa Kemal’in emaneti olduğu belirtilmiştir (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:79). Yer alınan vatanın dünyanın en güzel ülkelerinden biri olduğu şu şekilde ifade edilmiştir:

Bu vatan, dünyanın en güzel ülkelerinden biridir. Onun üç yanını çeviren denizlerin mavisi, lâciverdi, kıyı dağlarının yamaçlarını ve eteklerini dolduran yeşille kucak kucağadır. Karlı doruklardan kıyılara ya da içerilere akan köpüklü dereler ve çaylar, bu toprakların yalnız süsü değil, can damarı, güç kaynağıdır (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:79).

İncelenen 1982 yılına ait ders kitaplarında özellikle vatanın bölünmez oluşuna değinilmiş, milletçe cennet vatanın korunacağı ifade edilmiştir (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:100).

Vatanın maddi unsurları ile ilgili anlatımlara bakıldığında 1993 tarihli ders kitabında özellikle coğrafi özelliklere yer verildiği görülmektedir. Bunun yanında Türkiye'nin jeopolitik konumu açısından önem arz ettiği üzerinde durulmuştur. 'Türkiyemiz' başlığı altında dağlara ve denizlere yer verilmiştir. Türkiye'nin büyük bir ülke olduğundan bahsedilmiş, tabii güzellikleri ve tarihi zenginlikleri ile turizmin gelişmesine uygun bir ülke olduğu belirtilmiştir (MEB, 1993:92). Türklerin ana vatanlarının Orta Asya olduğu ifade edilmiştir. Vatanın tanımının yapılmış tek tek özelliklerine yer verilmiştir. Böylece bireylerde vatana karşı aidiyet duygusunun oluşması sağlanmaya çalışılmıştır.

Benzer şekilde 1997 tarihli ders kitaplarında da coğrafi özelliklere yer verildiği görülmektedir. Öncelikle vatan '*Vatan, bir milletin üzerinde yaşadığı toprak parçasıdır. Türk milletinin vatanı Türkiye'dir. Türk vatanı Türk milletiyle ayrılmaz bir bütündür*' şeklinde tanımlanmıştır (Şenünver, Karabulut vd., 1997:178). Ardından Mustafa Kemal'in vatanla ilgili şu sözlerine yer verilmiştir: '*Yurt toprağı! Sana her şey feda olsun. Kutlu olan sensin. Hepimiz senin için fedaiyiz. Fakat sen Türk milletini sonsuza kadar yaşatmak için feyizli kalacaksın.*' (Şenünver, Karabulut vd.,1997:178).

2004 yılına ait ders kitabında 'yurdumuz' ifadelerine yer verilerek aidiyet hissi oluşturulmaya çalışılmıştır. Coğrafi özelliklerle aktarılmaya çalışılan vatan tasavvurunda verimli topraklardan ve ilkimin elverişli olmasından bahsedilmiştir. Türkiye'nin doğal güzellikleri ve kültürel zenginlikleri ile turizm açısından önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır. '*Güzel Yurdumuz Türkiye*' ifadelerine yer verilen anlatımlarda Türkiye'nin en değerli varlık olduğundan bahsedilmiştir. Bununla birlikte yurdumuz olarak adlandırılan Türkiye olmadan yaşanmayacağı ifadelerine yer verilmiştir.

Güzel Yurdumuz Türkiye. Yurdumuz, üzerinde yaşadığımız en değerli varlığımızdır.. Burada ailemizle, sevdiklerimizle yaşarız. Aynı dili konuşur, gelenek ve göreneklerimizi yaşatırız. Acılarımızı ve sevinçlerimizi paylaşıyoruz. Yurdumuz doğal ve tarihsel güzellikler bakımından zengindir. Ormanlarımız, dağlarımız, ovalarımız ve denizlerimiz doğal güzelliklerimizi oluşturur. Akarsular, göller, bitki ve hayvan türleri, yurdumuza ayrı bir güzellik verir. Her köşesinde tarihten ve atalarımızdan kalan yapıtlar vardır. Yurdumuzun her karış toprağı bizim için çok değerlidir. Bizler yurdumuz olmadan yaşayamayız. Bu nedenle yurdumuza büyük bir sevgi ve bağlılık duyarız (Sarılioğlu ve Karadaş 2004:11).

4.2.3. Vatandaşlık

1970, 1979-1982, 1993-1997, 1999-2004, 2015-2017 ve 2019 tarihlerine ait ilköğretim 4 ve 5. sınıflar için okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında *vatandaşlık* teması merkezi bir konumda yer almaktadır. Vatandaşlık teması kapsamında devletin ödevi ve vatandaşın ödevi kategorilerine yer verilmiştir. Devletin ve vatandaşın ödevi kategorileri tüm ders kitaplarında yer almaktadır.

4.2.3.1. Devletin Ödevi

Devletin ödevi kategorisi incelenen ders kitaplarının tamamında yer almaktadır. Örneğin 1970 tarihli ders kitaplarında devletin görevi yönetimde ki görevlerden örnek verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Belediyelerin görevi, valilerin görevi, TBMM'nin görevi bunlara örnektir. Ayrıca TBMM görevinde bulunanların çok şerefli oldukları belirtilmiştir. Bunun yanında özellikle devletin asıl görevinin yurdu düşmandan koruması olduğu vurgulanmaktadır. Devletin ödevi başlığı altında vatandaşların canı, malı ve namusunu korumak ve yurdun bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak gibi maddelere yer verilmiştir. Bu bağlamda bakıldığında yurdun veya vatanın korunmaya muhtaç olduğu düşüncesi yer almaktadır. Bunun yanında devletin görevinin vatani ve vatandaşları korumakla sınırlandırıldığı görülmektedir.

Devletin ödevleri şunlardır:

1.Vatandaşların canını, malını, namusunu ve hürriyetlerini korumak,

*2.Yurdun bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak
(Çalapala,1970:274).*

Benzer şekilde 1982 tarihli ders kitabında devletin ödevi yönetimdeki görevlerle birlikte aktarılmıştır. Bunun yanında devletin görevleri başlığı altında vatandaşın yaşayışını düzenlemek ve vatandaşın güvenliğini sağlamak görevlerine değinilmiştir.

Devlet, vatandaşların yaşayışını düzenlemek, iç ve dış güvenliği sağlamak, geçim düzeyini yükseltmek amacıyla kurulmuş bir örgüttür. Devlet işlerinde görev alan herkes, vatandaşların işlerini, kanunlara, tüzüklere, yönetmeliklere ve emirlere uygun olarak yapmakla yükümlüdür. Devlet memuru, vatandaşlar için çalıştığım, geçimini vatandaşa hizmet ederek sağladığım bilmelidir. Her memur, işi düşen vatandaşa karşı nazik davranmakla görevlidir (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:142).

İncelenen 1993 tarihli sosyal bilgiler ders kitaplarında devletin tanımı yapıldıktan sonra görevlerine yer verildiği görülmektedir. Devlet '*Devlet, siyasi bir örgütlenmedir.*

Devlet, sınırları, belirli toprağı koruyan, bu topraklar üzerinde yaşayan milleti barış ve refah içinde yaşatan siyasî örgütlenmedir. Vatan ve millet olmadan devlet de olamaz.' şeklinde tanımlanmıştır. Devletin tanımı yapıldıktan sonra başlıca görevinin ülkeyi korumak olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında halkın güvenliğini sağlamak, anayasa ile halkın hak ve hürriyetlerini koruma altına almak görevlerine değinilmiştir.

Devlet, vatandaşların rahat ve huzurlu yaşamaları için birçok görevler üstlenmiştir. Özellikle demokrasi ile yönetilen ülkelerde, devletin vatandaşa karşı görevleri çok daha fazladır. Bu görevlerin başında, yurdun ve milletin bağımsızlığını, bütünlüğünü korumak gelir. Devlet, bunu Türk ordusuyla yerine getirir (MEB, 1993:231).

1999 yılına ait ders kitaplarında devletin görevi yönetimdeki görevlerle birlikte verilmiştir. Bunun yanında devletin görevine kısaca değinilmiş halkın sosyal güvenliğini sağlamanın ve çevre konusunda görevlerinin olduğu vurgulanmıştır.

Bugün ülkemizde herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı, güvence altına almak da devletin görevleri arasındadır. Türkiye'de ailenin sosyal güvenliği, çeşitli sosyal güvenlik kurumlarınca karşılanır (Şenünver, Karabulut vd., 1999:18).

Devletin görevi ile ilgili anlatımlara bakıldığında 2017 tarihli ders kitabında valilerin, kaymakamların, muhtarların ve belediye başkanlarının görevlerine ayrıntılı bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Bunun yanında vatandaşların haklarını korumak da devletin ödevleri arasında yer almaktadır. Devletin ödevine bir başlık halinde yer verilmemiş, genel olarak vatandaşın hakları bağlamında bahsedilmiştir. Vatandaşların eğitim hakkı, yaşama hakkı gibi pek çok hakkın koruması görevi devletin görevi olarak adlandırılmıştır.

Hepimiz okula gidiyoruz. Bu senin hakkın.. 'Benim canım okula gitmek istemiyor!' deme şansımız yok. Devlet bize parasız ilköğretim sağlamak zorunda. İlköğretim sonrasında, hepimizin yetenekleri ve ilgileri doğrultusunda bir eğitim almasını sağlamak devletin görevi (Evirgen, Özkan vd., 2017:25).

2019 tarihli sosyal bilgiler ders kitabında devletin, Türkiye'nin bağımsızlığını ve egemenliğini korumak, toplumun refahını ve huzurunu sağlamak, sosyal hukuk devleti olmak gibi görevleri sıralanmıştır. Söz konusu ders kitaplarında halkın eğitim, güvenlik, sağlık ve ulaşım gibi ihtiyaçlarının karşılanması da devletin ödevleri arasında yer almaktadır. Ayrıca çocukların çalıştırılmamaları, savaşlardan uzak tutulmaları, temiz bir

çevrede yaşamaları ve engelli çocukların hayatlarının kolaylaştırılması gibi görevlerinde devletin temel görevleri olduğu vurgulanmıştır. Bunların yanında bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasının da devletin ödevleri arasında yer aldığı belirtilmiştir.

Madde 5:Devletin amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak; kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır (Şahin, 2019:162).

4.2.3.2. Vatandaşın Ödevi

İncelenen sosyal bilgiler ders kitaplarının tamamında vatandaşın ödevi kategorisine yer verildiği görülmektedir. 1970 tarihli sosyal bilgiler ders kitaplarına bakıldığında vatandaşın ödevlerine sıklıkla yer verilmiştir. Bunun yanında vatandaşın haklarına ayrı bir başlık halinde yer verilmemiş olması dikkat çekicidir. Vatandaşın hakları ödev başlığı içerisinde verilmiştir. Söz konusu ders kitaplarına göre temiz, görgü kurallarına ve trafik kurallarına uyan, nerde nasıl davranılması gerektiğini bilen modern bireyler yetiştirmek arzulanmıştır. Bunun yanında tasarruflu olan, kanunlara uyan, askerlik yapan ve yönetime katılarak seçim hakkını kullanan bireylerin yetişmesi de önem arz etmektedir.

İncelenen ders kitaplarında halkın ve belediyenin karşılıklı görev içerisinde olduğu belirtilmiş bu durumun bir an bile unutulmaması gerektiği bireylere aktarılmıştır. Bunun yanında bireylerin kılık kıyafetinin temiz olması gerektiği, kalabalık yerlerde yüksek sesle konuşulmaması gerektiği, alışveriş yaparken ve taşıtlara binerken bir sıra halinde olunması gerektiği üzerinde durulmuştur (Çalapala, 1970:35).

1970 tarihli sosyal bilgiler ders kitaplarına göre milli gelir kaynaklarını korumak ve geliştirmek başlıca ödevler arasında yer almaktadır. Bunların başında ormanları korumak, hayvanları korumak, turistik anıt ve yapıları korumak yer almaktadır. Ormanların yok edilmesinin bağışlanmayacak suçlar arasında yer aldığı belirtilmektedir. Bunun yanında herkesin en az bir ağaç dikerek yurdun güzelleşmesine yardımcı olması gerektiği ifade edilmiştir. Hayvanlara iyi bakmak ve onları korumak milli görevler olarak belirtilmiştir. Turistik yapıları korumanın öneminden şu şekilde bahsedilmiştir:

Yurdumuzun her köşesinde rastlanan eski eserleri, turistik yapıları ve anıtları korumak da milli bir ödevdir. Bu eserleri kirletmemek,

bozmamak, yıkmamak, çalınmalarına engel olmak gerekir. Bu güzel eserleri bir emanet gibi sakınmalı, bizden sonrakilere bırakmalıyız (Çalapala, 1970:196).

Mustafa Kemal'in gençliğe hitabesinde yer aldığı üzere, Türk gencinin en önemli vazifesinin Türk istiklalini ve Türk Cumhuriyetini dünya durdukça korumak olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında Cumhurbaşkanına en büyük saygı gösterilmesi gerektiği ve nerede görülse saygı ve sevgi ile selamlamak gerektiği vurgulanmış, bunun nedeni olarak ise devletin başında yer aldığı ifade edilmiştir.

İncelenen 1970 yılına ait sosyal bilgiler ders kitabında vatandaşların hakları ödevler çerçevesinde verilmiştir. Vatandaşların ödevlerini yerine getirmedikçe hak talep edemeyecekleri ifade edilmiştir. Bu bağlamda haklar ödevlere bağlanmış ödev temelli vatandaşların yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu durumu ders kitaplarında şu ifadelerle görmekteyiz:

Vatandaşların da devlete karşı birtakım ödevleri vardır. Bunları yapmadıkça devletten hak isteyemeyiz. Hepimizin yapmakta zorunlu olduğumuz ödevler şunlardır:

- 1.Kanunlara uymak,
- 2.Vergi vermek,
- 3.Askerlik yapmak,
- 4.Seçim hakkını kullanmak (Çalapala, 1970:274).

Vatandaşların görevleri arasında yer alan askerlik yapmanın yurt savunmasında önemli bir yer ifade ettiği belirtilmektedir. Her Türk'ün asker olduğu ifadelerine yer verilmiş, militarist bireylerin yetiştirilmesi arzulanmıştır.

Resim: 174 – Türk gençleri askerlik çağına girmeyi dört gözle beklerler ve bu göreve seve seve koşarlar. Askere alınma zamanlarında askerlik şubelerinin önü bayram yerine döner.

Resim 4.3 Vatandaşın ödevi kategorisinin 1970 sosyal bilgiler ders kitabına yansımaları : (Çalapala, 1970:275).

Resim 4.3'te görüldüğü üzere, askerlik yapmak bayram olarak nitelendirilmektedir. Bireylere vatan sevgisi aşılarda, vatan uğruna seve seve can verme fedakârlığında bulunma duygusu oluşturulmaya çalışılmaktadır.

İncelenen ders kitaplarında bireylere kimsesiz ve bakımsız çocukları korumaları gerektiği aktarılmıştır. Ders kitaplarında '*Yurdumuzun ilerlemesi, bütün Türk yavrularının yaşamasına, bedence ve kafaca sağlam birer insan olarak yetiştirilmesine bağlıdır. Bunun için de kimsesiz bakımsız çocukları korumak, en büyük ödevlerimizden biridir*' ifadelerine yer verilmiş bireyler bu konuda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır (Çalapala, 1970:216).

Sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşların görevleri iş bölümü üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. İş bölümü öğrencilere tanıtılarak toplum içerisinde herkesin bir görevinin olduğu bireylere hatırlatılmış, bireylerin de kendi üzerlerine düşen görevleri yapmaları gerektiği aktarılmıştır:

Şu halde insanlar rahat yaşamak için aralarında bir iş bölümü yapmışlardır. Hepimiz bir başkasının yaptığı işlerden yararlanıyoruz. Buna hak kazanmak için, bizim de mutlaka bir iş tutup çalışmamız gerekir (Çalapala, 1970:277).

Bireylerin ödevleri içerisinde yer alan bir başka konu çalışkanlıktır. Öğrencilere her fırsatta çalışkanlığın önemi vurgulanmaktadır. Akıllı kullanmanın ve çok çalışmanın faydalarından bahsedilmiş, her zorluğun çalışarak atlatılacağı vurgulanmıştır. Bireylere meslekler tanıtılarak, her mesleğin önemli olduğu ifade edilmiş, çalışmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Çalışmanın önemi Mustafa Kemal'in sözleriyle özdeşleştirilmiştir:

Çalışan ve yurduna yararlı olmak isteyen çocuk ortada kalmaz. Mutlaka bir elinden tutan, ona yol gösteren bulunur.- Türk, övün, çalış, güven! Atatürk'ün bu sözü hepinize ışık tutsun (Çalapala, 1970:280).

İncelenen ders kitaplarında iyi vatandaş kavramına vurgu yapılmaktadır. Söz konusu ders kitaplarına göre iyi vatandaş memurlara zorluk çıkarmayan, iyi insan olan kişidir. Bu bağlamda iyi vatandaş dolaylı olarak itaat eden vatandaş olarak aktarılmaktadır. Bireylere Türk milletine ait oldukları için övünmeleri gerektiği vurgulanmış bireylere özgüven aşılarda çalışılmıştır:

Büyük Türk milletinden olduğunuz için övününüz. Yurdunuza, milletinize ve bütün insanlığa yararlı olmak için çalışınız, çok çalışınız. Hiç bir zorluktan korkmayınız, kendinize güveniniz. İyi insan, iyi vatandaş olunuz (Çalapala, 1970:280).

1970 tarihli sosyal bilgiler ders kitaplarında sporun önemine yer verilmektedir. Öğrencilerin spor yaparak uyusukluktan kurtulmaları gerektiği aktarılmaktadır. Sporun önemi, ‘Sağlam kafa, sağlam vücutta olur’, ‘İşleyen demir ışıldar’ gibi ifadelerle desteklenmiştir. Mustafa Kemal’in de spora önem verdiği belirtilmiş, özellikle 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’nın gençlere armağan edildiği vurgulanmıştır (Çalapala, 1970:227).

1970 yılına ait ders kitaplarında adaletli bireylerin yetişmesi arzulanmıştır. Buna kimi zaman Osmanlı devletinden örnek verilmiş, kimi zaman da Türkiye Cumhuriyeti’nden örnek verilmiştir. Milletın başına adaletli devlet adamlarının geçmesiyle birlikte, vatan ne kadar tehlikede olursa olsun üstesinden gelınebileceği aktarılmıştır. Yeni Anayasa’nın da adalet temelli olduğu vurgulanmıştır.

Söz konusu kitapta Cumhuriyetle birlikte düzenin değişmesinden ve iyileşmesinden bahsedilmektedir. Cumhuriyetin olumlu getirileri üzerinde durulmaktadır. Böylece Cumhuriyet yönetimine bağlı bireyler yetiştirmek arzulanmıştır. Cumhuriyetten önce karayollarının kötülüğünden bahsedilmiş, Cumhuriyetle birlikte bu durumun değişmesinden bahsedilmiştir. (Çalapala, 1970:199). Cumhuriyetin bir başka olumlu yanının demiryollarının çoğalması, denizciliğın gelişmesi olarak gösterilmiştir. Ülkenin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu vurgulanmış, bu şekilde yönetilen ülkelerde egemenliğin millete ait olduğundan bahsedilmiştir. Egemenliğin millete ait olduğú toplumda demokrasinin yer aldığı ifade edilmiş, Cumhuriyet demokrasi ile özdeşleştirilmiştir (Çalapala, 1970:206). Demokratik yönetim şeklinin egemen olduğú toplumlarda hiç kimsenin bir soya ait olmasından dolayı devletin başına geçemeyeceği ifade edilmiş, böylece Osmanlı yönetimi ötekileştirilmiştir.

Tarih boyunca milletler çeşitli devlet şekillerini denemişlerdir. Sonunda, cumhuriyet yönetiminin en iyi devlet şekli olduğuna karar kılınmıştır. Çünkü cumhuriyet, halk yönetimi demektir. Devlet yönetiminde, söz halkın olunca, her iş milletin yararları düşünülerek yapılır. Belli bir soydan gelmiş hiç kimse devletin başına geçemez (Çalapala, 1970:207).

Osmanlının ve İslam’ın ötekileştirdiği bir başka konu soyadı konusudur. Osmanlıdan önce Türk devletlerinde herkesin soyunu sopunu bildiği fakat Osmanlı ve İslam’la birlikte bu durumun ortadan kalktığı ve bir karmaşaya neden olduğú, söz konusu

ders kitaplarında vurgulanmaktadır. Bu durumun 1934 Soyadı Kanunu ile birlikte değiştiği ifade edilmiştir (Çalapala, 1970:247).

Osmanlı İmparatorluğunun ötekileştirildiği bir başka konu eğitimidir. Özellikle medreselerde verilen eğitimin zamanla bozulduğundan bahsedilmiş, bu doğrultuda Avrupa’da verilen eğitimlerden çok uzak olduğu ifade edilmiştir. Tıp, matematik gibi fen bilimlerine yer verilmediği, ağırlıkla din derslerine yer verildiği belirtilmiştir (Çalapala, 1970:82-83).

Osmanlı döneminde kimi padişahların değersiz, bilgisiz hatta ahlaksız olarak adlandırıldığı incelenen verilerden elde edilmiştir. Padişahın harem hayatından bahsederek değersizleştirme yapılmış, Osmanlı bu konuda da ötekileştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle II. Abdülhamit becerisizlikle suçlanmış, bu padişahın Mustafa Kemal Atatürk için de değersiz olduğu örneklerle açıklanmıştır. Abdülhamit yönetimine karşı çıkanlar aydın olarak adlandırılmıştır. IV. Mehmet ve annesi Turhan Sultan’ın bilgisiz, beceriksiz olduğu ifade edilmiştir. Bu duruma şu paragraflar örnek olarak verilebilir:

Padişahla ileri gelen devlet adamlarının ve zenginlerin yaşayışı halkın yaşayışına benzemezdi. Padişahın sarayında ve üst sınıfın konaklarında harem hayatı vardı. Bunların nikâhlı karılarından başka para ile satın alınan ve odalık denilen kadınları olurdu. Köylülerin ise yalnız nikâhlı karıları vardı (Çalapala, 1970:82).

İncelenen sosyal bilgiler ders kitaplarında meşrutiyetin öneminden bahsedilmiştir. Bireylere özellikle Namık Kemal ve Mithat Paşa’dan bahsedilmiş, bu kişilerin meşrutiyeti savunan yurtseverler olduğu ifade edilmiştir. Özellikle Namık Kemal’in II. Abdülhamit yönetimini eleştirmesi aktarılmış, II. Abdülhamit’in Namık Kemal’den hoşlanmadığı vurgulanmıştır. Böylece meşrutiyetle birlikte Osmanlı yönetimi ötekileştirilen konuda yer almıştır (Çalapala, 1970:168).

1970 ders kitaplarında elde edilen verilere göre Türk devrimlerinin öneminden bahsedilmiştir. Türk devrimleri cumhuriyetle özdeşleştirilerek bireylerce benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu devrimlerle beraber gerilik aşılayan Osmanlı devleti geleneğinden kurtulunmuş olduğundan bahsedilmektedir. Söz konusu devrimlerle birlikte Osmanlı geleneğinde kullanılan gülünç kıyafetlerden arınmış olduğu vurgulanmaktadır. Padişahlık yönetimini savunanlar bilgisizlikle suçlanmıştır. Kadınlara kafes arkasında esir gibi yaşadıkları iddia edilmiş, devrimlerle birlikte özgürlüklerine kavuştuklarından bahsedilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı geleneği ötekileştirilmiş, devrimlerle birlikte

Cumhuriyet benimsetilmeye çalışılmıştır. Ayrıca söz konusu dönemde vatan sevgisi yurdu korumakla bütünleştirilmiş, yurdun korunmaya muhtaç olduğu vurgulanmıştır.

Cumhuriyet devrinde, bu devrimler başarılarak, milletimiz gerilik aşıl原因an zararlı geleneklerden kurtarılmıştır. Böylece Türk milleti, başka milletler arasında kendisine yakışan yeri almıştır. Türkiye, geri bir ülke olmaktan kurtulmuştur. Devrimlerimizin önemi de buradadır (Çalapala, 1970:242).

1970 tarihli sosyal bilgiler ders kitabında 27 Mayıs 1960 darbesi desteklenmiştir. Söz konusu darbenin gerekliliğinden bahsedilmiş, Türk ordusunun milli bütünlüğü koruma gerekçesiyle darbeyi gerçekleştirdiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda bireylere 1960 darbesi benimsetilmeye çalışılmıştır.

Görüldüğü üzere 1970 tarihli sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşın ödevine sıklıkla yer verilmiş, haklar bağlamında vatandaşlar uyarılmış ödevler yerine getirildiği takdirde hak elde edebilecekleri vurgulanmıştır. Vatandaşın ödevleri arasında kanunlara uymak, vergi vermek, askere gitmek ve seçim hakkını kullanmak ödevleri yer almaktadır. Bireylere kanunlara uyulması gerektiği ifade edilmiş, itaat eden vatandaş yetiştirilmesi arzulanmıştır. Özellikle askere gitmek ödevi açıklanırken bunun gurur verici bir ödev olduğu aktarılmış, askere gidecek bireylerin bu durumu bayram olarak ifade ettiklerine yer verilmiştir. Bu bağlamda militarist vatandaş yetiştirme arzusunun mevcut olduğu görülmektedir. Bunun yanında tanıtılan ve aidiyet hissi oluşturulan vatana karşı en şerefli ödev yani askere gitmek ve seve seve vatan için can vermek durumları arasında özdeşlik kurulmaya çalışılmıştır.

Söz konusu ders kitaplarında yoğunlukla Osmanlı geçmişinin ötekileştirildiği özellikle Orta Asya vurgusunun ön planda yer aldığı görülmektedir. Orta Asya vurgusunun yanında, ırk vurgusunun yer alması da söz konusu kitaplarda Türk Tarih Tezinin etkisinin var olduğunu göstermektedir. Türklerin çok eski zamanlarda var olmasından sıklıkla bahsedilmiş, özellikle ırk konusunda beyaz yani üstün ırka mensup olunduğu üzerinde durulmuştur. Osmanlı geçmişi ötekileştirilirken özellikle değersiz, bilgisiz hatta ahlaksız olarak ifade edilen padişahlara vurgu yapılmıştır. Bunun yanında Osmanlı döneminde eğitimin kötülüğünden, yönetimin geriliğinden bahsedilmiştir.

Osmanlı devleti ötekileştirildikten sonra özellikle Cumhuriyet'in öneminden bahsedilmiştir. Mustafa Kemal her durumda rol model olarak gösterilmiş, Türk devrimlerinin öneminden bahsedilmiştir. Özellikle devrimlerden önce, Türk kadınının

değersiz oluşundan bahsedilmiş, Cumhuriyetle birlikte kadının hak ettiği değere kavuştuğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet'e bağlı, laik, Türk devrimlerini benimseyen bireylerin yetiştirilmesi arzulanmıştır. Bunun yanında çalışkan, adaletli, sorumluluk sahibi vatandaşların iyi vatandaş olacakları ifade edilmiş, bu yönde öğrenciler teşvik edilmiştir.

1979-1982 yıllarına ait incelenen kitaplarda öğrencinin toplumsal yaşamda uyması gereken kurallardan bahsedilmiştir. Toplumsal yaşamda ön yargılı olmadan, büyüklere ve kadınlara saygı göstererek davranılması gerektiği öğütlenmiş bunun yanında yardımlaşmaya önem verilmiş, toplu taşıtlarda nasıl davranılması gerektiği ayrıntılarıyla aktarılmıştır. Vatandaşın görevleri başlığı altında, bireylerin kanunlara saygılı olmak, seçimlere katılmak, askerlik yapmak, vergi vermek ve ilköğrenim yapmak gibi görevlerinin olduğu belirtilmiştir. Okur-yazar halkın çoğalmasını sağlayarak modern bir toplumun oluşturulması arzulanmıştır.

Anayasa'mızın bizden istediği görevlerden biri de ilköğrenimi yapmış olmaktır. İlköğrenim, bütün vatandaşlar için zorunludur; devlet okullarında parasız olarak yapılır (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:143).

Bireylerin millete ve yurda karşı en büyük görevinin düşmana karşı uyanık olması gerektiği vurgulanmıştır. Tarih boyunca Türk milletinin komşuları ile dostça bağlantılar kurduğu belirtilmiş yardım isteyen ülkelere her zaman destek olduğu ancak bazı ülkelerin ise bu durum karşısında kötülükle karşılık verdiği bu durumda ise bireylerin düşmana karşı uyanık olması gerektiği şu paragrafla ifade edilmiştir:

Ancak, iyi ve temiz yürekliliğimizi görüp anlamayan komşularımız da vardır. Böylelerine karşı, her zaman uyanık ve dikkatli olmamız, birlik ve beraberlik içinde bulunmamız gerekir. Kötülüğün nerelerden gelebileceğini önceden görüp anlamak, yurdumuza ve milletimize karşı en büyük görevimizdir (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:167).

1979 tarihli ders kitabında vatandaşın ödevleri arasında yer alan bir başka konu ise çalışkanlıktır. Bireylere her durumda çalışkanlığın öneminden bahsedilmiştir. Ancak çalışan bireylerin başarıya ulaşabilecekleri ifade edilmiş bu noktada bireyler teşvik edilmiştir. Bunun yanında 'Çalışmak Ödev, Dinlenmek Haktır' ifadelerine yer verilerek hakların görevlere bağlı olduğu aktarılmaya çalışılmıştır. Haklar bir başlık halinde verilmemiş ödevler içerisinde yer almıştır (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:59).

İncelenen ders kitaplarında iş bölümüne vurgu yapıldığı görülmektedir. Öncelikle ailede iş bölümüne yer verilmiştir. Annenin, babanın ve çocukların ayrı ayrı görevleri

olduğu belirtilmiştir. Baba ve anne işte çalışarak aile içerisinde yer alan ödevlerini yerine getirmektedir. Çocuklar da işten gelen anne babasına yardımcı olarak, güler yüzle karşılayarak, hemen her isteklerini eksiksiz olarak yerine getirerek görevlerini gerçekleştirecekleri belirtilmiştir (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:13). Aile içerisindeki iş bölümü aktarıldıktan sonra toplum yaşamında iş bölümüne yer verilmiştir. Peynirin üretim aşamalarına yer verilerek, koyunları otlatan çobandan peynirleri taşıyan kamyon şoförlerine kadar yer verilmiş hepsinin görevinden bahsedilmiş iş bölümü sayesinde toplumun ilerlediğinden bahsedilmiştir (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:7).

Söz konusu ders kitaplarında cumhuriyetin önemi üzerinde durulmuştur. Cumhuriyet tanıtılmış, kurucusundan bahsedilmiş ve olumlu getirileri üzerinde durulmuştur. Özellikle cumhuriyetle birlikte ekonominin iyileşmesinden bahsedilmiştir. Cumhuriyetten önce yeteri kadar fabrikanın olmadığından bahsedilmiş, yenilen şekerlerin elbiselik kumaşların dahi yabancı ülkelerden alındığına değinilmiştir. Ancak cumhuriyetin kurulması sonucunda çeşitli fabrikaların açıldığı, çiftçilere destek verildiği yokluk içinde olunan günlerden kurtulduğundan bahsedilmiştir (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:127-128). Bunun yanında karayolları, demiryolları ve denizyollarının Cumhuriyetle birlikte düzenlendiğinden bahsedilmiştir. Cumhuriyet öncesinde özellikle demiryollarının yabancı eliyle yapılmış ve işletilmiş olduğu ifade edilmiştir (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:133-134).

Cumhuriyetin olumlu getirilerinden bir diğerinin soyadı kanunu olduğu ifade edilmiştir. Soyadı olmadan önce özellikle askerlik ve eğitim işlerinde karışıklıklar ve yanlışlıkların meydana geldiğinden bahsedilmiş soyadı kanunu ile birlikte her aileye belli bir soyadı verilerek söz konusu karışıklıkların son bulunduğu belirtilmiştir (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:120). İncelenen ders kitaplarının tamamında cumhuriyet vurgusu yer almış böylece cumhuriyete ve kurucusuna bağlı bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

Bireylere cumhuriyet tanıtılıp öneminden bahsedildikten sonra Türk devrimlerine yer verilmiştir. En çok dikkat çeken ise kadının yaşamına dair devrimlerdir. Özellikle kadının kıyafeti ile ilgili değişimlerin vurgusu söz konusudur. Şehirde yaşayan kadınların çarşaf giyerek sokağa çıkabildikleri fakat köydeki kadınların ise yalnızca başlarını korumak için örtü taktıkları vurgulanmıştır. Özellikle devrimlerle beraber kadının insan gibi yaşadığından bahsedilmiş, kılık kıyafetinin değişmesiyle uygarlığa adım atıldığı belirtilmiştir.

Yaşayışımızda ve alışkanlıklarımızda büyük değişiklikler yapmak gerekiyordu. Cumhuriyet'in benimsenmesinden sonra, sıra bunlara geldi (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:140).

Türk kadınları, şehirlerde ve kasabalarda, ancak tepeden tırnağa sarınıp örtünerek sokağa çıkabilirdi. Bu resimdekiler, birçoklarına bakarak az örtünmüş sayılabilirdi (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:115).

Resim 4.4: Vatandaşın ödevi kategorisinin 1982 Sosyal bilgiler ders kitabına yansımaları (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:115).

Söz konusu ders kitaplarında Osmanlı Devleti'nde kadınla erkeklerin eşit olmadığı belirtilmiştir. Hatta kadının kimine göre bir oyuncak kimine göre de bir süs olduğu ifade edilmiştir. Kadınların sokağı ancak bir kafes arkasından görebildiği evden dışarı çıkacak olan kadınların ise çarşaf adı verilen boy elbiselerini giyerek yüzlerini de kalın bir peçe örterek evden çıktıkları ifade edilmiştir. Kadın öğretmenlerin kız öğrencilere ders verirken müfettiş veya milli eğitim müdürünün gelmesi ile yüzlerini örttüğünden bahsedilmiştir. Ancak köyde yaşayan Türk kadınının özgür olduğu başını ve saçlarını yalnızca korumak için kapattığı ifade edilmiştir. Bunun yanında yine köyde yaşayan kadınların erkek komşuları ile rahatça konuşabildikleri vurgulanmıştır. Osmanlı döneminde yaşayan kadınların kötü durumda olduklarından bahsedilerek söz konusu ders kitaplarında Osmanlı ötekileştirilmiş, devrimler bu yolla benimsetilmeye çalışılmıştır (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:116).

Türk kadını köy içinde, tarlada, bağda ve bahçede, eskiden beri bu ya da benzeri kıyafetlerle, yüzünü gözünü sımsıkı kapatmaksızın rahatça dolaşır ve çalışırdı (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:116).

Resim 4.5: Vatandaşın ödevi kategorisinin 1982 Sosyal bilgiler ders kitabına yansımaları (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:116).

1979 ve 1982 yılına ait ders kitapları incelendiğinde Osmanlı'nın ötekileştirildiği bir başka konu Osmanlı'da yer alan padişahlardır. Osmanlı'da yer alan padişahların kimi övülürken kimi de yerilmiştir. Özellikle Fatih Sultan Mehmet övülmüş, II. Abdülhamit bilgisizlikle suçlanmıştır. Padişahlık yönetimi eleştirilmiş, padişah Vahdettin'in sarayına ve rahatına düşkün olduğu belirtilmiştir. Söz konusu döneme ait ders kitaplarında II. Abdülhamit'in fotoğrafına yer verilerek açıklama kısmına 'Osmanlı İmparatorluğunu 33 yıl baskı altında yöneten II. Abdülhamit' yazılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunu
33 yıl baskı altında yöneten

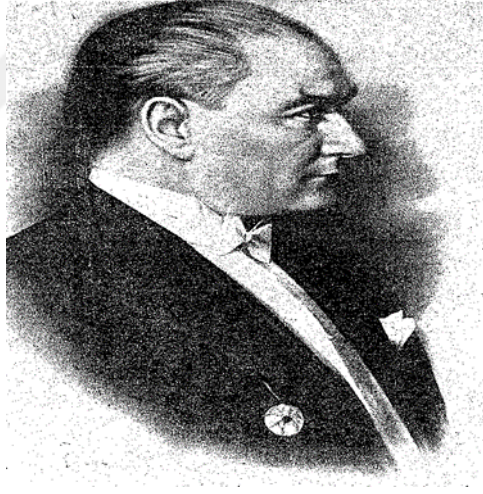
Resim 4.6: Vatandaşın ödevi kategorisinin 1982 Sosyal bilgiler ders kitabına yansımaları (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:112).

Fotoğrafta görüldüğü üzere 1982 ders kitabında yer alan II. Abdülhamit, 'Osmanlı İmparatorluğunu 33 yıl baskı altında yöneten Padişah II. Abdülhamit' olarak tanıtılmıştır. II. Abdülhamit döneminin baskı dönemi olduğu vurgulanmıştır.

İncelenen 1982 yılına ait ders kitaplarında 1960 darbesi desteklenmiş ve gerekliliğinden bahsedilmiştir. Demokrat Parti'nin 1957 seçimlerini kazanması ve gidişatın olumlu olmamasından dolayı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görülen tehlikeyi önleme amaçlı harekete geçtiği belirtilmiştir. Bununla birlikte yeni Anayasa hazırlanmış ve Türk milletinin yeni Anayasa'yı benimsemesi sonucu tüm tehlikelerin ortadan kalkarak demokrasinin sağlam temellere oturtulduğu ifade edilmiştir. Bu noktada bireylere 1960 darbesinin olumlu yönleri aktararak benimsetilme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:132).

1982 tarihli sosyal bilgiler ders kitaplarında bir başka vurgu meşrutiyettir. Meşrutiyet yönetimi savunulmuş, meşrutiyet yanlısı olan Namık Kemal'den ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. Namık Kemal'in sıklıkla Osmanlı Hükümeti'ni sert bir dille eleştirmesi ve özgürlük adına vatanından ayrı düşmesinden bahsedilmektedir. Meşrutiyet savunulurken de Osmanlı ötekileştirilmesine gidilmiştir (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:80).

1982 yılına ait ders kitabında Mustafa Kemal'e ve O'nun vefatına yer verilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafı bir sayfayı kaplayacak şekilde verilmiştir. Henüz gençken Abdülhamit yönetimini eleştirdiğinden ve Türk milletinin ve vatanının sorunlarını bilerek bunlara çözüm yöntemleri aradığından bahsedilmektedir. Mustafa Kemal'den bahsedilirken '*Büyük Türk, Büyük Komutan, Devrimci Atatürk*' ifadelerine yer verilmiştir. Vefatının Türkler ve Türkiye için çok acı bir gün olduğundan bahsedilmiştir. Yabancı devlet adamlarının dahi büyük üzüntü duyduğundan bahsedilmiştir (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:94-122). Mustafa Kemal bireylere tanıtılarak rol model olarak gösterilmiş, cumhuriyete, devrimlere ve Mustafa Kemal Atatürk'e bağlı bireylerin yetiştirilmesi arzulanmıştır.

Resim 4.7: Vatandaşın ödevi kategorisinin 1982 Sosyal bilgiler ders kitabına yansımaları (Sanır, Asal ve Akşit, 1982:123).

İncelenen ders kitaplarına göre spora ve izciliğe önem verilmiştir. Spora verilen önem Atatürk'ün de spora verdiği önem ile örneklendirilmiş, sporun önemi pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Spor, devletlerin çok önem verdiği bir etkinliktir. Sağlam ve dayanıklı insan, savaşlarda da başarılı olur. Türkiye'de 'Gençlik ve Spor Bakanlığı' bütün yurtda spor türlerinin gelişmesi, spor çalışmalarının

yaygınlaşması ve gençlik sorunlarının çözümlenmesi için çalışır (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:146).

Yavrukurt, ilkokul izcisinin adıdır. Bu örgüte girecek öğrenciler, önce ant içerler. Yavrukurt, iyilik ve başkalarına yardım etmeye alışmış, her işi severek yapan, çalışkan, temiz, doğru, büyüklerini sayan, küçüklerini seven ve koruyan, güçlü, iyi şeyler yapmaktan kıvanç duyan çocuktur (Sanır, Asal ve Akşit, 1979:149).

Sonuç olarak 1979 ve 1982 yıllarına ait ders kitaplarında vatandaşın ödevi ile ilgili anlatımlara bakıldığında bireylerin ödevlerine yer verilirken ayrıca haklarına değinilmemiş görevler içerisinde çok kısa olacak şekilde aktarılmıştır. Vatandaşın ödevleri kapsamında çalışkanlığa, iş bölümüne, düşmana karşı uyanık olmaya vurgu yapılmıştır. Dönemin siyasal seçkinlerine bağlı olarak Cumhuriyet'in öneminden bahsedilmiş Osmanlı dışlanmıştır. Böylece yakın geçmiş tüm olumsuzlukları ile ele alınarak Cumhuriyet'e bağlılık artırılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında Mustafa Kemal'in her konuda görüşlerine yer verilerek Atatürk'ün rol model alınması sağlanmaya çalışılmış ve Atatürk'e bağlı bireyler yetiştirilmek arzulanmıştır.

1993 tarihli sosyal bilgiler ders kitabında vatandaşın tanımına yer verilmiştir. Vatandaş '*Aynı vatan toprakları üzerinde yaşayan, aynı devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan her bireye vatandaş denir*' şeklinde tanımlanmıştır (MEB, 1993:232). Vatandaşın önemli bir bağ olduğuna vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte kanunda belirtilen şartlarla elde edildiği ve kaybedildiğinden bahsedilmiştir.

1997 tarihli ders kitaplarından elde edilen bulgulara göre bireylere okul hayatında, toplumsal hayatta ve çevre korumasında çeşitli görevler aktarılmıştır. Çok çalışarak okul hayatındaki görevlerin yerine getirilmesi öğütlenmiştir. Bunun yanında, temiz, trafik kurallarına uyan, ormanları koruyan, tarihi eserleri koruyan, vatanını koruyan örnek bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Geçmiş yıllarda olduğu gibi, ilköğrenim görme, kanunlara uyma ve saygılı olma, askerlik yapma, vergi verme gibi görevlerden bahsedilmiştir. Atatürk'ün gençlere çok güvendiğinden bahsedilerek özellikle Türk bağımsızlığını ve Türk Cumhuriyetini sonsuza kadar korumak ve savunmak görevini Türk gençlerine bıraktığı vurgulanmıştır.

İncelenen ders kitaplarında çalışkanlığın öneminden bahsedilmiş bireylere her fırsatta bunun gerekliliğinden bahsedilmiştir. Başarının çok çalışmakla elde edileceği üzerinde durulmuş çağdaşlaşmanın çok çalışmaya bağlı olduğu vurgulanmıştır.

Okul, bizi yetiştirip yurda yararlı birer insan olmamızı sağlar. Bizim de okulumuza, ailemize ve yurdumuza karşı en büyük görevimiz derslerimize çalışmak olmalıdır. Başarı, çok çalışmakla elde edilir. Her türlü fırsatı değerlendirip bilgi ve görgümüzü artırmalıyız (Şenünver, Karabulut vd., 1997:15).

Türk milletinin bir ferdi olarak bizler, daha bu yaşlarda bilime, bilimsel düşünceye ve teknolojiye önem vermek zorundayız. Aksi takdirde uygarlık alanında ileri gitmiş milletlere muhtaç duruma düşeriz. Çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkmak istiyorsak yılmadan, yorulmadan çalışmalı, çok çalışmalıyız (MEB, 1993:56).

1997 tarihli ders kitaplarına bakıldığında tasarruf vurgusunun yer aldığı görülmektedir. Bireylere özellikle aile içerisinde tasarruflu olmanın öneminden bahsedilmiştir. Başta ekmek olmak üzere her türlü tüketim maddesinin kullanımında tutumlu olmanın önemine vurgu yapılmıştır (Şenünver, Karabulut vd., 1997:12).

Bireylere aktarılan görevlerden bir diğeri ise iş bölümüdür. Öncelikle yakın çevreden yani aileden başlayarak anlatılan iş bölümünün daha sonra toplum içerisindeki önemine değinilmiştir. İnsanların her ihtiyaçlarını tek başlarına yerine getiremeyeceklerinden dolayı birbirlerine ihtiyaçları olduğu vurgulanmış bu durumda da iş bölümünün gerekliliği üzerinde durulmuştur (Şenünver, Karabulut vd., 1997:15-16).

İncelenen ders kitaplarında iş bölümünün ardından dayanışmanın önemine değinilmiştir. Dayanışma kavramı tanımlanarak gerekliliği üzerinde durulmuştur. Maddi ve manevi olarak yardımlaşma ve dayanışmanın öneminden bahsedilmiştir. Türk milleti olarak dayanışmaya önem verildiği ifade edilmiş devlet ve halkın da dayanışma içerisinde olmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir (Şenünver, Karabulut vd., 1997:16-17).

Vatandaşın ödevleri arasında yer alan bir başka konu ise spordur. ‘Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur.’ ifadelerine yer verilerek sporun öneminden bahsedilmiştir. Sporun kişilerin iyi ahlaklı, karakterli, çalışkan, kurallara saygılı olmasında etkili olduğu üzerinde durulmuştur. Kişileri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırarak vakitlerini verimli bir şekilde geçirmelerini sağlayan sporun, ülke kalkınmasında da önem arz ettiği ifade edilmiştir. Böylece spora önem veren ve spora vakit ayıran bireylerin yetiştirilmesi arzulanmıştır (Şenünver, Karabulut vd., 1997:106).

İncelenen 1997 tarihli sosyal bilgiler ders kitabında eğitimin öneminden bahsedilmiştir. Eğitimin başta aile olmak üzere hayatın her alanında yer aldığı vurgusu yapılmıştır. Bireylerin vatana faydalı birer insan olmaları için iyi bir eğitim almaları

gerektiği üzerinde durulmuştur. Milli eğitim sisteminin önemine ve eğitim politikasına yer verilmiştir. Bu doğrultuda eğitime önem veren bireylerin yetiştirilmesi önemsenmiştir.

Ders kitaplarında vurgulanan bir başa konu çağdaşlaşmadır. Çağdaşlaşmanın tanımı yapılmış, çağdaşlaşmanın gerçekleşebilmesi için özellikle eğitime önem verilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Bunun yanında geçmiş dönemlerde ele alınan ‘devrimler’ konusu bu dönemde Atatürk İnkıpları adını almış devrim kavramı kullanılmamıştır. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, yeni Türk harflerinin kabulü, kıyafet değişikliği, soyadı kanunu gibi inkılaplara yer verilmiştir.

1993 yılına ait ders kitaplarından elde edilen verilere göre Atatürkçülük kavramına yer verildiği görülmektedir. Atatürk ilke ve inkılaplarından bahsedilmiş, Türk milletinin bugün ve gelecekte tam bağımsızlığa huzur ve refaha sahip olmasını amaçladığı vurgulanmıştır. Atatürk’ün her alanda yaptığı yeniliklerden bahsedilmiş, söz konusu yeniliklerin cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirildiği üzerinde durulmuştur. Bunun yanında Atatürk’ün bilime verdiği önem üzerinde durulmuştur. Her zaman tek dayanağının bilim olduğu belirtilmiş, bir toplumun kalkınmasının bilim ve teknolojiye bağlı olduğu ifade edilmiştir.

Atatürkçülük, Atatürk ilkelerinden oluşan bir düşünce sistemidir. Bu düşünce sisteminin temel esasları, Atatürk tarafından belirlenmiştir. Atatürkçülük, devlet hayatının her alanını ve toplumun fikir hayatını kapsar. Türk milletinin, bu gün ve gelecekte tam bağımsızlığa, huzur ve refaha sahip olmasını amaçlar. Devletin, millet egemenliği esasına dayandırılmasını öngörür. Aklın ve bilimin öncülüğünde, Türk kültürünün, çağdaş uygarlık düzeyi üzerine çıkarılmasını hedef alır (MEB, 1993:205).

İncelenen ders kitaplarında Atatürk’ün hayatına ve kişisel özelliklerine yer verilmiştir. Atatürk’ün kişisel özelliklerine yer verilirken onun ileri görüşlülüğü, açık sözlülüğü, çok yönlü olması, yöneticiliği, rehber oluşu, birleştirme ve bütünleştirici gücünden ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Bunun yanında akla önem verdiği için, bilimi yol gösterici olarak kabul ettiğinden, çalışkan ve azimli oluşundan bahsedilmiştir. Atatürk’ün ölümünün yurt içinde ve yurt dışında derin üzüntülere neden olduğu belirtilmiş bazı ünlü kişilerin bu konu hakkındaki sözlerine yer verilmiştir.

İncelenen 1993 tarihli ders kitabında cumhuriyetin önemine değinilmiştir. Bunun yanında Cumhuriyet ile birlikte değişen ekonomiden, sanattan, kadına verilen değerden bahsedilmiştir. Atatürk’ün en büyük eserinin cumhuriyet olduğu vurgulanmıştır. İlk Türk

devletlerinde kadına değer verildiğinden ancak Osmanlı devleti itibariyle kadının birçok haklardan mahrum kaldığından bahsedilmiştir. Cumhuriyetle birlikte kadının yeniden layık olduğu değere kavuştuğu ifade edilmiştir. Böylece uzak geçmiş olan İlk Türk devletleri benimsetilerek yakın geçmiş olan Osmanlı devleti ötekileştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ilk Türk devletleri ile Cumhuriyet arasında özdeşlik kurulmaya çalışılmıştır.

1993 sosyal bilgiler ders kitabında ilk kez hak kavramına bir başlık halinde yer verildiği görülmektedir. Anayasada yer alan haklar kısmına değinilmiş, bireyler hakları doğrultusunda bilinçlendirilmiştir. Herkesin dokunulmaz ve devredilmez hakları olduğu ifade edilmiş, kişilerin dokunulmazlığı, yaşama hakkı, din ve vicdan hürriyeti, konut dokunulmazlığı, düşünce hürriyeti gibi haklara yer verilmiştir (MEB, 1993:223).

İncelenen ders kitaplarında sonuç olarak vatandaşın ödevi ile ilgili anlatımlara bakıldığında ilköğrenim görme, kanunlara uyma ve saygılı olma, askerlik yapma ve vergi verme gibi temel görevlerden bahsedilmiştir. Bunların yanında bireylere sporun öneminden bahsedilerek bu noktada spor yapmaları gerektiği aktarılmıştır. Çağdaş, bilim ve teknolojiye önem veren bireylerin de yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Atatürk ve Atatürkçülük tanıtılarak bireylerce benimsetilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Atatürk'ü rol model olarak laik, çağdaş bireylerin yetiştirilmesi arzulanan hedefler arasında yer almaktadır.

1999 ve 2004 yıllarına ait ders kitaplarında elde edilen verilere göre vatandaşın ödevine yer verildiği görülmektedir. Öğrencilerin okulda ve toplum içerisinde uyması gereken kurallar ve ödevlerden bahsedilmiştir. Bireylerin çok çalışarak ailelerine ve topluma karşı görevlerini yerine getirebilecekleri ifade edilmiştir. Başarının çok çalışmakla elde edileceği vurgulanmıştır. Her fırsatta bilgi ve görgünün artırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Öğrencileri yetiştiren öğretmenlere saygı ve sevgi göstermek de bireylerin görevleri arasında yer almaktadır.

Vatandaşın ödevi arasında yer alan bir başka konu yaşlılara ve çocuklara yardım etmektir. Türk ailelerinde karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya önem verildiği ifade edilmiş bu noktada bireylerin yardımlaşmaya ve dayanışmaya önem vermeleri gerektiği vurgulanmıştır. Dayanışmanın tanımı yapılmış, özellikle aile bireyleri arasında güçlü dayanışma bağının yer aldığı belirtilmiştir. Öğrencilere dayanışmanın önemini kavramaları ve dayanışmayı sürdürmeye çalışmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Söz konusu kitaplarda tarihi ve kültürel değerlerle doğal güzelliklerin korunması da en önemli vatandaşlık ödevi arasında yer almaktadır. Bunun yanında Türkiye için

hammadde kaynağı ve doğal bir zenginlik olarak belirtilen ormanların korunması da başlıca vatandaşlık ödevleri arasında yerini almıştır. Bireylerden yapmaları beklenen bir başka ödev yurdun bölünmez bütünlüğünü korumaktır. Bunun yanında Atatürk ilkelerini öğrenmek, benimsemek ve davranış haline getirmek her Türk vatandaşının ödevi olarak belirtilmiştir.

İncelenen 1999 yılına ait ders kitaplarında iyi vatandaş vurgusunun yer aldığı görülmektedir. İyi bir vatandaş olmak iyi insan olmakla özdeşleştirilmiştir. İyi vatandaş olmanın ön şartının sorumluluk sahibi olmak olduğu belirtilmiştir. Bu durumun da ailede başlayıp okulda devam edeceği ifade edilmiştir.

Ders kitaplarında iş bölümünün öneminden bahsedilmiştir. Söz konusu ders kitaplarında iş bölümü ailede gerçekleştirilen davranışlarla aktarılmaya çalışılmıştır:

Çocukların aile içinde yaşlarına göre birtakım görevleri ve sorumlulukları vardır. Çocuklar, iş bölümünde kendilerine düşen görevleri, istekle ve özenle yapmalıdırlar. Sabahleyin kalkınca, yatağını topluyor ve düzeltiyor musunuz? Elbiselerinizi, önlüğünüzü kendiniz giyiyor musunuz? Düzenli bir şekilde ders çalışıyor ve okul eşyalarınızı koruyor musunuz? Her konuda tutumlu musunuz? Sofra kurulurken, kaldırılırken, çamaşır yıkanırken, ütülenirken annenize yardım ediyor musunuz? Bunlara benzer, gücünüzün yettiği çeşitli işleri yapıyor musunuz? Eğer bu sorulara olumlu cevap veriyorsanız, ailenize yeterinde yardımcı oluyorsunuz demektir (Şenünver, Karabulut vd., 1999:15).

1999 tarihli sosyal bilgiler ders kitaplarında tasarruf konusu bir başlık halinde verilmiştir. Özellikle aile hayatında bireylerin tasarruflu olmaları gerektiğinden bahsedilmiştir. Bireylerin bu konuda üretici olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Aile bireylerinin planlı yaşayarak ve genel masrafları en ucuza getirerek üretici olabilecekleri ifade edilmiştir. Bunun yanında kadınların örgü örerek diğer aile bireylerinin de ev eşyasını temiz kullanarak tutumlu olabilecekleri vurgulanmış öğrenciler bu noktada tasarruflu olmaya teşvik edilmiştir (Şenünver, Karabulut vd., 1999:16-17). Bireylerin tasarruf konusunda uyarıldıkları bir başka konu su tüketimidir. Suyun ölçsüz kullanılmasıyla zamanla susuz kalınacağından bahsedilmiş öğrenciler bu konuda bilinçlendirilmiştir (Şenünver, Karabulut vd., 1999:21).

Vatandaşın ödevleri arasında yer alan bir diğer konu temizliktir. Söz konusu ders kitaplarında temizliğin önemine değinilmiş, sağlıklı olmanın ilk şartı temiz olmaya bağlanmıştır. Bireylere temizlikle ilgili ilk bilgilerin aile ortamında verildiği daha sonra ise okul yaşamında bu konulara değinildiği ifade edilmiştir. Temizliğin Türk milletinin en

önemli özellikleri arasında yer aldığı ifade edilmiş, bireylerin bu konuda özenli olmaları gerektiği vurgulanmıştır (Şenünver, Karabulut vd, 1999:20).

1999 ve 2004 tarihli ders kitaplarında fedakârlık konusuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Toplum içerisinde bireyin değerinin topluma katkısı ile belirlendiği ifade edilmiştir. Toplumun çıkarının kişisel çıkarların üzerinde tutulması gerektiği belirtilmiş bu konuda Atatürk'ün , *'En iyi kişi, kendinden çok, ait olduğu toplumu düşünen, onun varlığının ve mutluluğunun korunmasına kendini adayan insandır.'* sözüne yer verilerek fedakârlık kavramı pekiştirilmeye çalışılmıştır.

İncelenen ders kitaplarında cumhuriyetle birlikte yaşanan değişimlere yer verildiği görülmektedir. Özellikle kadınların yaşamında yer alan değişiklikler vurgulanmıştır. İlk Türk devletlerinde toplumsal yaşamda kadının ve erkeğin eşit olduğu hatta kadınların yönetime dahi katıldıkları belirtilmiştir. Osmanlı devleti zamanında ise kadınların birçok haklardan mahrum bırakıldıkları vurgulanmış yakın tarih dışlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nden sonra Cumhuriyetin kurulması ile birlikte kadının yeniden layık olduğu haklara kavuştuğu belirtilmiş Cumhuriyet Osmanlı geçmişi ötekileştirilerek benimsetilmeye çalışılmıştır (Sarılioğlu ve Karadaş, 2004:65). Bu konuda özellikle Atatürk'ün Türk kadınına çok önem verdiğiinden bahsedilmiş gerçekleştirdiği inkılaplarla Türk kadınının toplumda saygın bir birey olmasını sağladığı ifade edilmiştir (Şenünver, Karabulut vd., 1999:38).Osmanlı devleti ile ilgili anlatımlara bakıldığında değinilen bir başka konu din ve devlet işlerinin birlikte yürütülmesidir. Özellikle hukuk kurallarının dinsel kurallara göre düzenlendiği vurgulanmış ve bu durumun Osmanlı Devleti'nin gerilemesinin en önemli nedenleri arasında olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyetle beraber laiklik ilkesinin benimsenmesiyle Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının din ve vicdan özgürlüklerinin anayasa ile güvence altına alındığı belirtilmiştir (Sarılioğlu ve Karadaş 2004:78).

Ders kitaplarından elde edilen bulgulara göre Atatürk'ün hayatından bahsedilmiş zekâsına, ileri görüşlülüğüne, açık sözlülüğüne vurgu yapılmıştır. Atatürkçülüğün tanımı yapılmış ve öneminden bahsedilmiştir. Bunun yanında Atatürk ilke ve inkılaplarına yer verilmiştir. Çağdaşlaşma, saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması, öğretim birliğinin sağlanması, öğretimin yaygınlaştırılması, kılık kıyafette değişiklik, soyadı kanununun kabulü gibi inkılaplara yer verilmiştir. Türk Devleti'nin Atatürk'ün temel ilkelerine dayanılarak kurulduğu vurgulanmış, öğrencilerin bu ilkeleri benimsemesi ve davranış haline getirmeleri istenmiştir (Sarılioğlu ve Karadaş, 2004:73).

İncelenen ders kitaplarında vurgulanan konulardan bir diğeri evrensellik ve barıştır. 2004 tarihli ders kitaplarında ulusların bir başka uluslara karşı saygılı olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Kendi uluslarını seven insanların diğeri ulusları da seveceğinden bahsedilmiştir. Atatürk'ün de her ulusa değer verdiği ve saygılı davrandığı belirtilmiştir:

Atatürk, hiçbir insana karşı düşmanlık duyulmaması gerektiğini belirtmiştir. "Biz kimsenin düşmanı değiliz! Yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanımız." diyerek diğeri uluslara ve tüm insanlığa sevgisini dile getirmiştir. İnsanları mutlu edecek ve onları birbirlerine yaklaştıracak olan en önemli şeyin insan sevgisi olduğunu belirtmiştir. Bizler de ulusumuzu sevmeli, diğeri uluslara karşı saygılı olmalıyız (Saralioğlu ve Karadaş, 2004:14).

Vatandaşın ödevine oldukça yer verilen söz konusu ders kitaplarında haklar konusuna bir başlık altında yer verilmemiş sadece anayasa ile güvence altına alındığından bahsedilmiştir.

Görüldüğü üzere 1999 ve 2004 tarihli ders kitaplarında vatandaşın ödevleri arasında yardımlaşma ve dayanışma, iş bölümü, tasarruflu olma, fedakâr olma, temiz olma gibi ödevler yer almaktadır. Ayrıca iyi vatandaş olmanın sorumluluk sahibi olmakla özdeşleştirildiği görülmektedir. İncelenen ders kitaplarında uzak geçmişle bağlantı kurularak Cumhuriyetin benimsetilmeye çalışıldığı görülmüştür. Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı bireylerin yetiştirilmesi arzulanmıştır.

2015 yılına ait sosyal bilgiler ders kitaplarında vurgulanan vatandaşlık anlatımlarına bakıldığında öncelikle vatandaşların kimliğine yer verildiği görülmektedir. Söz konusu ders kitaplarında 'Ben Kimim ?' sorusuna nüfus cüzdanı üzerinden Türkiye vatandaşım cevabının verilmesi sağlanmıştır. Nüfus cüzdanı üzerindeki bilgilerin neyi ifade ettiği açıkça belirtilmiştir. Bunun yanında Mustafa Kemal'in de bir kimlik kartına sahip olduğu aktarılmıştır. Böylece nüfus cüzdanı üzerinden bireylerde aidiyet hissi oluşturulmaya çalışılmıştır:

Ben Kimim? İnsanlar çeşitli kimlik belgeleri kullanmaktadırlar. Bunlardan en önemlisi nüfus cüzdanıdır. Nüfus cüzdanımız Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğumuzun bir göstergesidir. Nüfus cüzdanı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ailelere verilir ve o kişiye ait bilgileri içerir. Nüfus Cüzdanı, sürücü belgesi, kütüphane kartı gibi hayatımızı kolaylaştıran çeşitli kimlik kartları bulunmaktadır (Birbiçer, 2015:16).

Resim 4.8: Vatandaşın ödevi kategorisinin 2015 Sosyal bilgiler ders kitabına yansımaları (Birbiçer, 2015:16).

İncelenen ders kitaplarında görevler toplumda yer alan rollerle beraber aktarılmaya çalışılmıştır. İçinde yer alınan gruplarda herkesin bir görevinin olduğu vurgulanmıştır. Kişilerin görevlerinin yer aldığı gruplara göre değişkenlik gösterdiği ifade edilmiştir. Öğrencilerin okulda, aile ortamında ve yer aldıkları farklı gruplardaki görevlerine değinilmiştir. Özellikle sorumluluk kavramına önem verildiği görülmüştür. Sorumluluk bilinci bireylere bir hikâye üzerinden aktarılmaya çalışılmış, hiçbir görevin küçük görülmeyle yerine getirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bireylerin yer aldıkları gruplardaki sorumluluklarını yerine getirmeleri ile başarılı ve mutlu bir toplumun oluşmasına zemin hazırlanacağı ifade edilmiştir.

Yer aldığımız gruplardaki rollerimizin gereklerini yerine getirmek sorumluluk olarak isimlendirilir. Sonuç olarak rollerimize uygun davrandığımızda o rolle ilgili sorumluluklarımızı yerine getirmiş oluruz. Sorumluluklarımızı yerine getirerek başarılı ve mutlu bireylerin olduğu bir toplumun oluşmasına katkıda bulunuruz (Evirgen, Özkan vd., 2017:20).

Ders kitaplarında bahsedilen görevlerden bir diğeri fedakârlıktır. Bireylere Çanakkale Savaşı örneği verilerek fedakârlığın önemine değinilmiştir. Vatan için gerekirse canını verme fedakârlığında bulunmanın ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır (Birbiçer, 2015:42).

Söz konusu ders kitaplarında tasarruflu olmanın önemi vurgulanmış bireyler bu noktada bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Özellikle aile ortamında yapılan harcamalara dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Tasarrufun öneminden bahsedildikten sonra bilinçli tüketici olmanın önemine değinilmiştir. Market alışverişlerinde fiş alınması gerektiği belirtilmiş, tüketici haklarından detaylı olarak bahsedilmiştir. Böylece bireylerin bilinçli tüketici olmaları sağlanmaya çalışılmıştır (Birbiçer, 2015:91).

Vatandaşın ödevleri arasında yer alan iş bölümü konusu bireylere peynirin üretim aşaması anlatılarak verilmeye çalışılmıştır. Peynirin üretiminde yer alan kişi ve kurumlara yer verilmiş her birinin görevinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda bireylere herkesin bir görevinin olduğu ve bu görevlerin yerine getirilmesi gerektiği aktarılmıştır (Birbiçer, 2015:91).

Sosyal bilgiler ders kitaplarında meslek seçimi hakkında bireyler bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Her öğrencinin kendi ilgi ve yeteneklerine göre meslek seçmeleri gerektiği vurgulanmış bu bağlamda birçok mesleğin tanımına yer verilmiştir. Toplumun ihtiyaçlarının değişmesiyle beraber mesleklerin de zamanla değiştiği vurgulanmıştır (Birbiçer, 2015:94).

İncelenen ders kitaplarında teknolojinin olumlu ve olumsuz yanlarından bahsedildiği görülmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte birçok değişim yaşandığı vurgulanmıştır. Bu değişimlerin başında kültürel değişime değinilmiştir. Bireylerin artık yüz yüze iletişim kurmak yerine sanal ortamdan iletişim haline geçtikleri belirtilmiştir. Bu durumda sanal ortamın çok güvenilir bir yer olmadığı belirtilmiş öğrencilerin bu durumda dikkatli olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Teknolojinin geleneklerin de değişmesine neden olduğu vurgulanmış bayram kutlamalarının eskisi gibi olmadığı belirtilmiştir. Bu bağlamda öğrencilere teknolojik aletlerin kullanımında dikkatli olmaları gerektiği, gereğinden fazla zaman geçirmemeleri gerektiği belirtilirken teknolojiyi verimli bir şekilde kullanmalarının doğru olacağı vurgulanmıştır.

Resim 4.9: Vatandaşın ödevi kategorisinin 2017 Sosyal bilgiler ders kitabına yansımaları (Evirgen, Özkan vd., 2017:102).

Ders kitaplarında öğrencilere girişimciliğin öneminden bahsedilmiştir. Söz konusu kitaplarda yer verilen birkaç örnekle bireyler girişimcilik konusunda teşvik edilmiştir. Ekonomiye katkı sağlayan birçok projenin genç bireyler tarafından gerçekleştirilebileceği vurgulanmıştır. Böylece ülke ekonomisine katkı sağlayan girişimci bireylerin yetiştirilmesi arzulanmıştır.

2015 ve 2017 sosyal bilgiler ders kitaplarında dayanışma ve yardımlaşmanın öneminden bahsedilmiştir. Dayanışma ve yardımlaşmanın ilk olarak başladığı yer aile ortamı olarak belirtilmiştir. Aile bireyleri arasında yardımlaşmanın çok önemli olduğu Mustafa Kemal'in sözleriyle desteklenmiştir. Bunların yanında özellikle yaşanan afetlerden sonra Türk milletinin dayanışma içerisinde olduğu belirtilmiştir. Devlet kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının ve halkın el birliği ile zor günleri birlikte atlattıkları ifade edilmiştir. Ayrıca kermeslerin öneminden bahsedilmiş zor durumda olan bireylere yardım edilmesi gerektiği belirtilmiş bu gibi durumlarda gönüllülüğün esas olduğu vurgulanmıştır.

Kermesler önemli sosyal faaliyetlerden biridir. Çeşitli kurum ve kuruluşlar ile gruplar bir araya gelerek bu tür bir faaliyette bulunabilir. İnsanların ihtiyaç duydukları her şeyi, her zaman kendi kendilerine elde etmelerinin mümkün olmadığını hepimiz biliyoruz. Bu nedenle yardımlaşma ve dayanışma kaçınılmaz olmaktadır. Yardımlaşma ve dayanışma bir sorumluluk işidir. Bu ise insanın kendi iç dünyası ile ilgili bir durumdur. Bu tür faaliyetlerin en temel özelliği ise katılımcıların tamamen gönüllü olmasıdır (Birbiçer, 2015:128).

Sosyal bilgiler ders kitaplarında bireylerin yaşadıkları çevreye hatta dünyaya karşı duyarlı olmaları gerektiği aktarılmıştır. İşsizlik, yoksulluk, trafik, göç, salgın hastalıklar, israf, çarpık kentleşme ve çevre kirliliği gibi birçok sorunun insan yaşamı için büyük tehditler oluşturduğu bireylerin de bu konulara karşı duyarlı olmaları gerektiği belirtilmiştir.

Toplumsal sorunlar çoğu kez o toplumla sınırlı kalmaz. Toplumda ve dünyada yaşanan sorunlara çözüm bulunmadığı sürece bizleri de etkileyeceği bilinmelidir. Bu nedenle toplumsal duyarlılık gereklidir. Duyarlılık insan olmanın bir gereğidir. Sorunlara duyarlı olmak, insanlığa duyarlılık demektir. Örneğin "Deprem felaketini yaşayan insanların bir günü nasıl geçiyor, sıkıntıları nelerdir, onlar için neler yapılabilir?" düşüncesinde olmak, duyarlılık göstergesi olur (Evirgen, Özkan vd., 2017:184).

İncelenen sosyal bilgiler ders kitaplarından elde edilen bulgular doğrultusunda evrenselliğe vurgu yapıldığı görülmektedir. Farklı ülkelerin yaşam tarzlarına yer verilmiş, farklı yaşam tarzlarını bir çeşitlilik arz ettiği belirtilmiştir. Çeşitli ülkeler için önemli günlere yer verilmiştir. Bu günler arasında Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Nevruz Bayramı, Paskalya ve Noel bulunmaktadır. Turizmin gelişmesiyle birlikte Türkiye’de yaşayan bireylerin yabancılarla dostluk kurabileceği, bu sayede farklı arkadaşlıklar kurulacağı belirtilmiştir. Söz konusu ders kitaplarında farklı hayatlara saygı gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir:

Turizm halklar arasında kültürel etkileşimin en önemli araçlarından biridir. Turizm farklı bölgelerden ya da farklı ülkelerden insanları bir araya getirir. İnsanların birbirlerini daha iyi tanımalarını ve daha çok sevmelerini sağlar. Bugün, çok sayıda insan seyahat ediyor ve farklı kültürleri tanıma fırsatı buluyor. Turizmin gelişmesi ve turist sayısının aynı oranda artması, farklı kültürlerden insanların barış içerisinde yaşamasına önemli bir katkıdır (Evirgen, Özkan vd., 2017:176).

Ders kitaplarında vurgulanan bir başka konu bilim insanlarının hayatlarıdır. İbni Sina, Edison gibi kişilerin hayatlarına yer verilerek öğrencilerin bu gibi kişileri örnek almaları gerektiği belirtilmiştir. Bilimsel düşünmeye önem veren, araştıran, sorgulayan, merak eden, problem çözmeye çalışan bireylerin yetiştirilmesi arzulanan bu noktada öğrenciler bilinçlendirilmiştir.

2015-2017 tarihli sosyal bilgiler ders kitabında ‘Etkin Vatandaşlık’ adlı öğrenme alanına yer verildiği görülmektedir. Öğrenme alanı içerisinde ‘Halka hizmet edenler, yaşadığım yer ve yönetimi, katılım hakkı ve düşünce özgürlüğü, egemenlik ve bağımsızlık sembollerimiz’ konularına yer verilmiştir. Bu doğrultuda öğrenciler yönetimden haberdar edilmiş, hakları konusunda bilgilendirilmiş, yer aldığı ülke için egemenlik ve bağımsızlık sembollerinin farkına varmıştır. Söz konusu öğrenme alanı içerisinde sporun önemine değinilmiştir. Spordan barış ve kardeşlik aracı olarak bahsedilmiş, sporun yanında farklı faaliyetlerde de yer almak gerektiği ifade edilmiştir. Bunların yanında devlete yardımcı olan sivil toplum kuruluşlarından bahsedilmiş, birçok kişiye yardım ederek toplumsal birlik ve dayanışmayı artırdıkları vurgulanmıştır. Öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarının açtıkları kurslara katılabilecekleri belirtilmiştir.

Sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşların haklarına başlık halinde yer verilmiştir. Özellikle çocuk haklarına değinilmiş, dünyada ki bütün çocukların din, dil, ırk, renk, cinsiyet ayrımı olmaksızın eşit haklara sahip oldukları vurgulanmıştır. Çocuk

haklarının sözleşme ile güvence altına alındığında bahsedilmiş, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNİCEF)'na vurgu yapılmıştır. Yaşama, eğitim alma, düşünce özgürlüğü, katılım hakkı gibi haklardan bahsedilmiştir.

Hak ve özgürlüklerimiz Anayasamızda da yer almaktadır. Şimdi Anayasamızdaki temel hak ve özgürlüklerimizden bazılarını okuyalım. Madde 42 - Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz...Madde 56 - Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir...Madde 22- Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir...Madde 50- Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz (Evirgen ,Özkan vd., 2017:156).

Resim 4.10: Vatandaşın ödevi kategorisinin 2017 Sosyal bilgiler ders kitabına yansımaları (Evirgen, Özkan vd., 2017:24).

Söz konusu döneme ait ders kitabında Mustafa Kemal'in kişilik özelliklerine, hayatına yer verilmiştir. Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğünden, açık sözlülüğünden, vatan sevgisinden bahsedilmiştir. Türk milletinin temel özelliklerini yansıtan bir Türk büyüğü ve iyi bir yönetici çok yönlü bir önder olduğu vurgulanmıştır (Birbiçer, 2015:17).

Görüldüğü üzere 2015-2017 tarihli ders kitaplarında vatandaşın ödevleri arasında iş bölümü, yardımlaşma ve dayanışma, fedakârlık, tasarruflu olma gibi ödevler yer almaktadır. Ayrıca öğrencilerin girişimci, evrensel, sorgulayan, araştıran, merak eden, duyarlı bireyler olmaları gerektiği söz konusu ders kitaplarında vurgulanmıştır. Ödevlerin yanında sıklıkla haklardan bahsedilen ders kitaplarında birçok hakka yer verilmiştir. Öğrencilerin haklarının ve sorumluluklarının farkında olmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

2019 yılına ait sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşın tanımına yer verildiği görülmektedir. Vatandaş '*Aynı toprak üzerinde yaşayan ve aynı devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan kişilere vatandaş adı verilir*' şeklinde tanımlanmıştır. Vatandaşın tanımı yapıldıktan sonra etkin vatandaşın tanımına yer verilmiştir. Haklarını ve sorumluluklarını bilen ve buna göre hareket eden kişilerin etkin birer vatandaş olduğu belirtilmiş. Etkin vatandaşın oy kullandığı, vergisini düzenli olarak ödediği, askerlik görevini yerine getirdiği, sorumluluk bilinciyle hareket ettiği, hakkını bilip gerektiğinde kullandığı, ülke ekonomisine katkıda bulunduğu ve kanunlara uyduğu vurgulanmıştır. Bu noktada bireylerin etkin birer vatandaş olarak hem sorumluluklarının hem de haklarının farkında olmaları sağlanmaya çalışılmıştır (Şahin, 2019:11).

İncelenen ders kitaplarında bireylerin nüfus cüzdanlarına yer verildiği görülmektedir. Böylece öğrencilere Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldukları hatırlatılmış öğrencilerde aidiyet hissi oluşturulmaya çalışılmıştır. Resmi kimlik belgesinin kişinin kim olduğunu gösterdiği ifade edilmiş Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olunmasına dikkat çekilmiştir. Hayatın birçok yerinde işlerin kolaylaştırılması için kimlik kartının kullanıldığı ifade edilmiştir.

Kimlik kartımın ön yüzünde üstte Türkçe, altta İngilizce olarak TÜRKİYE CUMHURİYETİ KİMLİK KARTI yazıyor. Onun altında da kırmızı renkli ay yıldız yer alıyor. Bunlar benim Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir vatandaşı olduğumu gösteriyor (Tüysüz, 2019:13).

Ders kitaplarında teknolojinin yanlış kullanımına dikkat çekilmiştir. Hayatın vazgeçilmezleri arasına giren teknolojik ürünlerin basit önlemler olarak zararlarından kurtulunabileceği ifade edilmiştir. Cep telefonlarının yalnızca zorunlu hallerde ve kısa süreliğine kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bilgisayar kullanırken de çok dikkatli olunması gerektiği ifade edilmiştir. Uzun süre bilgisayar başında kalmanın fiziksel ve ruhsal olarak olumsuz yanlarının olduğu vurgulanmış öğrencilerin bu konularda dikkatli olmaları gerektiği söz konusu ders kitaplarında belirtilmiştir.

Bireylerin temizliğe dikkat etmeleri gerektiği öğrencilere aktarılmış ve özellikle sebze, meyve gibi gıdaları satın alırken temizliğine önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ambalajlı gıdalar alırken ise üretim ve son kullanma tarihlerine dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanında ambalajların geri dönüştürülebilir olmasına da dikkat etmek gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca yapılan alışverişlerde yerli malı tercih edilerek ülke ekonomisine katkıda bulunulması gerektiği aktarılmıştır.

Aile bütçesi hazırlanırken anne ve babaya yardım edilmesi gerektiği ders kitaplarında belirtilmiştir. Zorunlu ihtiyaçlara öncelik vererek ihtiyaç olmayan şeylerin alınmaması gerektiği ifade edilmiştir. Tasarruf konusuna oldukça yer verilen ders kitaplarında insanların isteklerinin sınırsız olduğu fakat parayı ise sınırlı olduğu ve para kazanmanın kolay bir iş olmadığı belirtilmiştir. Bunu bilerek harcama yapılması gerektiği, bir ürün alırken birkaç yerden fiyat kontrolü yapılarak alınmasının daha doğru olacağı belirtilmiştir. Sosyal bilgiler dersi sayesinde öğrencilerin aile bütçesi oluşturmayı öğrenecekleri ve böylece tasarruf yapabilecekleri öğrencilere aktarılmıştır. Tasarrufa vurgu yapıldıktan sonra israf konusuna değinilmiştir. Özellikle ekmeğin, suyun, elektriğin, kâğıdın, giysilerin ve zamanın israfına değinilmiş bu konuda öğrencilerin daha dikkatli olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Böylece öğrencilerin tasarruflu olarak israf konusunda da duyarlı olmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

İncelenen ders kitaplarında öğrencilerin görevi arasında yer alan konulardan biri de bilinçli tüketici olmaları gerektiğidir. Satın alınacak ürünlerin garanti belgesinin olup olmadığına bakılması gerektiği belirtilmiştir. Öğrencilerin ürünlerle ilgili herhangi bir sorun yaşadıklarında Tüketici Sorunları Hakem Heyetine başvurabilecekleri ifade edilmiş böylece bireylere haklarından da bahsedilmiştir. Bilinçli tüketicinin özelliklerinden birinin de reklamların etkisinde kalmamalarıdır. Öğrencilerin, firmaların satış yapmak için ürünlerinin sadece iyi yönlerini gösterdiklerini bilmeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Sosyal bilgiler ders kitaplarında girişimciliğe vurgu yapıldığı görülmektedir. Öğrencilerin üretken olmaları gerektiği belirtilmiş girişimcinin özelliklerine yer verilmiştir. Bir girişimcinin, özgüven sahibi, hayal gücü geniş, kararlı ve azimli, çalışkan, planlı, yeniliklere açık, meraklı, gözlem yeteneği gelişmiş olduğu ifade edilmiştir. Öğrenciler girişimci olmaları konusunda teşvik edilmiştir.

Üreten çocuk topluluğunu kurarken ülkemizde ve dünyada giderek yayılan bir harekettten esinlendik. “Maker(Meykır) Çocuk” denilen bu harekete katılan çocuklar okullarında ve özgürce çalışabilecekleri her yerde hayal güçlerini zorluyorlar. Önceleri küçük projelerle, kes yapıştur gibi el becerilerini geliştiren oyunlarla başlıyor, ardından da geleceğin teknolojisinin temellerini atıyorlar (Tüysüz, 2019:164).

Ders kitaplarında çalışkanlığa vurgu yapıldığı görülmektedir. Öğrencilerin araştırma ve inceleme yaparken konulara bilimsel yaklaşımları gerektiği belirtilmiştir. Bilim insanları örnek verilerek tıpkı onlar gibi zorlukların üstesinden gelebilmeleri gerektiği ve başarısızlıklar karşısında pes edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Sabırlı bir

şekilde çalışmalarını sürdüren her insanın hedefine mutlaka ulaşacağı belirtilmiştir. Çalışkanlığın yanı sıra söz konusu ders kitaplarında iş bölümüne de vurgu yapıldığı görülmektedir. Temel ihtiyaçların karşılanması için birçok kurumun görev yaptığı ifade edilmiştir. Öğrencilerinde sorumluluk sahibi olarak kendilerine düşen işleri yapmaları gerektiği belirtilmiştir.

Sosyal bilgiler ders kitaplarında kendin keşfetmek konusuna değinilmiştir. Her çocuğun kendi içinde keşfedilmek için haykıran bir ses olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin küçük yaşlardan itibaren kişisel özelliklerinin ve yeteneklerinin farkında olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Böylece bireylerin kendilerini geliştirerek daha başarılı olacakları belirtilmiştir. Bu bağlamda öğrenciler kişisel özellikleri ve yeteneklerini tanımları doğrultusunda teşvik edilmiştir.

Söz konusu ders kitaplarında öğrencilerin farklılıklara saygı duymaları gerektiği vurgulanmıştır. İnsanların karakterleriyle olduğu gibi duygu ve düşünceleriyle de birbirlerinden ayrıldığı belirtilmiştir. İnsanlar arasındaki bu çeşitliliğin doğal karşılanıp bir zenginlik olarak görülmesi gerektiği ifade edilmiştir. İnsanların farklılıklara saygı konusunda geçmişten bugüne önemli gelişmeler gösterdiği fakat eksikliklerini tam olarak gidermediği belirtilmiştir. Oysa ırk, dil, din, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin hangi düşünceden veya ülkeden olursa olsun her insanın saygıya değer bir varlık olduğu vurgulanmıştır. Bunların yanında bedensel engelliliğe de vurgu yapılmış bedensel engelliliğin bir eksiklik değil sadece farklılık olduğu bu durumda olan insanlara da saygı duyulması gerektiği ders kitaplarında ifade edilmiştir.

Ülkeler arasındaki farklılıklar ayrışma, dayatma ve çatışma nedeni değil birer zenginlik kaynağı ve ilerleme aracı olarak görülmelidir. İnsan kendisinden farklı olana saygılı olursa karşısındaki de ona saygı duyar. Aksi hâlde aynı karşılığı alır ve karşılıklı saygı yerini çatışmaya bırakır. Bu nedenle daha yaşanabilir bir dünya için insanlar birbirlerinin doğuştan gelen farklılıklarına saygılı olmalıdır. Farklılıklara saygı gösterildiği ölçüde insanlar arasındaki düşmanlık duyguları ve ön yargılar ortadan kalkar. Böylece barışın ve sevginin hâkim olduğu, insan onurunu yücelten bir dünya kurulur (Tüysüz, 2019:195).

Ders kitaplarında vatandaşların ödevi arasında yer alan bir başka konu empatidir. Bu konuda ders kitaplarında özellikle mülteciler ve engelli bireyler örnek olarak verilmiştir. Mültecilerin de daha önceden bir ailelerinin, evlerinin olduğu ve her şeylerini kaybettikleri belirtilmiştir. İnsanların evlerinden ve alışkanlıklarından koparak yabancı oldukları bir ülkede yaşamalarının ne kadar zor olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden öğrencilerin ellerinden geldiğince bu durumda olan kişilere yardım etmeleri gerektiği

vurgulanmıştır. Engelli bireyler konusunda da ne kadar zor bir yaşam sürdükleri belirtilmiş, her fırsatta onlara da yardım edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda bakıldığında empatinin yanında söz konusu ders kitaplarında yardımlaşma ve dayanışmaya da vurgu yapıldığı görülmektedir. Yardımlaşma, dayanışma ve iş birliği içinde hareket ederek toplum yararına hizmet eden kuruluşlara yani sivil toplum kuruluşlarına da ders kitaplarında yer verilmiştir.

İncelenen 2019 tarihli ders kitaplarında bireylerin, toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarından önde tutmaya çalışmaları gerektiği aktarılmıştır. Bu bağlamda gerekirse bu uğurda canını seve seve verme durumunda olmalarından bahsedilmiştir. Özellikle savaş zamanlarında geçmişte yaşamış kişilerin buldukları fedakârlıklar aktararak öğrencilerin de bu konularda dikkat etmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Milli Mücadele dönemlerinde Türk milletinin ve Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük fedakârlıklarda bulunduğu belirtilmiştir.

Sosyal bilgiler ders kitaplarında sosyalleşmenin tanımına yer verilmiştir. Sosyalleşme sürecini tamamlaya bireylerin toplum hayatına daha kolay uyum sağladığı ve hayatlarında daha mutlu oldukları ifade edilmiştir. Sosyalleşen bireylerin kendi kararlarını kendileri alarak kişilerle ortak hareket edebilme ve iş birliği yapabilme becerilerinin kazandığı belirtilmiştir.

Bireyin içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olma sürecine sosyalleşme denir. Bu süreçte birey, toplumun kültürel değerlerini öğrenir ve kendine has beceriler edinir. Sabah uyandığımızda ailemize 'Günaydın' demek, kahvaltı bittikten sonra annemize 'Eline sağlık' deyip teşekkür etmek, aile büyüklerimiz işe giderken onları güler yüzle uğurlamak aile içinde sosyalleşmeye örnektir. Okula gittiğimizde arkadaşlarımızla selamlaşmak onların hatırını sormak, evden getirdiğimiz yiyecekleri arkadaşlarımızla paylaşmak okulda sosyalleşmeye örnektir (Şahin, 2019:s.19).

Vatandaşın ödevi yanında vatandaşın hakları konusuna da söz konusu ders kitaplarında yoğunlukla yer verildiği görülmektedir. Ders kitaplarında öncelikle hak tanımına yer verilmiş ardından temel haklara ve çocuk haklarına detaylı bir şekilde değinilmiştir. Yaşama, beslenme, eğitim, barınma gibi haklardan bahsedilmiş öğrenciler bu konuda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Irk, dil, din, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın her çocuğun çocuk haklarından yararlanması gerektiği belirtilmiştir. Eğitim alma; şiddet, istismar, ihmal ve diğer tehlikelere karşı korunmanın da çocuk hakları arasında yer aldığı vurgulanmıştır. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ile çocuk haklarının kullanma konusunda karşılaşılan engellerin çözülebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca temel

hakların ihlal edildiği veya gereksiz yere sınırlandırıldığı bir toplumda insanların mutlu huzurlu yaşamalarının mümkün olmayacağı vurgulanmıştır.

Temel hak ve özgürlüklerin korunduğu ve kullanıldığı bir toplumun bireyleri huzur ve güven içinde yaşar. Topumlarda adalet ve eşitlik insanlar arasında daha kolay sağlanır. Bireyler kendi yeteneklerini ön plana çıkararak ülkelerine daha faydalı hale gelirler. Demokratik yaşam daha kolay gelişir. İnsanların gelecek korkusu ortadan kalkar. İnsanların vatandaşı olma bilinçleri üst seviyeye çıkar. İnsanlar arasında birlik ve beraberlik sağlanır. Sivil toplum kuruluşları daha rahat çalışma ortamı bulur ve insanlara daha faydalı hizmetler sağlayabilir. İnsanlar arasında dil, din, ırk, cinsiyet ve siyasi düşünce ayrımı yapılmaz (Şahin, 2019:170).

2019 tarihli ders kitaplarında Cumhuriyetin öneminden bahsedilmiştir. Öğrencilerin Cumhuriyeti korumaları ve yaşatmaları gerektiği ifade edilmiştir. Cumhuriyetin bir yönetim şeklinden ibaret olmadığı, aynı zamanda özgürlük, kurtuluş, diriliş, birlik olduğu vurgulanmıştır.

Cumhuriyet güneşi hiç söner mi? Cumhuriyet, bir yönetim şeklidir. Halkın, seçtiği kişiler tarafından yönetilmesidir. Oysa Türk milleti için cumhuriyet sadece bundan ibaret değildir. Cumhuriyet; özgürlüktür, kurtuluştur, diriliştir, birliktir, her şeydir. Kurumaya yüz tutmuş bir çınar ağacının yeniden canlanmasıdır. Öyleyse biz gençlerin hedefleri neler olmalıdır? Öncelikle ahlaklı, millî değerlerine ve bilime önem veren, cumhuriyeti savunan ve koruyan bir nesil olmalıyız. “Bu vatan uğruna ölürüm.” demek yetmez. “Bu vatani, bu bayrağı ilelebet yaşatmak için çalışırım, bir anı dahi boşa geçirmem.” de demeliyiz. Kadın erkek, çoluk çocuk hepimiz bu vatan için kanlarını döken şehitlerimizi unutmamalıyız. Tarihten aldığımız derslerle geleceğe yönelik çabalar göstermeli, cumhuriyetimizi sonsuza dek yaşatmalıyız (Tüysüz, 2019:169).

Sosyal bilgiler ders kitaplarında 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen darbe girişiminden söz edilmiştir. 15 Temmuz darbe girişimi ile birlikte demokrasiye karşı bir savaş açıldığından bahsedilmiş, darbeyi gerçekleştirilenler vatan haini olarak adlandırılmışlardır. 15 Temmuz 2016 tarihinin “Demokrasi ve Millî Birlik Günü” olarak tarihe geçtiği ifade edilmiştir.

Darbe girişimi sırasında terör örgütünün silahlı kuvvetlerimizin içinde yapılanmış unsurları devletimizin tanklarını, uçaklarını, helikopterlerini gasbederek bunları milletimize karşı kullanmışlardır. İradelerini çıkarları uğruna başkalarının emrine veren örgüt mensupları başta TBMM ve Cumhurbaşkanlığı Külliyesi olmak üzere emniyet ve istihbarat binalarını bombalamışlardır. Ancak Türk milleti hain terör örgütünün bu darbe girişimine sessiz kalmamıştır. Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan’ın çağrısı üzerine her kesimden vatandaşımız ülkemizin bağımsızlığını ve geleceğini korumak üzere sokaklara çıkarak darbecilere “dur” demiştir (Tüysüz, 2019:170).

15 Temmuz gecesi kahraman Türk milleti tankların önüne korkusuzca yatarak ve göğsünü kurşunlara siper ederek darbe girişimini bastırdı. Böylece tek millet, tek bayrak, tek vatan ve tek devlet uğruna canını vermekten çekinmeyeceğini göstererek bir demokrasi destanı yazdı. O gece darbecilerin açtığı ateşle 248 vatandaşımız şehit düşerken 2.196 vatandaşımız da yaralanarak gazi oldu (Tüysüz, 2019:170).

Sonuç olarak 2019 tarihli ders kitaplarında vatandaşın ödevi ile ilgili anlatımlara bakıldığında öncelikli olarak vatandaşın tanımı yapılmış etkin vatandaşa değinilmiştir. Bireylerin sorumluluklarının yanında haklarının da olduğu ve bu hakları kullanmaları gerektiği ifade edilmiştir. Sorumluluklardan ziyade haklardan söz edilen ders kitaplarında bireylerin kendilerini keşfetmelerinin, girişimci olmalarının, bilinçli tüketici olmalarının, tasarrufa, iş birliğine önem vermelerinin önem arz ettiği belirtilmiştir. Bunların yanında cumhuriyetin önemine değinilmiş genç nesillerin cumhuriyeti korumak ve devam ettirmek görevlerine vurgu yapılmış, cumhuriyete bağlı bireylerin yetiştirilmesi arzulanmıştır. Ayrıca 15 Temmuz darbesine vurgu yapılarak öğrencilerde o güne dair bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM V

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada 1970'den günümüze sosyal bilgiler ders kitapları vatandaşlık aktarımı açısından incelenmiştir. Araştırmanın alt problemleri kapsamında incelenen sosyal bilgiler ders kitaplarında *milli ögeler*, *vatan ve vatandaşlık* temalarının yer aldığı görülmüştür. Bu temalara ilişkin sonuçlar şu şekildedir.

5.1.1. Milli Ögeler Temasına İlişkin Sonuçlar

Milli ögeler teması ele alındığında söz konusu temanın tüm ders kitaplarında yaygın bir şekilde yer aldığı görülmektedir.

Milliyetçilik, tarihsel gelişme süreci içerisinde, toplumda ortak bir ulusal kimlik yaratılması yolunda önemli işlevi olan bir ideoloji olarak ifade edilebilir. Farklı toplumsal yapılarda ulus-devletin kurulması ve yaşatılması noktasında milliyetçilik, geniş kitleleri etkilemiş ve önemli siyasal sonuçların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Turan, 2011:136). Milliyetçilik temel olarak üç hedefe yönelmiş bir ideolojidir:

- 1- Ulusal ekonomiyi yaratmak,
- 2- Özerk bir ulusal yasama/yürütme organı (ulus-devletin siyasal ve idari örgütünü) oluşturmak ve ayırıcı bütün bağ ve ilişkileri (bireysel, yöresel bağları ve cemaat bağlarını) bu organın denetimi ve bütünleştiriciliği altında toplamak,
- 3- Ulusal bir kültür (ortak değerler ve beklentiler sistemi) ve buna bağlı bir kimlik tanımlaması yaratmak (Aydın, 2000:61).

Milliyetçiliğin ve dolayısıyla milli ögelerin ulus inşasında önemli bir yeri vardır. Bu yüzden geçmişten günümüze sosyal bilgiler ders kitaplarında merkezi bir konumda yer almaktadır. Milli ögelerde milli birlik ve beraberlik, Türklük vurgusu, milli dil, milli kültür, ırk vurguları ön plana çıkmaktadır. Bu vurgular genel olarak devamlılık arz etmektedir. Öğrencilere milliyetçi vurgular üzerinden aidiyet duygusu kazandırmak için birçok ikna edici örnekler verilmiştir. Bu örnekler kimi zaman köy hayatından, kimi zaman tarihsel olaylardan kimi zaman da geçmişteki fedakârlıklardan bahsetmektedir. Bu noktada temel amaç öğrencilerde ortak tarih ortak kültür duygusu oluşturmaktır.

1970 tarihli sosyal bilgiler ders kitaplarında milli ögeler önemli bir rol oynamaktadır. Milli birlik ve beraberlik vurgusu özellikle köy hayatından örnekler verilerek aktarılmıştır. Söz konusu ders kitabında özellikle Türklük vurgusu yer almaktadır. Rakım Çalapala'nın kaleme almış olduğu bu kitapta Türklük vurgusunun hemen hemen her sayfada yer aldığı görülmektedir. Söz konusu ders kitabı Mustafa Kemal'in 'Ne Mutlu Türküm Diyene' sözleri ile başlamış ve yine aynı sözle sonlanmıştır. 1970 sosyal bilgiler ders kitaplarında diğer yıllara ait ders kitaplarından daha fazla Türklük vurgusuna ya da Türklüğe önem verildiği görülmüştür. Türk milletinin özelliklerine değinilen söz konusu ders kitabında Türklerin doğru, cesur, konuksever, yardımsever, temiz ve hoşgörülü olduklarından bahsedilmiştir. Bunun yanında Türkleri birbirine bağlayan bağlardan söz edilmiş, dil, tarih, yurt, ekonomi, kültür ve ülkü bağlarına vurgu yapılmıştır. Sosyal bilgiler ders kitabında milli dil unsuruna yer verilmiştir. İncelenen ders kitabında milli dil vurgusu yapılmadan önce Türklerin anayurdu olan Orta Asya'dan söz edilmiştir. Milli dil unsurunun özellikle 1970 tarihli ders kitaplarında yer alması dikkat çekicidir. Milli dil unsurunun yanı sıra ırk unsuru da özellikle 1970 tarihli ders kitabında yer almaktadır. Irk ile ilgili anlatımlarda insanlar deri renklerine göre sınıflandırılmış Türklerin sarı ırka mensup oldukları vurgulanmış ve siyah ırkın geri kalmışlığından bahsedilmiştir. Civan (2007) çalışmasında incelemiş olduğu vatandaşlık bilgisi ders kitaplarında Türk milletini oluşturan öğelere yer verildiğini ifade etmiştir. Bu ögeler içerisinde yurt birliği, dil birliği, tarih birliği, kültür birliği ve ülkü birliğinin yer aldığını belirtmiştir. Üstel (2004) çalışmasında dil unsurunun 1927'den sonraki ders kitaplarında ulusun kurucu özellikleri arasında kararlı bir şekilde yer almasının, Türk ulus devletinin kültürel ve siyasal konsolidasyon süreciyle ilgili olduğunu vurgulamıştır. Kayaalp (2015) çalışmasında cumhuriyet dönemi ders kitaplarında ulusal kimliğin oluşturulmaya çalışıldığından bahsetmiş özellikle Türklük temelli kimliğin oluşturulmaya çalışıldığı söz konusu kimlik dışında kalan unsurların ise dışlandığına vurgu yapmıştır.

1979 tarihli ders kitaplarına bakıldığında milli birlik ve beraberlik anlatımlarında, birlik ve beraberliğin ailede başladığından söz edilmiştir. Aileden sonra vatan için birlik içinde olunmasının önemine vurgu yapılmıştır. Türk milletinin özelliklerine yer verilmiş aynı topraklar üzerinde yaşamının önemine değinilmiştir. Bunun yanında ırk anlatımı ile ilgili vurgulara yer verilmiştir. Altındağ (2013) çalışmasında Türklük ve ırksal özelliklerin ulus inşasında köşe taşı oluşturduğunu vurgulamıştır. Irk teorisinin Osmanlı devletinin çöküşüyle Türkiye dahil ulus devletlerin yaratılması arasındaki geçiş döneminde önemli bir

rol aldığını belirtmiştir. Yıldırım (2014:104) 'ın anlatımına göre ulus-devlet, vatandaşlarına ait oldukları milletin geçmişini benimsetmek ve tanıtmak istemektedir. İçinde bulunulan şimdiki zamanın değerleri doğrultusunda makbul bir geçmiş inşa etmek ve bu geçmiş vasıtasıyla fertlerde oluşturulan kolektif bellek üzerinden geleceği kurgulamak temel amaçtır. Ders kitaplarında yer alan ırk anlatısı da bu konuda değerlendirilebilir.

1997 tarihli sosyal bilgiler ders kitaplarında milli birlik ve beraberliğin tanımı yapılarak öneminden bahsedilmiştir. Bu noktada Milli Mücadele dönemlerine ait vurgulara yer verilmiştir. Söz konusu ders kitaplarında milletin tanımı yapılmış, milleti bir arada tutan bağlardan bahsedilmiştir. Diğer ders kitaplarında olduğu gibi Türklerin doğru, çalışkan, temiz, hoşgörülü olduklarından söz edilmiştir.

İşler (2019)'in anlatımına göre Türk milliyetçiliğinin zirve noktasına ulaştığı dönem Milli Mücadele yılları olmuştur. İstiklal Harbi'nde vatan ve millet kavramlarının bütünleşmesiyle toplumsal millet bilinci güçlenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde milliyetçilik akımının şekillenmesi ile Milli Mücadele ve yeni kurulacak olan devletin temeli teşkil edilmiştir. Bu durum hem milliyetçiliği beslemiş hem de milliyetçilik tarafından beslenmiştir (İşler, 2019:99). Türk milliyetçiliğinin özellikle Milli Mücadele döneminde yükselmiş olmasıyla beraber ders kitaplarında özellikle milli birlik vurgusu anlatımlarında milli mücadeleye değinilmiştir. Bu bağlamda öğrencilere savaşlar üzerinden birlik ve beraberliğin önemi anlatılmış, birlik duygusunun pekiştirilmesi sağlanmıştır.

1999 tarihli ders kitaplarında milli birlik ve beraberlik anlatımlarında öncelikle okul vurgusunun yer aldığı görülmektedir. Okul kutsallaştırılmış ve öğrencilerin bu kutsal yuvada birlik ve beraberlik içinde yer almalarının öneminden bahsedilmiştir. Toplumda yer alan bireylerin acı ve kederli günlerde birbirlerinin yanında yer almaları gerektiğinden bahsedilmiş Milli Mücadele dönemlerine vurgu yapılmıştır. 1999 ve 2004 tarihli ders kitaplarında Türklerin özelliklerine yer verilmiş Türklerin tarihinden bahsedilmiştir. 2004 tarihli ders kitaplarında ulusun tanımına yer verilmiş ulus sevgisinin tüm sevgilerin üzerinde olduğu belirtilmiştir.

2015 tarihli ders kitaplarında milli birlik ve beraberlik anlatımlarında diğer ders kitaplarında olduğu gibi milli mücadele dönemlerine vurgu yapılmıştır. Bu ders kitabında Türklerin özelliklerine yer verilmemiş fakat milli kültür unsurlarına değinilmiştir. 2017 tarihli ders kitaplarında Türklerin oyunlarından, türkülerinden, bayramlarından bahsedilmiştir.

2019 tarihli ders kitaplarında milli birlik ve beraberliğin kültürel unsurlarla sağlanabileceği ifade edilmiştir. Gelenek ve göreneklerin, bayrak ve vatan sevgisinin birlik ve beraberlik noktasında etkili olduğu ifade edilmiştir. Bayramların, inançların ve ortak değerlerin önemi üzerinde durulmuştur. Milli kültürün zaman içerisinde değişebileceğine vurgu yapılmıştır. 2019 tarihli ders kitaplarında milli dil, ırk, Türkün karakteri anlatımlarına yer verilmediği görülmektedir.

Smith (2009) milli semboller, gelenekler ve seremonilerin milliyetçiliğin en etkili ve devamlılık arz eden unsurları olduğunu belirtmektedir. Milli semboller, gelenekler ve seremonilerle milliyetçiliğin temel kavramları cisimleştirilmektedir. Böylece tüm topluluk üyeleri için milliyetçilik görünür hale getirilmektedir. Soyut bir ideolojinin öğretileri, topluluğun bütün katmanlarında duygusal tepkiler oluşmasını sağlayan elle tutulur somut terimlerle ifade edilmektedir (Smith, 2009:127). Milletın üyesi olan bireyler bazı simgeleri, değerleri, inançları ve gelenekleri içselleştirebilir ve onları kendilerinin bir parçası olarak anlamlandırabilirler. Bireylerin kimliklerini inşa ederken onların topraklarına, dillerine, simgelerine ve inançlarına yaptıkları duygusal yüklemeler milliyetçiliğin yeniden üretilmesini ve yayılmasını kolaylaştırmaktadır (Gökalp, 2007:292).

Gürses(2010), yurt bilgisi ders kitaplarını incelediği çalışmasında kurucu dönem (1930-1950) ders kitaplarında kültürel millet anlayışının benimsendiği sonucuna ulaşmıştır. Buna göre vatandaş kendi kültürünü muhafaza ederek bir modernleşme içerisinde olmalıdır. Aynı zamanda farklılıklar reddedilir ve insanı akıl aracılığıyla doğruya ulaşabileceği aktarılır. İlk dönemin kurucu rolünden kaynaklanan vatandaş özellikleri, diğer dönemlerde de devam etmiş ortak tarih, dil, ırk, vatan, anayasal düzene sahip kökensel özellikler, ortak bir milli eğitimle vatandaşta geliştirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet pedagoğlarının, okuldan-özellikle de okullaşmanın en yüksek olduğu ilkokuldan- bekledikleri 'milli yurttaş'ı üretmesidir.

5.1.2. Vatan Temasına İlişkin Sonuçlar

Geçmişten günümüze incelenen ders kitaplarında vatan vurgusunun yer aldığı görülmektedir. Vatan vurgusu içerisinde aile ve vatanın maddi unsurları kategorilerine yer verilmiştir.

Aile ile ilgili anlatımlara bakıldığında 1970'ten bugüne tüm sosyal bilgiler ders kitaplarında yer aldığı görülmektedir. Ders kitaplarında aile içerisinde yer alan bireylerin birbirlerine sevgi duymaları gerektiği belirtilmiştir. Ailenin güçlü bir toplum olduğu

üzerinde durulmuş, milletin, devletin ve insanlığın çekirdeği olduğu vurgulanmıştır. Üstel (2004) ailenin hem bir kurum hem de bir metafor olarak millet kurgusunun merkezinde yer aldığını vurgulamıştır. Devletin aile aracılığıyla toplumdaki sosyal düzenin hem yerleşikliğini hem de devamlılığını güvence altına almak istediğini belirtmiştir. Smith (2009) aile metaforunun milliyetçilik için vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtmiştir. Millet büyük bir aile olarak resmedilir ve mensupları aynı dili konuşan ana veya baba toprağında yaşayan kardeşlerdir. Bu suretle millet ailesi bireyin ailesinin önüne geçmektedir ve sadakat ve bağlılık açısından bireyin ailesinden aşağıda değildir. Tarcan (1954) ailenin vatanın küçük bir örneği olduğunu belirtmiş vatanın saadetinin aile ocaklarının saadetine bağlı olduğunu vurgulamıştır.

Caymaz(2008), Hasan Ali Yücel'in yurttaşlık ile ilgili öğütlerine yer verdiği kitabında Hasan Ali Yücel'in aile ilgili vurgularına dikkat çekmektedir. Hasan Ali Yücel'e göre iyi insan ve iyi vatandaş olabilmek için fertlerin iyi evlat, iyi ana ve baba, iyi kardeş olmalarını gerekli göstermektedir. Bu noktada söz konusu ders kitapları iyi vatandaş profilini çizmeye çalışırken aile unsuruna vurgu yapmaktadır.

Vatanın maddi unsurları kategorisininin 1970, 1979-1982, 1993-1997, 1999-2004 yıllarına ait ders kitaplarında vurgulandığı görülmektedir. Bu tarihten sonraki incelenen ders kitaplarında vatanın maddi unsurlarına yer verilmediği görülmektedir. Vatanın maddi unsurlarına yer verildiği ders kitaplarında vatan coğrafi özelliklerle tanıtılmıştır. Türkiye'nin cennet vatan olduğuna dair vurgular yer almaktadır. Üstel (2004), makbul vatandaşı anlattığı kitabında vatan ile ilgili vurgulara değinmiştir. Üstelin anlatımına göre çocuklara vatan fikrini verebilmek için vatan fikrini oluşturan maddi unsurların aktarılması yoluna başvurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda vatanın taşını, toprağını, dağlarını, ormanlarını, nehirlerini öğrencilere göstererek onlarda vatana karşı bir aşk oluşturulmaya çalışılmaktadır.

5.1.3. Vatandaşlık Temasına İlişkin Sonuçlar

İncelenen ders kitaplarında vatandaşlık teması devletin ödevi ve vatandaşın ödevi kategorileri ile sunulmuştur.

Liberal öğretilere göre devlet, soyut ve biçimsel bir kurumdur. Liberal devlet, toplumun sadece özgürlük, güvenlik, mülkiyet ve baskıya karşı direnmeyle çerçevesi çizilen 'doğal haklar'ının bekçisidir. Marksist görüş ise, hukukun göstergesi ve genel

faydanın savunucusu olması gereken devleti, egemen sınıfların çıkarlarının hizmetinde bir aygıt olarak tanımlamaktadır (Üstel, 1999:78).

1970'den günümüze sosyal bilgiler ders kitaplarında devletin ödevine yer verilmiştir. 1970 yılında özellikle vatandaşların canını ve malını ayrıca yurdu koruma görevine değinilirken günümüz ders kitaplarında özellikle vatandaşların haklarını koruma görevine dikkat çekilmiştir. Bunun yanında hemen hemen tüm ders kitaplarında devletin yönetimdeki görevlerine yer verilmiştir.

1970 sosyal bilgiler ders kitabında bakıldığında vatandaşın temel ödevleri arasında kanunlara uymak, askerlik yapmak, vergi vermek, seçim hakkını kullanmak gibi görevler yer almaktadır. Askerlik yapmak bayram olarak nitelendirilmiştir ve Türk gençlerinin bu görevi 'seve seve' yerine getirdikleri belirtilmiştir. Ayrıca temiz, görgü kurallarına uyan, nerede nasıl davranılması gerektiğini bilen bireylerin yetiştirilmesi arzulanmıştır. Söz konusu ders kitabında iş bölümüne, çalışkanlığa, sporun önemine değinilmiştir. İyi vatandaş memurlara zorluk çıkarmayan kişi olarak tanıtılmış ve bireylerin itaat etmeleri empoze edilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet yönetimine oldukça değinilen ders kitabında bireylerin cumhuriyete bağlı olmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet yönetimi ile birlikte birçok şeyin değiştiğini ve geliştiğini vurgulayan söz konusu ders kitabı Osmanlı devletini de dışlamış ve ötekileştirmiştir. Osmanlı yönetimindeki padişahların değersiz, bilgisiz ve ahlaksız oldukları vurgulanmıştır. Bu noktada özellikle II. Abdülhamit hedef alınmıştır. Osmanlı yönetimi dışlanarak Türk devrimlerinin öneminden ve gerekliliğinden bahsedilmiştir. Özellikle kadının yaşamı bakımından cumhuriyet ile birlikte kadınlara özgürlük verildiği belirtilmiştir. Bu noktada öğrenciler yakın geçmişe 'uzak' edilmeye çalışılmış cumhuriyet benimsetilmeye çalışılmıştır. Ders kitabında Mustafa Kemal vurgusu çoğunlukla yer almaktadır ve hemen hemen her konuda rol model olarak gösterilmektedir. Vatandaşın ödevine sık sık değinilen söz konusu ders kitabında vatandaşların haklarına yer verilmemiştir.

Caymaz (2008), vatandaşın kanunlara uyması görevi ile ilgili olarak Durkheim'ın devlet yaklaşımını ele almıştır. Bu anlayışa göre vatandaş için iyi olan her şey kanunlarda yer almaktadır. Vatandaşın söz konusu kurallara eksiksiz uyması devletin modern toplum hedefini gerçekleştirebilmesinin en önemli ögesi olarak belirtilmektedir. Toplumun, devlet aracılığıyla yasal düzenlemelerle modernleştirildiği Cumhuriyet Türkiye'si' nde vatandaşların kanun ve nizamlara uymaları sadece düzenin sağlanmasını ve devamlılığını

değil aynı zamanda yeni toplumsal/siyasal değerlerin hayata geçirilmesini de garanti altına almaktadır (Caymaz, 2008:41).

Altınay ve Bora (tarihsiz, s.144)'nın anlatımına göre zorunlu askerlik anlayışına dayalı vatandaş orduları ile ulus-devletler militarizasyon ile uluslaşma militarizm ile milliyetçilik modern dünyanın el ele yürüyen kurum, süreç ve ideolojileridir. Bunun yanında zorunlu askerlik sadece yurdun korunması için gerçekleştirilen bir uygulama değil aynı zamanda erkeklerin ve kadınların devletle aralarındaki vatandaşlık ilişkisini belirleyen bir uygulamadır. Kadınların asker olmadıkları için, erkeklere verilen bu görev doğrultusunda erkeklik-devlet-askerlik arasında güçlü bir bağ kurulmuş ve en kutsal vazife olan askerlik yoluyla birinci sınıf vatandaşlık erkeklere bahşedilmiştir.

Şen (2004:45) , zorunlu askerlik kurumu sayesinde bir yandan vatani düşmana karşı koruyan bireyde ve bireyin çevresinde birlik kavramının somut bir hale büründüğünü ifade eder. Diğer yandan ise ordu bir 'yurttaşlık okulu' olarak işlevi görmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de askerlik olgusu toplumsal aidiyet açısından önem arz etmekte ve ulusun üyelerini hem türdeşleştirme hem de üyelerde ulusal aidiyet bilincini arttırma işlevi görmektedir.

1979-1982 ders kitaplarına bakıldığında vatandaşın temel ödevleri kanunlara saygılı olmak, seçimlere katılmak, askerlik yapmak, vergi vermek ve buna ek olarak ilköğrenim yapmaktır. Bunun yanında toplumsal yaşamda kurallara uyulması gerektiği, büyüklere ve kadınlara saygı gösterilmesi ve yardımsever olunması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bireylerin millete ve yurda karşı en büyük görevi ise düşmana karşı uyanık olması gerektiği olarak ifade edilmiştir. İncelenen ders kitabında çalışkanlığın öneminden ve iş bölümünün gerekliliğinden bahsedilmiştir. 1970 ders kitaplarında olduğu gibi bu dönem ders kitaplarında da Cumhuriyetin özelliklerinden bahsedilmiştir. Bireylere Cumhuriyetin önemi aktarıldıktan sonra Türk devrimlerine yer verilmiştir. Aynı şekilde Osmanlı devleti özellikle değersiz padişahlar ve kadının yaşamı konusunda ötekileştirilmiştir. Kadının kılık kıyafetindeki olumlu değişim üzerinde durulmuş ve yine aynı şekilde II. Abdülhamit hedef alınmıştır. Söz konusu ders kitaplarında Mustafa Kemal ve hayatına yer verilmiştir. Bu durumda özellikle Cumhuriyete, Türk devrimlerine ve Mustafa Kemal'e bağlı bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

Kayaalp (2015), çalışmasında Erken Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarını incelemiştir. Çalışma sonuçlarında yeni kurulan devletin kendi varlığını devam ettirmek,

toplumsal tabanda yer edinmek ve kendi resmi ideolojisinin yeniden üretimini sağlamak için ders kitaplarında Osmanlı Devleti'ni olumsuz bir dil ve söylem ile eleştirildiği sonucuna ulaşmıştır. Bu eleştiri yapılırken siyasal ve ekonomik düzene, padişahların hayatlarına değinilmiştir.

1993-1997 tarihli ders kitaplarına bakıldığında geçmiş yıllarda olduğu gibi temel görevlere yer verilmiştir. Bu görevler arasında kanunlara uyma ve saygılı olma, ilköğrenim görme, askerlik yapma ve vergi verme yer almaktadır. 1993 tarihli ders kitabında vatandaşın tanımına yer verilmiş ve önemli bir bağ olduğundan söz edilmiştir. Ayrıca temiz, trafik kurallarına uyan, ormanları, tarihi eserleri ve vatanını koruyan bireylerin öneminden bahsedilmiştir. Bunun yanında çalışkanlığın önemine değinilmiştir bireylerin tasarruflu olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Söz konusu ders kitaplarında iş bölümünün öneminden bahsedilmiş ve ardından dayanışmanın önemine değinilmiştir. Çağdaşlaşmanın tanımı yapılmıştır ve geçmiş dönemlerde ele alınan Türk devrimleri konusu bu dönemde Atatürk inkılapları adını almıştır. Atatürkçülük kavramına yer verilen ders kitaplarında Atatürk ilkelerine değinilmiştir. Osmanlı diğer dönemlerde olduğu gibi sert bir dille olmasa da bu dönemde de özellikle kadın hayatı konusunda eleştirilmiştir. 1993 tarihli ders kitabında incelenen ders kitapları arasında ilk kez hak kavramına bir başlık halinde yer verildiği görülmektedir.

1999-2004 tarihli ders kitapları ele alındığında iyi vatandaş olma durumu iyi insan olmaya bağlanmıştır. Bu noktada iyi insan sorumluluk sahibi olarak tanıtılmıştır. Bireylerden yerine getirmeleri beklenen ödevler arasında ülkenin bütünlüğünü korumak yer almaktadır. Bununla beraber Atatürk ilkelerini benimsemek ve hayata geçirmek bir diğer görev olarak ifade edilmiştir. Toplum içerisinde kurallara uyulması gerektiği vurgulanan ders kitaplarında yardımlaşmanın ve dayanışmanın da öneminden bahsedilmiştir iş birliğine burğu yapılmıştır. Ders Kitaplarında en önemli vatandaşlık ödevleri arasında tarihi ve kültürel değerlerle doğal güzelliklerin korunmasıdır. 1999 tarihli ders kitabında tasarruf konusuna bir başlık halinde yer verilmiş ve bireylerin bu konuda dikkatli olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Bireylerin ödevleri arasında yer alan diğer konular temizlik ve fedakârlıktır. Bireylere toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutmaları gerektiği öğütlenmiştir. Tüm bunların yanında diğer dönemlere ait ders kitaplarında da olduğu gibi cumhuriyetle birlikte değişen düzenden bahsedilmiştir. Aynı şekilde kadın yaşamı hakkında olumlu gelişmelerin olmasından bahsedilmiştir. Atatürk'ün ilkelerine yer verilmiş çağdaş, laik bireylerin yetiştirilmesi arzulanmıştır. Özellikle 2004

tarihli sosyal bilgiler ders kitabında evrensellik ve barış konusu üzerinde durulmuştur. Ulusların başka uluslara karşı saygılı olmaları gerektiği ifade edilmiş konu Atatürk'ün sözleri ile desteklenmiştir.

2015-2017 tarihli ders kitaplarında bakıldığında öncelikle bireylere 'kim' oldukları Türkiye Cumhuriyeti kimlik kartları ile aktarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda bireylere Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldukları hatırlatılmıştır. Dolayısıyla öğrencilerde aidiyet duygusunun oluşmasının sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bireylerin/öğrencilerin ödevleri arasında iş bölümüne, yardımlaşma ve dayanışmaya, fedakârlığa, tasarruflu olmaya yer verilmiştir. Bunun yanında bilim insanları örnek verilerek girişimci, evrensel değerlere önem veren, sorgulayan, araştıran, olaylara karşı merak duygusu besleyen, duyarlı bireylerin yetiştirilmeye çalışıldığı söz konusu ders kitaplarında görülmektedir. Ödevlerin yanında haklardan da sıklıkla bahsedildiği ders kitaplarında 'etkin vatandaşlık' bağlığına yer verilmiştir. Söz konusu başlık ya da öğrenme alanı içerisinde 'hakla hizmet edenler, yaşadığım yer ve yönetimi, katılım hakkı ve düşünce özgürlüğü, egemenlik ve bağımsızlık sembollerimiz' konularına yer verilmiştir. Sivil toplum kuruluşlarına değinilmiş dayanışma ve yardımlaşma konusunda öneminden bahsedilmiştir. Söz konusu ders kitaplarında vatandaşların hakları bir başlık halinde yer verilmiştir. Özellikle çocuk haklarına sıklıkla değinilen ders kitaplarında dünyada ki bütün çocukların hiçbir ayırım olmaksızın eşit olduklarından bahsedilmiştir. Ders kitaplarında Atatürk'ün kişilik özelliklerine ve hayatına yer verilmiştir. Görüldüğü üzere diğer dönemlerde yer alan ders kitaplarına vatandaşların haklarına yer verilmezken bu döneme ait ders kitaplarında oldukça sıklıkla yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı devleti konusunda herhangi bir dışlanma ya da ötekileştirilmeye yer verilmemiş özellikle padişahlara karşı hakaret gibi unsurlara değinilmemiştir. Ödev temelli vatandaş profilinden hak temelli vatandaş profiline geçiş yapıldığı söz konusu ders kitaplarındadır.

2019 tarihli ders kitaplarına bakıldığında bireylerin nüfus cüzdanlarına yer verildiği görülmektedir. Öğrencilere Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldukları hatırlatılmış aidiyet hissi oluşturulmaya çalışılmıştır. Vatandaş ve etkin vatandaşın tanımına yer verilen ders kitaplarında etkin vatandaşın oy kullandığı, vergi ödediği, askerlik yaptığı, sorumluluk bilinciyle hareket ettiği, haklarını bilip gerektiğinde kullandığı, kanunlara uyduğu belirtilmiştir. Yaşanılan çağın gereksinimleri doğrultusunda teknoloji ile iç içe olduğundan bahsedilmiş teknolojik aletlerin ve internetin kullanımında bireylere öğütler verilmiştir. Tasarrufa, temizliğe, bilinçli tüketici olmaya dikkat edilmesi gerektiği

vurgulanmıştır. Bireylerin kendilerini keşfetmeleri gerektiği söz konusu ders kitaplarında yer almaktadır. Çalışmanın öneminden bahsedilmiş bilim insanları bu konuda örnek olarak gösterilmiştir. Cumhuriyetin önemine değinilmiş genç nesillerin Cumhuriyeti korumak ve devam ettirmek görevlerine vurgu yapılmıştır. Farklılıklara saygı duyulması gerektiği belirtilen ders kitaplarında 1970 yılına ait sosyal bilgiler ders kitaplarının aksine insanların ‘ırk’ dil, din, cinsiyet farkı gözetmeksizin hangi düşünceden ve ülkeden olursa olsun saygıya değer varlık olduğu belirtilmiştir. Empatiden bahsedilen söz konusu ders kitaplarında özellikle mülteci öğrenciler ve engeli bireylere değinilmiştir. Söz konusu ders kitaplarında vatandaşların haklarına çoğunlukla yer verilmiş her çocuğun hiçbir fark gözetmeksizin eşit olduğu vurgulanmıştır. Görüldüğü üzere ders kitaplarında ödev temelli bireylerden ziyade hak temelli bireylerin yetiştirilmesi amaçlandığı görülmektedir.

5.2. ÖNERİLER

1968’den günümüze belirli dönemler kapsamında incelenen 12 sosyal bilgiler ders kitabı üzerine yapılan çalışma neticesinde elde edilen bulgular dikkate alınarak şu öneriler sunulmuştur:

- Araştırma kapsamında geçmişten bugüne 4 ve 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitapları incelenmiştir. Bu doğrultuda araştırmacılara geçmişten bugüne 6. ve 7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının incelenmesi önerilebilir.
- İncelenen sosyal bilgiler ders kitapları geçmişten bugüne yer alan sosyal bilgiler öğretim programları ile karşılaştırılarak vatandaşlık aktarımı incelenebilir.
- Sosyal bilgiler dersi ile ilişkili olan T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları vatandaşlık aktarımı açısından incelenebilir.
- Vatandaşlık aktarımı açısından incelenen sosyal bilgiler ders kitapları ile vatandaşlık aktarımı açısından öğretmen görüşleri karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akhan, N. E., Çiçek, S. ve Mert, H. (2019). Cumhuriyetten Günümüze Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değişen “İyi Vatandaşlık” Algısı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 7(2) 9–19.
- Alaca, E. (2017). Sosyal Bilgiler Ders Kitapların Üzerine Bir Değerlendirme. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6(18) 759-785.
- Alpaslan, G. (2008). Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Vatandaşlık İlişkisi: Vatandaşlığın Dönüşümü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Altınay, A., Bora T.(tarihsiz). Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik.
- Altındağ, A. (2013). *Tek Parti Dönemi'nde (1924-1946) İlkokullarda Vatandaşlık Eğitimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Arat, Y. (1998), *Yurttaşlık Zor Zanaat, 75.Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru*. İstanbul. Tarih Vakfı.
- Aslan, E. (2010), Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 215-231.
- Aybay, R. (1998), *Yurttaşlık Zor Zanaat, 75.Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru*. İstanbul. Tarih Vakfı.
- Aydın, S. (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan.
- Bektaş Öztaşkın, Ö. (2016). Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler. Refik Turan, Tahsin Yıldırım (Ed.), *Sosyal Bilgilerin Temelleri* (s.1-30). Ankara: Anı.
- Bilgili, S. A. (2016). Geçmişten günümüze sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. A. S. Bilgili (Ed.), *Sosyal Bilgilerin Temelleri* (s. 2-29). Ankara: Pegem.
- Bilgin, N. (1998), *Yurttaşlık Zor Zanaat, 75.Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru*. İstanbul. Tarih Vakfı.
- Boom, J, Sim, Y. (2008), What does citizenship mean? Social studies teachers' understandings of citizenship in Singapore schools, *Educational Review*, 60(3), 253-266.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Caymaz, B. (2008). *Türkiye'de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Bilgi.
- Civan, M. (2007). *Tek Parti Dönemi İlköğretim Vatandaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Vatandaş Modeli* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziosman Paşa Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Coşkun, V. (2009). Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, S.16-19, ss.1-21.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir (Çev.). Ankara: Siyasal.

- Çelik, H. (2009). *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatandaşlık Eğitiminin Bugünkü Durumu Ve Geleceğine İlişkin Görüşleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çetin, H. (2001), Devlet, İdeoloji ve Eğitim. *C.Ü. Sosyal Bilimler*, 25(2), 201-211.
- Çiçek, S. (2018). *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İyi Vatandaşlık Algularının İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Danışan, C. (2019). Heterojen Toplumlarda Ulus Devlet Çıkmazı: Irak Örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi/Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya.
- Dauenhauer, B.P. (2001), *Kırılgan Bir Dünyada Yurttaşlık*. Ayşe Özdiş, Filiz Kaynak (Çev.). İstanbul: Çukurova Üniversitesi Çevre Araştırma Merkezi .
- Doğan, N. (1994), Ders Kitapları ve Sosyalleşme. İstanbul: Bağlam.
- Durgun, Ş. (2000), Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet Midir? , *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F*, 3, 109-124.
- Elkatmış, M. (2013). 1998 Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programı ile 2010 Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Programlarının Karşılaştırılması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 14(3), 59-74.
- Eroğlu, E. (2016). Farklı Milli Kimliklere Sahip Öğrencilerin Vatandaşlık (Eğitimi) Algularının İncelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Ersoy, A.F. (2007). Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretmenlerin Etkili Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Ertürk, E. (2006). Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatandaşlık ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Genç, K. ve Çelik, H. (2018). Türkiye'deki Vatandaşlık Eğitiminin Branş Öğretmenlerinin Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 8(1), 126-138.
- Gökalp, E. (2007). Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 1(7), 279-298.
- Gökalp, Z. (1968). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık.
- Göz, N. L. (2010). *İlköğretimde Demokrasi ve Vatandaşlık Eğitimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Güllüpnar, F.(2012). Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. *SBF*, 1(67), 81-109.
- Gündoğdu, Y.(2003). *Ulus Devletin Çözülüşü Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gündüz, M., Gündüz, F. (2002). *Yurttaşlık Bilinci*. Ankara: Anı.

- Güngör, M.(2008). *Ulus Devlet Yurttaşlığından Küresel Yurttaşlığa Türkiye’de Yurttaşlık Olgusu*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Güngör, M.(2017). Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 13(2), 438-464.
- Gürel, D. (2016). Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin İlkokul 4.Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine Yönelik Görüşlerinin Karşılıklı Olarak İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 17(3), 641-660.
- Gürses, F.(2010). *Türkiye’de Ders Kitaplarında Yurttaşlık: Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarından Bugüne Kavramsal Dönüşüm*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güven, F. (2018). Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Milliyetçilik ve Yurtseverlik Değerleri Açısından Analizi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Hablemitoğlu, Ş., Özmete, E. (2012). Etkili Vatandaşlık Eğitimi İçin Bir Öneri. *Ankara Sağlık Bilimleri*, 1(3), 39-54.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*. Meral Delikara (Çev.). Ankara : İmge.
- <https://sozluk.gov.tr/> (19.11.2020).
- İbrahimoglu, Z. (2014). *Gayrimüslim Azınlıklara Göre Türkiye’de Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İçen, M., Öztürk, C., Yılmaz, A. (2017). Vatandaşlık Duygusu Ölçeği Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması, *International Journal of Field Education*, 3 (2), 26-36.
- İkinci, İ.(2016). *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatandaşlık Algıları ve Vatandaşlık Eğitimi İle İlgili Düşüncelerinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- İnal, K. (2008). Eğitim ve İdeoloji. İstanbul: Kalkedon.
- İnalcık, H.(1958). Osmanlı Hukuku’na Giriş, Örfi Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları. *Sbfd*, 13(2), 102-126.
- İnan, A. (1998). Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- İpek, İ. (2011). *İlköğretim 6. Ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Vatandaşlık Eğitiminin Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Hedeflere Uygunluğu Yönünden Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- İşler, A.(2019). *Türkiye’de Muhafazakâr Düşüncede Milliyetçilik (1939-1970)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Joppke, C. (2007). Transformation of citizenship: status, rights, identity. *Citizenship Studies*, 11(1), 37-48.

- Kab, İ. (2012), *Türkiye'deki Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Almanya'daki Tarih, Coğrafya ve Vatandaşlık Eğitimi Ders Kitaplarıyla Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kabapınar, Y. (2016). Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi. Ankara: Pegem.
- Kadioğlu, A. (2006). Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara. İstanbul: Metis.
- Kadioğlu, A.(2008). Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara. İstanbul: Metis.
- Kaftan, E.(2012). *Küresel Kapitalizmin Sonucu: Çok Kültürlü Yurttaşlık Mı, Kültürel Kimliklerle Bölünmüş Yurttaş Mı?* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Kayaalp, F. (2015). *İdeoloji - Vatandaşlık İlişkisi Bağlamında 1923 - 1950 Türkiye'sinde Sosyal Bilgiler Kapsamındaki Ders Kitaplarının İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Keskin, Y. (2019). Sosyal bilgiler programı tarihi ve güncel gelişmeler. T. Çelikkaya, Ç. Öztürk Demirbaş, T. Yıldırım, H. Yakar (Ed.), *Yeni Program ve Ders İçeriklerine Göre Sosyal Bilgiler Öğretimi I* (1-23). Ankara: Pegem.
- Komşu, S. (2008). *Ulus Devlet, Türk Ulus Devlet Yapısı, Küreselleşme Ve Türkiye* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Korkut, L.(2015). Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye'de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 1(2), 5-41.
- Kuş, Z.(2020). Türkiye'de ve Dünya'da Vatandaşlık Eğitimi. Ankara: Pegem.
- Memişoğlu, H. (2014). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Vatandaşlık Eğitimi. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5) 1565-1584.
- Merey, Z., Karatekin, K., Kuş, Z. (2012). İlköğretimde Vatandaşlık Eğitimi: Karşılaştırmalı Kuramsal Bir Çalışma. *GEFAD*, 32(3), 795-821.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2005a). Sosyal Bilgiler 4.-5. Sınıf Programı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2018b). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7.sınıflar). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ozan, H.(2020). *Meşrutiyetten Cumhuriyete Vatandaşlık Öğretim Programlarında Kimlik İnşası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Özbudun, E. (1998). *Yurttaşlık Zor Zanaat, 75.Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru*. İstanbul. Tarih Vakfı.
- Özkazanç, A.(1998). *Türkiye'de Siyasi İktidar Ve Meşruiyet Sorunu: 1980'li Yıllarda Yeni Sağ* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Özkazanç, A.(2009). Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu. *SBF*, 1(64), 247-274.
- Özünal, S. (2015). *Sosyal Bilgiler Dersinde Coğrafya Konularının Kimlik İnşası ve Vatandaşlık Bilinci Kazandırmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Dumlupınar Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Özyurt, C. (2013), Türkiye’de Eğitim İdeolojisi ve Kimlik İnşası *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma*, 9(26), 1-100.
- Özyurt, E. E. (2014). Ortaöğretimde Vatandaşlık Bilincinin Oluşmasında T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Rolü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Parlak, İ. (2005). *Türkiye’de İdeoloji-Eğitim İlişkisi: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir (Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Piattoeva, N. (2010). *Citizenship Education Policies And The State Russia And Finland in a Comparative*. Doctoral Thesis. University of Tampere, Tampere.
- Polat, E.G.(2011). Osmanlı’dan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı. *Ankara Barosu*, 3, 128-157.
- Punch, K. F. (2016). Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar. Dursun Bayrak, H.Bader Arslan, Zeynep Akyüz (Çev.). Ankara: Siyasal.
- Rapaport, A.(2013). Global Citizenship Themes in the Social Studies Classroom: Teaching Devices and Teachers’ Attitudes *The Educational Forum*, 77:4, 407-420.
- Safran, M. (2008). Sosyal bilgiler öğretimine bakış. B. Tay, A. Öcal (Ed.), *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi* (s .2-17). Ankara: Pegem.
- Sarıcan, E. (2006). 1998 İle 2004 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarının Vatandaşlık Değerleri Açısından Karşılaştırılması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi/ Eğitim Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Smith, A. (1999). Milli Kimlik. İletişim: İstanbul.
- Som, İ., Karataş, H.(2015). Türkiye’de Vatandaşlık Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları* , 1(1), 33-50.
- Şahin, K. (2012). Türkiye’de Sosyal Bilgiler Dersi Mfredatındaki Yurttaşlık Eğitiminin Avrupa Birliği Yurttaşlık Eğitimi Politikaları Bağlamında Değerlendirilmesi (20005-2011) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Şanlı, S. (2007), *Sosyolojik Açından Sosyal Bilgiler Ders Kitapları ve Sosyalleştirme Rollerini*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Sakarya.

- Şen, A. (2019). Vatandaşlık Eğitiminde Değişiklik ve Süreklilikler: 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı Nasıl bir Vatandaşlık Eğitimi Öngörüyor? . *Eğitimde Nitel Araştırmalar – Journal of Qualitative Research in Education*, 7(1), 1-28.
- Şen, Y. F. (2004). *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik ve Ulus-devletin Konumu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şener, P. (2019). *Ortaokul Öğrencilerinin Etkin Vatandaşlık Öğrenme Alanındaki Kavramlara Yönelik Bilişsel Yapılarının Ve Kavram Algularının Belirlenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şimşek, U. (2008). *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kimlik Arayışları (1718-1938)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- T. H. Marshall & T. Bottomore. (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. Ayhan Kaya (Çev.). Ankara: Gündoğan.
- Tanör, B. (2002). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: YKY.
- Tarcan, S.S. (1954). Aile Ocağı Vatanın Bir Küçük Örneğidir. *Hür Türkiye*, 11.
- Tay, B. (2010). Sosyal bilgiler öğretiminin dünü bugünü ve yarını. Refik Turan, Kadir Ulusoy (Ed.), *Sosyal Bilgilerin Temelleri* (s.5-20). Ankara: Maya.
- Tay, B., Demir, S. B. (2016). Sosyal Bilgiler Öğretimi (James J. Zarrillo, Teaching Elementary Social Studies Principles and Applications) Ankara : Anı.
- Turan, E. (2011). Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği. *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar*, 1(1), 136-147.
- Ünsal, A. (1998), *Yurttaşlık Zor Zanaat, 75.Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru*. İstanbul. Tarih Vakfı.
- Üstel, F. (1999), *Yurttaşlık ve Demokrasi*. Ankara: Dost.
- Üstel, F. (2004). *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim.
- Vatandaş, C. (2010), *Ulusal Kimlik Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*. İstanbul: Açılım.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, T. (2014), *Meşrutiyetten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, Y. (2019). *Okul Dışı Etkinlik Temelli Değerler Eğitimi Programının Öğrencilerin Etkin Vatandaşlık Değerlerine Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Yin, R. K. (2017). *Durum Çalışması Araştırması Uygulamaları*. İlhan Günbayı (Çev.). Ankara: Nobel.

- Yücel, N. ve Pustu, Y.(2006). Küreselleşme Döneminde Ulus- Devletin Alternatifi Kent Devleti Olabilir Mi?, *Türk İdare*, 117-141.
- Zabun, E. (2018). *Vatandaşlık Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Bakış: Türkiye, Fransa* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Zarrillo, J.J.(2016). *Sosyal Bilgiler Öğretimi İlkeler ve Uygulamalar*. Bayram Tay, Selçuk Beşir Demir (Çev.). Ankara: Anı.

İNCELENEN DERS KİTAPLARI

- Birbiçer, B. (2015). *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4*. Ankara: Dikey.
- Çalapala, R. (1970). *Sosyal Bilgiler İlkokul: 4*. Ankara: İnkılap ve Aka.
- Çalapala, R. (1970). *Sosyal Bilgiler İlkokul: 5*. Ankara: İnkılap ve Aka.
- Evirgen, Ö.F., Özkan, J., Öztürk, S., Özdural, Z. (2017). *Ortaokul Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 5*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB(1993), *İlkokullar İçin Sosyal Bilgiler 5*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sanır, F., Asal, T., Akşit, N. (1979). *İlkokullar İçin Sosyal Bilgiler IV. Sınıf*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Sanır, F., Asal, T., Akşit, N. (1982). *İlkokullar İçin Sosyal Bilgiler V. Sınıf*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sarılioğlu, F., Karadaş, M.(2004). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 5*. İstanbul: Cemre.
- Şahin, E. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 5*. Ankara: Anadol.
- Şenünver, G., Karabulut, E., Kesim, H. S., Turgut, R., Ercan, N., Küçükbaycan, M., Uslu, H., Akay, A. (1999). *İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler 4*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Şenünver, G., Karabulut, E., Kesim, H.S., Turgut, R., Akay, A., Uslu, H., Kılıç, M., Küçükbaycan, M., Toker, A., İnan, İ., Gürer, B. (1997). *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4*.
- Tüysüz, S. (2019). *İlkokul Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 4*. Ankara :Tuna.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı : Ayşe PAKSOY

Eğitim Durumu

Lisans : Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

Yayınlar:

Yıldırım, T., Paksoy, A., Torun, Ü., Çabuk, A. (2019). *Türk Tarih Kongrelerinde Tarih Eğitimi (1932-2018)*. VI. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu'nda (ISHE-2019) sunulan sözlü bildiri. Bolu

Paksoy, A., Yıldırım, T. (2019). Atatürkçülük Konularının Öğretimi: Bir Eğilim Araştırması, 8. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildiri. Ankara

Yıldırım, T., Paksoy, A. (2021), *Günümüz Ders Kitaplarının Vatandaşlık Aktarımı Açısından İncelenmesi*. 3. Uluslararası 23 Nisan Bilimsel Çalışmalar Kongresi'nde sunulan sözlü bildiri. Ankara.